

Hulpbronnen, maatschappelijke oriëntaties en leefstijlen

Eric Jacobs

**HULPBRONNEN,
MAATSCHAPPELIJKE ORIENTATIES
EN LEEFSTIJLEN**

Een wetenschappelijke proeve op het gebied
van de Sociale Wetenschappen

Proefschrift

ter verkrijging van de graad van doctor
aan de Katholieke Universiteit Nijmegen,
volgens besluit van het College van Decanen
in het openbaar te verdedigen
op 11 december 2000
des namiddags om 3.30 uur precies

door

Hendrikus Antonius Gerardus Maria Jacobs

geboren op 10 mei 1965 te Groesbeek

Promotores

Prof dr P L H Scheepers

Prof dr A J A Felling

Manuscriptcommissie

Prof dr R N Eisinga

Prof dr H B G Ganzeboom (Universiteit Utrecht)

Prof dr J Peters

Schilderij op omslag Arno van Bergen © 2000

Ontwerp omslag Annette Bouwels-Hermens en Sandra Daems

Druk Thela Thesis, Amsterdam

CIP-gegevens Koninklijke Bibliotheek Den Haag

Jacobs, Eric

Hulpbronnen, maatschappelijke orientaties en leefstijlen / Eric Jacobs - Katholieke Universiteit Nijmegen, Sociologie, Sociaal Culturele Ontwikkelingen in Nederland (SOCON)

ISBN 90-9014-262-2

© 2000, Eric Jacobs, Beuningen

Alle rechten zijn voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd of openbaar worden gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, digitaal, door fotocopieën, opnamen, of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor mijn ouders

VOORWOORD

Eindelijk is het proefschrift klaar. Het werken aan een proefschrift is een individueel karwei, maar er zijn tijdens de rit veel mensen geweest die een kleine of grote steen hebben bijgedragen aan het resultaat dat voor u ligt. Dit voorwoord wil ik gebruiken om hen te bedanken.

Allereerst bedank ik mijn promotores Prof. dr. P. L. H. Scheepers en Prof. dr. A. J. A. Felling voor hun zeer consciëntieuze, pragmatische en persoonlijke begeleiding en voor het vertrouwen dat zij altijd hebben getoond in mij en in het afronden van dit proefschrift. Ook bedank ik Prof. dr. L. B. van Snippenburg die bijna de gehele periode als begeleider betrokken is geweest bij dit proefschrift. Ik bedank de collega's van de secties Sociologie, Methoden, Communicatiewetenschap en van de Research Technische Afdeling aan de Katholieke Universiteit Nijmegen, de collega's van de faculteit Sociale Wetenschappen aan de Open Universiteit Nederland in Heerlen, familieleden, vrienden en kennissen die mij allemaal op hun eigen manier hebben geholpen. Tenslotte bedank ik mijn ouders voor alles dat zij voor mij hebben gedaan.

Ik vertrouw erop dat eenieder weet wat haar of zijn bijdrage is geweest aan het geheel. Ik ben jullie zeer dankbaar.

Eric Jacobs

Beuningen, Oktober 2000

1 INLEIDING	1
2 ACHTERGROND EN PROBLEEMSTELLING	7
2.1 Theorieën over leefstijlen	7
2.1.1 Klassieke studies van Veblen, Simmel en Weber	8
2.1.2 Bourdieu en het sociale onderscheid	13
2.1.3 Hedendaagse theoretische uitgangspunten	17
2.1.3.1 Sociale waardering	17
2.1.3.2 Sociale ongelijkheid	18
2.1.3.3 Beperkende omstandigheden geld en tijd	19
2.2 Resultaten uit eerder onderzoek	21
2.2.1 Algemene verschillen	22
2.2.2 Economische leefstijl	23
2.2.3 Culturele leefstijl	26
2.2.4 Maatschappelijke oriëntaties	35
2.2.5 Onderzoekresultaten versus theoretische veronderstellingen	36
2.3 Samenvatting en probleemstelling	41
3 THEORETISCHE UITGANGSPUNTEN EN HYPOTHESEN	47
3.1 Leefstijl	47
3.2 Het basismodel	50
3.2.1 Algemene veronderstellingen	50
3.2.2 Hypothesen	52
3.2.3 Samenvatting	59
3.3 Het interpretatiemodel	60
3.3.1 Algemene veronderstellingen	61
3.3.2 Oriëntatie op culturele pluriformiteit	63
3.3.3 Oriëntatie op maatschappelijke zekerheid	68
3.3.4 Oriëntatie op economische ongelijkheid	76
3.3.5 Samenvatting	80
3.4 Samenvatting	84
4 ONDERZOEKSMATERIAAL	89
4.1 Dataverzameling	89
4.2 Operationalisering	91
4.2.1 Leefstijlen	91
4.2.2 Maatschappelijke oriëntaties	94
4.2.2.1 Oriëntatie op culturele pluriformiteit	94
4.2.2.2 Oriëntatie op maatschappelijke zekerheid	96
4.2.2.3 Oriëntatie op economische ongelijkheid	97
4.2.3 Hulpbronnen en de omvang van vrije tijd	98
5 ANALYSES EN RESULTATEN	107
5.1 Hulpbronnen, omvang van vrije tijd en leefstijlen resultaten van bivariate analyses	107
5.2 Basismodel en interpretatiemodel resultaten van multivariate analyses	110
5.2.1 Het basismodel	113

5.2.2	Het interpretatiemodel	124
5.2.2.1	Hulpbronnen, maatschappelijke oriëntaties en leefstijlen	125
5.2.2.2	Hulpbronnen en maatschappelijke oriëntaties	134
5.2.2.3	Samenvatting	148
5.2.3	Interpretatie van de relaties tussen hulpbronnen en leefstijlen	149
5.3	Samenvatting	155
6	CONCLUSIES EN DISCUSSIE	161
6.1	Conclusies	161
6.2	Discussie	163
	SUMMARY	169
	BIJLAGEN	175
	REFERENTIES	189
	CURRICULUM VITAE	199

1 INLEIDING

Mensen verschillen in hun voorkeuren en de dingen die ze doen. Dit is overal om ons heen te zien: mensen rijden in verschillende auto's, dragen verschillende kleding, luisteren naar verschillende muziek en lezen verschillende boeken, om maar enkele voorbeelden te noemen. Opvallend is dat de dingen die mensen kopen en de activiteiten waaraan ze deelnemen vaak dezelfde kenmerken blijken te hebben, ondanks dat ze veelal verschillend zijn. Zo blijken mensen die bijvoorbeeld veel naar klassieke muziek luisteren, ook vaak Nederlandse literatuur te lezen en regelmatig een theatervoorstelling of een tentoonstelling te bezoeken. Degenen die veel wandelen, blijken ook vaak te fietsen, een actieve vakantie te plannen en reisverhalen te lezen. Mensen die in een snelle en dure auto rijden tenslotte, blijken ook vaak dure merkkleding te dragen, in toprestaurants te gaan eten, en op vakantie in luxe hotels te vertoeven. Als mensen telkens kiezen voor goederen en activiteiten die dezelfde soort kenmerken hebben, dan spreken we van een patroon. Zo'n patroon van gedragingen noemen we een leefstijl.

Er zijn veel definities en omschrijvingen van het begrip leefstijl (vgl. Ganzeboom, 1988; Müller, 1992; Sobel, 1981; Zablocki & Kanter, 1976). We geven in deze inleiding kort aan wat we in deze studie onder leefstijl verstaan. In hoofdstuk drie komt dit uitgebreid aan de orde. Onze omschrijving van leefstijl sluit aan bij de noties van de klassieke en hedendaagse sociologen Veblen (1899), Simmel (1900), Weber (1921/1972), Bourdieu (1979/1984), Sobel (1981) en Ganzeboom (1988). Hun omschrijvingen van leefstijl hebben drie kenmerken gemeenschappelijk. Ten eerste omvat een leefstijl waarneembare gedragingen. Ten tweede omvat een leefstijl gedragingen die met elkaar samenhangen, oftewel een patroon vormen. Ten derde omvat een leefstijl gedragingen die expressief zijn. Dit betekent dat de gedragingen iets uitdrukken. In het geval van leefstijl zijn dat met name sociale posities, smaak en identiteit. Op basis van deze drie kenmerken omschrijven we een leefstijl als een patroon van expressieve gedragingen.

Onderzoek naar leefstijlen

Er is voorheen veel onderzoek gedaan naar leefstijlen op allerlei terreinen. Zo is er onderzoek gedaan naar de consumptie van duurzame goederen, deelname aan culturele activiteiten, huwelijkspartners, eetgewoonten (o.a. Bourdieu, 1979/1984; Dangschat & Blasius, 1994; Ganzeboom, 1988, 1989; Kruithof, 1990; Lüdtke, 1989; Müller, 1992; Munters, 1977a, 1977b; Sjögren, 1991; Sobel, 1981, 1983), sportbeoefening (o.a. Van

Reusel, Taks & Renson, 1994), gezondheidsgedrag (o.a. Kooiker & Mootz, 1996; Mackenbach, 1994; Van Der Lucht, 1992), het gebruiken van het openbaar vervoer (o.a. Driessen & Goossens, 1993), de woonomgeving en hoe men die beleeft (o.a. Driessen & Beereboom, 1983; Ganzeboom, 1982a; Ketelaar, 1994; Nas & Van Der Sande, 1985; Van Engelsdorp Gastelaars, 1987), en tenslotte milieugedrag en -opvattingen, en in hoeverre die samenhangen met specifieke sociale categorieën (o.a. Becker, et al., 1996; Driessen, 1994; Environmental Resources Unlimited, 1993; Studio Edelkoort, 1995).

Een sector waarin al geruime tijd veel onderzoek naar leefstijlen wordt gedaan, is de marketing (o.a. Admedia, 1982; Mediamarkt, 1990; Mitchell, 1983; Plummer, 1974; Van Der Hoek, 1984/1985; Van Hulst, Marsman & Van Der Rijt, 1989; Wells, 1974). Marketingonderzoek naar leefstijlen is veelal bedoeld om verschillende typen consumenten te lokaliseren, teneinde een product goed te kunnen verkopen. Op grond van veel kenmerken, waaronder demografische kenmerken, opvattingen en gedragingen, worden veelal enkele typen consumenten onderscheiden. Vervolgens wordt nagegaan in hoeverre de consumptiepatronen van deze typen consumenten verschillen. Hoe specifiek de verschillen in consumptiepatronen en achtergrondkenmerken tussen deze typen zijn, des te beter kan de doelgroep voor een product worden gelokaliseerd en bereikt. Dit laatste gebeurt meestal door middel van reclameboodschappen in de verschillende media.

De bevindingen uit eerder onderzoek hebben twee belangrijke inzichten opgeleverd. Het eerste inzicht is dat de goederen die mensen kopen en de activiteiten waaraan zij deelnemen, gemeenschappelijke kenmerken hebben. Het tweede inzicht is dat de expressieve gedragingen die mensen vertonen, samenhangen met specifieke sociale posities die zij innemen: degenen die de voorkeur hebben voor dezelfde goederen en activiteiten, blijken vaak ook dezelfde sociale posities in te nemen. Enkele voorbeelden van de eerste bevinding gaven we aan het begin van deze inleiding, waaronder dat degenen die veel naar klassieke muziek luisteren, ook vaak Nederlandse literatuur lezen en regelmatig een theatervoorstelling of een tentoonstelling bezoeken. Een voorbeeld van de tweede bevinding is dat veel mensen die aan zulke culturele activiteiten deelnemen, een hoge opleiding hebben (vgl. Bourdieu, 1979/1984; Ganzeboom, 1988; Sobel, 1981, 1983).

Het tweede inzicht roept de vraag op hoe die samenhangen tussen sociale posities en expressieve gedragingen kunnen worden verklaard. Vanaf het einde van de 19e eeuw zijn door diverse sociologen - waaronder Veblen (1899), Weber (1921/1972) en Bourdieu (1979/1984) - theorieën bedacht om deze vraag te beantwoorden. Dit heeft globaal twee verklaringen opgeleverd. De eerste verklaring is gebaseerd op twee uitgangspunten. Het eerste uitgangspunt is dat de sociale posities die iemand inneemt de

mogelijkheden die men heeft, bepalen. Deze mogelijkheden worden hulpbronnen genoemd. Volgens Bourdieu zijn met name twee soorten hulpbronnen belangrijk in hedendaagse industriële samenlevingen: 1. financiële middelen; 2. culturele kennis en vaardigheden. Sociale posities die belangrijk zijn voor de hulpbronnen waarover men kan beschikken, zijn onder andere het inkomen en de hoogte van de opleiding. Het tweede uitgangspunt is dat de voorkeuren die men heeft en de keuzes die men maakt, worden bepaald door de mate waarin men over deze hulpbronnen kan beschikken. De eerste verklaring is dan dat degenen die dezelfde sociale posities innemen over dezelfde soort en hoeveelheid hulpbronnen kunnen beschikken en derhalve dezelfde leefstijl voeren.

De tweede verklaring is ook gebaseerd op twee uitgangspunten. Het eerste uitgangspunt is dat de soort en de hoeveelheid hulpbronnen waarover men kan beschikken, bepalend zijn voor iemands opvattingen over economische, sociale en culturele zaken en over wat iemand belangrijk vindt in het leven. Opvattingen over dergelijke zaken worden met name gevormd via socialisatieprocessen en die opvattingen noemen we in deze studie maatschappelijke oriëntaties. Het tweede uitgangspunt is dat de voorkeuren die men heeft en de keuzes die men maakt, worden bepaald door de maatschappelijke oriëntaties die men er op na houdt. Men geeft betekenis aan goederen en activiteiten en men beoordeelt wat men mooi, lelijk en waardevol vindt op basis van de maatschappelijke oriëntaties. De tweede verklaring is dan dat degenen die over dezelfde soort en hoeveelheid hulpbronnen kunnen beschikken ook gemeenschappelijke maatschappelijke oriëntaties hebben, waardoor ze aan goederen en activiteiten dezelfde betekenis en waarde toekennen en derhalve dezelfde leefstijl vertonen.

De probleemstelling

In eerdere empirische studies heeft vrijwel alleen de eerste verklaring centraal gestaan (vgl. Sobel, 1981, 1983; Ganzeboom, 1988, 1989). Daarbij zijn voornamelijk de directe relaties tussen sociale posities en leefstijlen onderzocht. De relaties tussen maatschappelijke oriëntaties en leefstijlen hebben in empirisch opzicht vrijwel geen aandacht gekregen. Deze lacune vormt het uitgangspunt van deze studie. We gaan na in hoeverre verschillen in maatschappelijke oriëntaties de relaties tussen hulpbronnen en leefstijlen kunnen interpreteren. Hiermee willen we recht doen aan de tweede verklaring en onderzoeken of enkele theoretische veronderstellingen empirisch worden ondersteund.

In deze studie richten we ons op twee soorten leefstijlen: de economische en de culturele leefstijl. We baseren dit onderscheid op de kenmerken van de goederen die men consumeert en van de activiteiten en evenementen waaraan men deelneemt. Een economische leefstijl betreft vooral de consumptie van duurzame goederen.¹ Het onderscheidende kenmerk hierbij is de prijs van de goederen. We spreken van een meer

uitgesproken economische leefstijl, naarmate men meer en duurdere duurzame goederen koopt. Een culturele leefstijl betreft vooral de deelname aan culturele activiteiten, zoals het lezen van boeken en het bezoeken van schouwburgvoorstellingen. Een belangrijk onderscheidend kenmerk daarbij is de complexiteit van de informatie die de culturele activiteiten bevatten.⁷ Evenementen en goederen die complexe informatie bevatten, zoals literaire boeken, opera- en toneelvoorstellingen, worden vaak beschouwd als hoge en elitaire cultuur. We spreken van een meer uitgesproken culturele leefstijl, naarmate de culturele activiteiten waaraan men deelneemt complexere informatie bevatten en naarmate men vaker aan zulke activiteiten deelneemt.

We hebben drie redenen om ons tot deze twee leefstijlgebieden te beperken. De eerste reden is theoretisch van aard en de tweede en derde reden zijn empirisch van aard. De eerste reden heeft te maken met het uitgangspunt dat in veel studies - ook in deze - centraal staat. Dit uitgangspunt is dat mensen ernaar streven om hun levensomstandigheden en welzijn te verbeteren of te behouden. Om dat te bereiken is het belangrijk om te kunnen beschikken over de eerdergenoemde hulpbronnen: financiële middelen en culturele kennis en vaardigheden. Financiële middelen zijn vooral belangrijk voor de consumptie van duurzame goederen en derhalve voor de economische leefstijl. Culturele kennis en vaardigheden zijn vooral belangrijk voor de deelname aan complexe culturele activiteiten en derhalve voor de culturele leefstijl. De tweede reden is dat de keuzes die mensen op deze twee gebieden maken relatief sterk verschillen, zoals uit eerder onderzoek is gebleken. De derde reden is dat de gegevens die we voor ons onderzoek gebruiken niet de mogelijkheid bieden om andere gebieden te onderzoeken, ons onderzoeksmateriaal bevat alleen gegevens over de consumptie van duurzame goederen en deelname aan culturele activiteiten.

Het voorgaande heeft geleid tot de volgende centrale onderzoeksvraag voor deze studie:

in hoeverre kunnen de relaties tussen economische en culturele hulpbronnen enerzijds en de economische en de culturele leefstijl anderzijds worden geïnterpreteerd door verschillen in maatschappelijke orientaties?

De opbouw van dit boek

We beantwoorden de centrale onderzoeksvraag in twee stappen. De eerste stap is de theoretische uitwerking. We formuleren twee verklaringsmodellen. Het eerste verklaringsmodel gaat over de directe relaties tussen hulpbronnen en leefstijlen. Dit model sluit aan bij de eerste verklaring die we hiervoor beschreven en we noemen dit model het basismodel. In het tweede verklaringsmodel staat de rol van de

maatschappelijke orientaties centraal. We beschouwen deze orientaties als factoren die de directe relaties tussen hulpbronnen en leefstijlen kunnen interpreteren. Daarom nemen ze in dit model een intermediaire positie in tussen hulpbronnen en leefstijlen. Dit model sluit aan bij de tweede verklaring en we noemen dit model het interpretatiemodel. Voor beide modellen stellen we toetsbare hypothesen op.

De tweede stap is de empirische toetsing van beide theoretische modellen. We gaan na in hoeverre de hypothesen empirisch houdbaar zijn. In dit empirische deel staat de toetsing van het interpretatiemodel centraal.

De opbouw van dit boek komt in grote lijnen overeen met de bovenstaande volgorde. In hoofdstuk twee beschrijven we de theorieën en resultaten uit eerdere studies. Beide vormen de achtergrond voor de probleemstelling. In hoofdstuk drie formuleren we de twee theoretische modellen en de toetsbare hypothesen. Het empirische deel van de studie komt in de hoofdstukken vier en vijf aan de orde. In hoofdstuk vier beschrijven we het onderzoeksmateriaal dat we gebruiken en in hoofdstuk vijf komen de analyseresultaten aan bod. In hoofdstuk zes beantwoorden we de onderzoeksvraag, plaatsen we enkele kanttekeningen bij onze studie en geven we op basis daarvan aanbevelingen voor nader onderzoek.

NOTEN

- 1 Deze leefstijl wordt in de literatuur ook materiele leefstijl genoemd. Hoewel de term economisch ook naar zuinig en efficiënt verwijst, hebben we toch voor de term economische leefstijl gekozen en niet voor materiële leefstijl. We hebben hiervoor twee redenen. Allereerst sluit de term economische leefstijl goed aan bij de termen economische en culturele hulpbronnen, die we in onze theoretische modellen gebruiken. Ten tweede is de betekenis van de term materieel in combinatie met leefstijl vrijwel tegenovergesteld aan de betekenis van materieel zoals we dat in onze theoretische modellen gebruiken in combinatie met een van de maatschappelijke oriëntaties. Er zou ons inziens verwarring ontstaan door één term in twee verschillende betekenissen te gebruiken.
- 2 De complexiteit van culturele informatie omvat twee aspecten (Ganzeboom, 1984, 1989, Maas, Verhoeft & Ganzeboom, 1990, Kraaykamp, 1993a). Het eerste aspect is de formele complexiteit die verwijst naar kenmerken die direct bij culturele goederen zijn waar te nemen. Bij muziek zijn dat onder andere de melodie en tempowisselingen, die formeel zijn neergelegd in partituren en bij geschreven teksten zijn dat onder andere de verhaelopbouw, de grammatica en de woordkeus. Het tweede aspect is de semantische complexiteit die verwijst naar kenmerken die niet rechtstreeks uit culturele goederen zijn af te leiden. Het gaat hierbij om verwijzingen naar bijvoorbeeld de thematiek, de kunstenaar, een stroming of een tijdperiode. Bij een muziekstuk is dat bijvoorbeeld een thema uit een ander muziekstuk dat erin is verwerkt, of verwijzingen naar een maatschappelijke context. Bij geschreven teksten zijn dat bijvoorbeeld verwijzingen naar mythologische figuren of psychologische aspecten.

2 ACHTERGROND EN PROBLEEMSTELLING

In het vorige hoofdstuk zijn de aanleiding en de onderzoeksvraag van deze studie al kort aan de orde gekomen. We gaan daar in dit hoofdstuk uitgebreider op in. In de eerste paragraaf bespreken we de theoretische uitgangspunten die in veel studies naar leefstijlen zijn gebruikt. Vervolgens komen in paragraaf twee de resultaten uit eerder onderzoek naar de economische en de culturele leefstijl aan bod. De theoretische uitgangspunten en de resultaten uit eerder onderzoek vormen de aanleiding voor de onderzoeksvraag, die we in paragraaf drie aan de orde stellen. Door beide aspecten met elkaar te vergelijken, constateren we dat enkele onderzoeksvragen empirisch onbeantwoord zijn gebleven. Eén van deze onderzoeksvragen is het onderwerp van deze studie.

2.1 THEORIEËN OVER LEEFSTIJLEN

In de inleiding gaven we aan dat mensen verschillen in leefstijlen en dat deze verschillen te maken hebben met de sociale posities die zij innemen. Om de verschillen in leefstijlen en de invloeden van de verschillende sociale posities te kunnen verklaren, zijn er diverse theorieën opgesteld. We gaven in de inleiding ook aan dat er grofweg twee verklaringen te onderscheiden zijn. De eerste verklaring is gebaseerd op de notie dat degenen die dezelfde sociale posities innemen over dezelfde hulpbronnen kunnen beschikken en daardoor dezelfde expressieve gedragingen vertonen. De tweede verklaring sluit daarbij aan, maar daaraan is toegevoegd dat de relaties tussen hulpbronnen en leefstijlen worden geïntervenieerd door de maatschappelijke oriëntaties die mensen hebben.

De hedendaagse leefstijltheorieën zijn gebaseerd op de noties van de klassieke sociologen Veblen, Simmel en Weber, en de meer recente socioloog Bourdieu. Bij de bespreking van hun inzichten komen twee belangrijke functies van leefstijlen naar voren: sociale waardering en sociaal onderscheid. De hedendaagse leefstijltheorieën bouwen voort op de inzichten van de klassieke sociologen. Daarbij vormen de twee genoemde functies belangrijke uitgangspunten, tezamen met de notie dat de keuze van mensen wordt bepaald door beperkende omstandigheden van met name geld en tijd. In deze paragraaf bespreken we de belangrijkste theorieën.

2.1.1 Klassieke studies van Veblen, Simmel en Weber

De klassieke geschriften van Thorstein Veblen [1857-1927], George Simmel [1858-1918] en Max Weber [1864-1920] vormen de basis van de theorievorming over leefstijlen. We zullen hun ideeën in de genoemde volgorde bespreken.

Thorstein Veblen

De Amerikaan Veblen stelt aan het einde van de negentiende eeuw dat sociale groepen in een samenleving strijden om status en waardering. Om status en waardering te krijgen, dient men zich expressief te gedragen. Immers, dan kan men elkaar beoordelen. Volgens Veblen kan men zich het beste op twee manieren expressief gedragen. De eerste manier is luxe consumptiegoederen kopen en tonen. Dit noemt hij 'conspicuous consumption'. De tweede manier is laten zien dat men niet hoeft te werken om zich de getoonde rijkdom te kunnen veroorloven. Voor de meeste mensen is het verrichten van arbeid, namelijk de belangrijkste bron van inkomsten. Dit geldt tegenwoordig nog steeds. Door zich bezig te houden met nutteloze activiteiten 'koopt' men als het ware vrije tijd. Een voorbeeld van een 'nutteloze' activiteit is het aanleren van tafelmanieren; dit vergt veel inspanning en oefening en levert geen inkomsten op. Deze tweede manier noemt Veblen 'conspicuous leisure'.

Dat dit de beste manieren zijn om status en waardering te krijgen, heeft volgens Veblen vooral te maken met de westerse cultuur waarin ze zijn ingebed. Veblen kenmerkt, aan het einde van de negentiende eeuw, de westerse cultuur als een cultuur die vooral is gericht op geld en financiële winst. De waarde van goederen wordt in de westerse cultuur vooral in geld uitgedrukt. Hiervoor acht Veblen twee mechanismen in hoge mate verantwoordelijk (Van Elderen, 1991). Het eerste mechanisme is machinale nijverheid. Daardoor worden producten in toenemende mate gestandaardiseerd. Met behulp van machines is het immers mogelijk om een ontwerp in grote hoeveelheden te vermenigvuldigen. Dit kan met kleding, meubels, sieraden, et cetera. Het gevolg van het standaardiseren van producten is dat de exclusiviteit en de financiële waarde ervan varieert met het aantal exemplaren dat er van gemaakt is: naarmate er meer exemplaren zijn, is het product minder exclusief en mede daardoor goedkoper. Er ontstaat daardoor een gradueel onderscheid tussen massagoederen en exclusieve goederen. Het tweede mechanisme is zakelijk ondernemen. Zakelijk ondernemen betekent dat men handelt in materiele en immateriele goederen. Het resultaat is dat de waarde van materiele en immateriele goederen in geld wordt uitgedrukt (Van Elderen, 1991). De hoeveelheid exemplaren dat van een bepaald product is gemaakt, ofwel de exclusiviteit, is daarbij een belangrijk criterium: hoe exclusiever een goed, des te duurder het is.

Beide mechanismen leiden ertoe dat groepen hun streven naar status en waardering vertalen in keuzes voor goederen en activiteiten die een bepaalde mate van exclusiviteit en financiële waarde uitdrukken. Financiële middelen zijn daarbij de belangrijkste hulpbron volgens Veblen. Hij ziet aan het einde van de negentiende eeuw dan ook twee groepen in de samenleving tegenover elkaar staan: degenen die veel geld bezitten (elite) en degenen die weinig geld bezitten (massa).

George Simmel

De Duitse socioloog Simmel - een tijdgenoot van Veblen - baseert zijn noties op een aantal maatschappelijke ontwikkelingen die hij in zijn samenleving waarneemt. Hij signaleert dat relaties tussen mensen steeds onpersoonlijker en functioneler worden en dat gedachtegoederen en materiele goederen steeds meer op zichzelf komen te staan, los van de individuele dragers en makers.¹

Deze ontwikkelingen hangen volgens Simmel samen met zes andere maatschappelijke veranderingen. Ten eerste worden leefgemeenschappen steeds groter, met name door een sterke groei van de steden. In tegenstelling tot kleinere gemeenschappen, zoals dorpen, kennen in grotere gemeenschappen, zoals steden, veel mensen elkaar niet en zijn de relaties tussen hen daardoor onpersoonlijker. Ten tweede neemt de bureaucratie toe, waardoor relaties tussen mensen vaker op formele wijze - onder andere via contracten en juridische regels - worden vastgelegd. Ten derde neemt de institutionalisering van ideeën, normen en waarden toe. Deze worden vaker in formele kaders gegoten, zoals het rechtssysteem. Ten vierde wordt arbeid steeds specialistischer door een toenemende arbeidsdeling. Daardoor vormen werknemers een steeds kleiner onderdeel van zowel het totale arbeidsproces om tot het eindproduct te komen, als van de organisatie van het bedrijf. Ten vijfde worden materiele producten in toenemende mate gecultiveerd door de opkomst van de massaproductie. Tenslotte verloopt het aanbieden en verhandelen van materiele producten steeds meer via autonome markten, van waaruit branches ontstaan voor afzonderlijke producten, bijvoorbeeld kleding en meubels.

De gevolgen van deze maatschappelijke ontwikkelingen zijn, volgens Simmel, dat relaties tussen mensen steeds onpersoonlijker en zakelijker worden en vaker via institutionele kaders worden geregeld. Gedachtegoederen komen daarmee steeds meer los te staan van de individuele dragers. Ook materiele goederen komen steeds meer los te staan van de individuele makers en dragers: de directe betrokkenheid van individuen met het product dat zij maken en met het bedrijf waar ze werken, neemt af en er ontstaat een structuur van autonome, economische markten die het aanbod van materiele goederen voor mensen bepalen.²

Deze ontwikkelingen hebben consequenties voor de leefstijl van mensen, aldus Simmel. Een leefstijl is voor hem een uiting van de behoeften aan een sociale identiteit en sociale waardering, en omvat iemands keuze voor activiteiten en goederen waardoor anderen haar of hem kunnen herkennen en beoordelen. In een samenleving waar mensen in kleine gemeenschappen leven en de relaties tussen hen vrij direct zijn, is een leefstijl vrijwel geheel verbonden aan het individu. Naarmate de relaties tussen mensen onpersoonlijker en zakelijker worden en men bovendien vaker mensen ontmoet die buiten de directe sociale omgeving wonen, kan men steeds minder terugvallen op unieke, individuele gedragingen om sociale waardering te krijgen. Dergelijke gedragingen zijn niet herkenbaar voor onbekenden. Om toch sociale waardering te krijgen, moet men activiteiten en goederen kiezen die onbekenden kunnen herkennen en begrijpen, en die daarmee qua betekenis los staan van het individu zelf. In onze huidige samenleving is dit bijvoorbeeld herkenbaar in allerlei kledingsymbolen, zoals de krokodil van Lacoste en de drie strepen van Adidas. Simmel stelt daarom dat men in toenemende mate moet kiezen uit goederen en activiteiten die in een structuur van autonome markten, onafhankelijk van ieder individu, zijn geproduceerd en worden aangeboden. Een leefstijl wordt volgens hem dan ook in toenemende mate een uiting van geobjectiveerde relaties tussen mensen (Ludtke, 1989, Muller, 1992, Simmel, 1900, Zapf et al., 1987).

Max Weber

Van de klassieke sociologen heeft Weber de belangrijkste invloed gehad op de theorievorming en het onderzoek naar leefstijlen. Er zijn daarbij twee theoretische uitgangspunten van Weber belangrijk. Het eerste uitgangspunt is dat mensen ernaar streven om hun levensomstandigheden en welzijn - hij noemt dit levenskansen - te behouden of te verbeteren. De sociale posities die mensen innemen bepalen hun levensomstandigheden en het belang dat zij hebben om dit te behouden of te verbeteren. Daarbij acht Weber drie gebieden belangrijk: economie, cultuur en politiek. De hulpbronnen die op deze gebieden kunnen worden ingezet, zijn respectievelijk financiële middelen, kennis en verfijnde omgangsvormen, en politieke macht. De sociale posities die men op elk gebied inneemt, bepalen de mate waarin men over deze hulpbronnen kan beschikken. Degenen die op een gebied dezelfde posities innemen vormen een groepering, waardoor elk gebied zijn eigen hiërarchie heeft. Weber onderscheidt drie typen groeperingen: 1. klassen op economisch gebied, 2. statusgroepen op cultureel gebied, 3. partijen op politiek gebied (Weber, 1921/1972, 531-535, 1987, 79-98). Voor leefstijlen zijn alleen klassen en statusgroepen van belang.

Verschillen tussen klassen en statusgroepen ontstaan door verschillende mechanismen, aldus Weber. Op economisch gebied bepalen vooral marktmechanismen

de verschillen tussen klassen: klassen onderscheiden zich van elkaar door de hoeveelheid financiële middelen waarover ze kunnen beschikken, met name in de vorm van productiemiddelen, inkomen en materiële goederen. Op cultureel gebied onderscheiden groeperingen zich van elkaar door hun status. De status is vooral gebaseerd op de hoeveelheid culturele kennis en de mate van verfijnde smaak die zij hebben. De culturele kennis en de aspecten van de verfijnde smaak die in een groep worden gewaardeerd, gelden als sociale norm waaraan men moet voldoen om bij de groep te horen. Mensen tonen via de leefstijl hun culturele kennis en verfijnde smaak om aan te sluiten bij de sociale norm van de groep waartoe men behoort of wil behoren. Door de leefstijl herkennen groepsgenoten elkaar en geven en ontvangen ze sociale waardering.

Het onderscheid tussen klassen en statusgroepen is niet rigide, volgens Weber. Het bezitten van financiële middelen en materiële goederen kan namelijk ook sociale waardering opleveren. Daardoor heeft elke klasse zijn eigen sociale normen en leefstijl. Bovendien beschikken degenen uit hogere statusgroepen vaak ook in ruime mate over financiële middelen.

Dat er sprake is van een hiërarchie van groeperingen op elk gebied, betekent dat niet iedereen dezelfde sociale posities inneemt en over evenveel hulpbronnen kan beschikken. In industriële samenlevingen 'strijden' mensen en groeperingen daarom met elkaar om over zoveel mogelijk hulpbronnen te kunnen beschikken. Mensen hebben daarbij verschillende belangen, al naar gelang hun sociale posities en de hulpbronnen waarover ze kunnen beschikken. Degenen die hoge posities innemen, hebben er belang bij om die te behouden, terwijl zij die lagere posities innemen er belang bij hebben om hun omstandigheden te verbeteren. Deze strijd wordt met name op twee manieren gevoerd, aldus Weber. Mensen proberen zoveel mogelijk hulpbronnen te verwerven en te zorgen dat anderen niet mee kunnen profiteren, door de toegang voor hen af te sluiten. Dit laatste kan bijvoorbeeld door goederen zo duur te maken dat de meesten ze niet kunnen kopen, door aan opleidingen zulke toelatings- of selectiecriteria te verbinden dat velen ze niet kunnen volgen of vroegtijdig afvallen, of door kunstschilders of kunstwerken te waarderen die anderen niet kennen.

Het tweede theoretische uitgangspunt van Weber dat in het kader van leefstijlen belangrijk is, is dat een wetenschapper er naar moet streven om het sociale handelen van mensen te begrijpen ('Verstehen'). Dit kan door sociale handelingen die objectief zijn waar te nemen, te verbinden met een zinvolle betekenis ('Sinnzusammenhang'). Mensen handelen namelijk op basis van hun motieven, aldus Weber. Door deze motieven na te gaan, krijgen sociale handelingen betekenis en is het mogelijk ze te begrijpen.

Weber onderscheidt vier handelingsmotieven (1921/1972 12-13)

- 1 doel-instrumenteel motief het handelen is een middel om een doel te bereiken,
- 2 waarde-rationeel motief men handelt vanuit een orientatie op een ethische, esthetische of religieuze waarde,
- 3 traditioneel motief men handelt op grond van gewoonte,
- 4 affectief motief het handelen is het gevolg van emoties als wraak, verdriet of blijdschap

In verschillende studies verbindt Weber zijn ideeën over klassen en standen, en sociaal handelen met elkaar. De achterliggende gedachte daarbij is dat mensen de sociale werkelijkheid waarnemen vanuit de sociale omstandigheden waarin zij verkeren en de sociale posities die zij innemen, van daaruit verlenen zij betekenissen aan gedragingen, materiële goederen en activiteiten. Mensen verschillen in de sociale posities die zij innemen, waardoor zij verschillen in de manier waarop ze de sociale werkelijkheid waarnemen. Dit heeft tot gevolg dat de betekenis en de waarde van alle aspecten in de sociale werkelijkheid - waaronder goederen als auto's, meubels, kleding en kunstvoorwerpen, evenementen als sportwedstrijden en klassieke concerten, maar ook tafelmanieren en omgangsvormen - niet voor iedereen hetzelfde zijn, waardoor mensen verschillen in de expressieve gedragingen die zij kiezen en derhalve in de leefstijl die ze er op na houden.

Weber heeft deze laatste implicaties expliciet uitgewerkt in onder andere zijn verhandelingen over wereldgodsdiensten. Hij stelt in de introductie van 'Die Wirtschaftsethik der Weltreligionen' (1920 237-275) dat de verschillende wereldbeelden van de wereldgodsdiensten richting geven aan verschillende leefstijlen. Deze invloed komt specifiek naar voren in de studie naar de relatie tussen de protestantse ethiek en de opkomst van het kapitalisme (1920). Weber geeft in die studie aan dat het religieuze wereldbeeld van de calvinisten onder andere het idee van predestinatie bevat. Predestinatie betekent dat mensen door God zijn voorbestemd en zelf geen invloed hebben op hun levenslot. Om houvast te hebben in de onzekere situatie of zij wel of niet door God zijn uitverkoren, leiden calvinisten een zeer ascetisch leven dat zich kenmerkt door eenvoud, soberheid en hard werken, zo observeert Weber. Vanuit een waarde-rationeel motief vermijden zij elke vorm van vermaak, omdat ze dit beschouwen als tijdverspilling en zonde (vgl. Ter Voert, 1994).

De bovenstaande theoretische noties van Weber, Simmel en Veblen vormen de basis voor recentere theorieën over leefstijlen. Daarin neemt Bourdieu een prominente plaats in. Zijn theorie - waarin veel van de bovenstaande ideeën samenkomen - wordt in de volgende paragraaf besproken.

2.1.2 Bourdieu en het sociale onderscheid

Het sociaal-wetenschappelijk onderzoek naar leefstijlen kreeg eind jaren 70 een sterke impuls door de studie 'La Distinction' (1979/1984) van de Franse antropoloog en socioloog Pierre Bourdieu. In die studie beschrijft hij de ontwikkeling in de twintigste eeuw van verschillende klassen en hun leefstijlen in de Franse samenleving. We bespreken drie belangrijke theoretische uitgangspunten die te maken hebben met het beschikken over hulpbronnen, de reproductie van machtsverhoudingen in een samenleving (sociale reproductie) en de habitus.

Hulpbronnen

Het eerste uitgangspunt is dat mensen streven naar verbetering of behoud van hun levensomstandigheden. Om dat bereiken is het volgens Bourdieu in hedendaagse industriële samenlevingen belangrijk om over twee soorten hulpbronnen te kunnen beschikken: economische en culturele hulpbronnen. Economische hulpbronnen zijn de financiële middelen waarover men kan beschikken. Culturele hulpbronnen zijn (culturele) kennis, informatie en intellectuele vaardigheden. Men kan economische hulpbronnen verkrijgen door met name inkomen en eigendomsrechten en culturele hulpbronnen met name via onderwijs. Volgens Bourdieu zijn culturele hulpbronnen vanaf het begin van de twintigste eeuw steeds belangrijker geworden in industriële samenlevingen.⁴

Een leefstijl hangt samen met de omvang en de soort hulpbronnen waarover men kan beschikken. Degenen die over veel economische hulpbronnen beschikken, hebben veelal een voorkeur voor goederen en activiteiten die veel geld kosten, en degenen die over veel culturele hulpbronnen beschikken, hebben vooral de voorkeur voor goederen en activiteiten die veel culturele informatie bevatten en esthetische kwaliteit hebben. Daarbij is belangrijk dat naarmate men over meer hulpbronnen kan beschikken, men meer vrijheid heeft om te kiezen: er komen immers meer mogelijkheden binnen bereik. Dit betekent dat naarmate men over meer hulpbronnen kan beschikken, men meer mogelijkheden heeft om haar of zijn levensomstandigheden te verbeteren en te behouden en om zich van anderen te onderscheiden, aldus Bourdieu.

De mate waarin men over economische en culturele hulpbronnen kan beschikken wordt bepaald door de sociale posities die men inneemt, zoals het beroep, het inkomen en de opleiding. Op basis daarvan ontwikkelt men een smaakvoorkeur die via een leefstijl tot uiting komt. Via een leefstijl maken mensen derhalve duidelijk welke sociale posities zij innemen en tot welke groep of groepering zij behoren of willen behoren. Daarmee geven ze tegelijkertijd aan van welke groepen zij zich willen onderscheiden. Kortom, leefstijlen representeren de sociale posities die mensen innemen en markeren.

tegelijkertijd het onderscheid met anderen, aldus Bourdieu

Leefstijlen representeren daarmee eveneens de machtsverhoudingen tussen groepen in een samenleving. Er zijn namelijk niet voor iedereen evenveel hulpbronnen beschikbaar en ook sommige goederen en activiteiten zijn schaarser dan anderen. Daarom 'strijden' groepen in een samenleving om schaarse en exclusieve hulpbronnen en goederen, aldus Bourdieu, die daarmee in de voetsporen van Weber treedt. Degenen die de hoogste sociale posities in een samenleving innemen, hebben ook de beste mogelijkheden om schaarse hulpbronnen en exclusieve goederen en activiteiten te verwerven. De 'strijd' is erop gericht om sociale waardering en status te krijgen en wordt veelal op een symbolische manier gevoerd door het creëren en toe-eigenen van specifieke smaakvoorkeuren, sociale normen en het toepassen van selectiemechanismen.

Sociale reproductie

Het tweede uitgangspunt van Bourdieu is dat de machtsverhoudingen tussen groepen in een samenleving telkens worden gereproduceerd. Door allerlei veranderingen kan men over meer hulpbronnen gaan beschikken of van een andere soort, waardoor men ook meer en andere schaarse en exclusieve goederen kan verwerven. Voorbeelden van zulke veranderingen zijn een sterke stijging van inkomen, verandering van beroep, het krijgen van een grote erfenis en het afronden van een specifieke opleiding.

Zulke veranderingen leiden ertoe dat het onderscheid tussen hogere en lagere sociale posities kleiner wordt. Degenen die relatief hoge sociale posities innemen, zijn geneigd om de afstand met anderen te behouden of te herstellen. Daarvoor worden veelal twee strategieën gehanteerd, volgens Bourdieu. De eerste strategie is de toegang tot hogere sociale posities belemmeren voor anderen en schaarse goederen monopoliseren. Op deze manier kunnen degenen die deze posities bezetten optimaal gebruik maken van de exclusiviteit en het onderscheidend vermogen. De tweede strategie is het aanpassen van de smaakvoorkeuren voor bepaalde exclusieve goederen en activiteiten. Als degenen die lagere sociale posities innemen de goederen en voorkeuren van degenen die hogere sociale posities innemen overnemen, dan verkleint de afstand tussen deze sociale posities. Degenen die hogere sociale posities innemen, zullen dit verlies in sociale afstand compenseren door nieuwe exclusieve hulpbronnen en goederen toe te eigenen en te creëren.

Beide strategieën worden veelal geleidelijk uitgevoerd door een strengere selectie toe te passen, of door andere sociale normen en smaakvoorkeuren te creëren. Dit komt bijvoorbeeld naar voren door een ander soort of merk kleding te gaan dragen, door andere of nieuwe muziekstukken en componisten mooi te vinden, contributies van een vereniging te verhogen, of voor een bepaalde opleiding een numerus clausus in te stellen.

ol aan te scherpen, zodat er minder studenten afstuderen

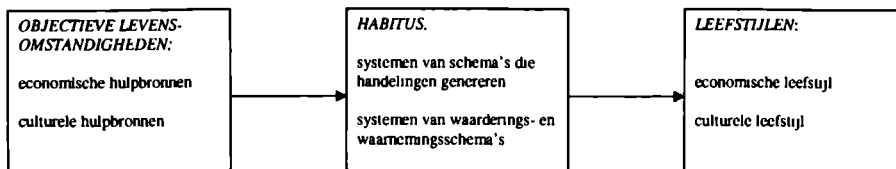
Aangezien beide strategieën erop gericht zijn om de afstand tussen sociale posities in een samenleving te herstellen, leidt het ertoe dat de machtsverhoudingen tussen de sociale posities en de relatieve verdeling van hulpbronnen blijven bestaan en telkens worden gereproduceerd. Dit wordt sociale reproductie genoemd.

Habitus

Het derde uitgangspunt heeft te maken met de interpretatie van de relatie tussen sociale posities en hulpbronnen enerzijds en leefstijlen anderzijds. Bourdieu gebruikte daarvoor het concept van de habitus (1979/1984, 1989, 1993) en omschreef dit als een waarnemings- en waarderingsstructuur. De habitus omvat waarden en opvattingen en fungeert als referentiekader⁵ voor de wijze waarop mensen de sociale werkelijkheid waarnemen en daar betekenis aan verlenen. Zo'n referentiekader van waarden en opvattingen wordt gevormd door de sociale omstandigheden waarin mensen zijn opgegroeid en waarin ze verkeren. Deze sociale omstandigheden worden met name bepaald door de mate waarin zij over hulpbronnen kunnen beschikken. Op basis van de habitus verlenen mensen betekenis aan goederen en activiteiten en bepalen zij hun voorkeuren en gedragingen. In figuur 2.1 is dit laatste uitgangspunt van Bourdieu schematisch weergegeven.

Volgens Bourdieu is de mate waarin men afstand kan nemen van de directe sociale omstandigheden waarin men verkeert een belangrijk aspect voor de vorming van de habitus (1979/1984: 170). Naarmate men over meer hulpbronnen kan beschikken, neemt het aantal alternatieven waaruit men kan kiezen toe en daarmee ook de keuzevrijheid. Degenen die over weinig hulpbronnen beschikken, waarderen vooral goederen en activiteiten die functioneel zijn, die direct verbonden zijn met het gezin en familie, en die direct verwijzen naar lichamelijke aspecten en emoties. Degenen die over veel financiële middelen beschikken, waarderen vooral dure luxegoederen en activiteiten. Zij die over veel culturele hulpbronnen beschikken, waarderen goederen en activiteiten die veel en complexe kennis en informatie bevatten en esthetische kwaliteit hebben.⁶

Deze drie theoretische uitgangspunten van Bourdieu vormen voor veel andere onderzoekers de uitgangspunten voor leefstijlonderzoek. Alvorens we deze hedendaagse theoretische uitgangspunten bespreken, maken we nog twee opmerkingen over de bovenstaande noties. Ten eerste merken we op dat Bourdieus noties nauw aansluiten op de ideeën van Weber, Veblen en Simmel.⁷ Zo komen bijvoorbeeld de noties over habitus overeen met Webers gedachte over handelingsmotieven en sluit het onderscheid

bron Bourdieu (1979/1984 171)

tussen economische en culturele hulpbronnen aan bij Webers noties over klassen en statusgroepen. Waar Veblen ruim een eeuw geleden aangaf dat vooral economische hulpbronnen belangrijk zijn voor de leefstijl, benadrukt Bourdieu het belang van culturele hulpbronnen. Volgens de Fransman zijn namelijk culturele kennis en intellectuele vaardigheden in de twintigste eeuw in industriële samenlevingen steeds belangrijker geworden om levensomstandigheden te verbeteren of te behouden.

Ten tweede merken we op dat er door het onderscheid in twee hulpbronnen ook twee soorten leefstijlen kunnen worden onderscheiden, namelijk de economische en de culturele leefstijl. Dit is ook in figuur 2.1 te zien. Als mensen er naar streven om hun welzijn en levensomstandigheden te verbeteren en te behouden en hun leefstijl gebruiken om sociale waardering te krijgen en zich van anderen te onderscheiden, dan consumeren zij vooral die goederen en activiteiten die hen daarvoor het meeste profijt opleveren en waarvoor ze de beste mogelijkheden hebben (vgl. Lenski, 1966). Degenen die met name financiële middelen bezitten, zullen daarom vooral dure goederen kopen en aan dure activiteiten deelnemen. Zij die vooral over culturele kennis en intellectuele vaardigheden beschikken, zullen met name activiteiten en goederen kiezen die complexe informatie bevatten en esthetische kwaliteit hebben. Deze gedragspatronen hebben we omschreven als respectievelijk de economische en de culturele leefstijl. De samenhang tussen economische en culturele hulpbronnen enerzijds en leefstijlen anderzijds, komt in het volgende hoofdstuk uitgebreid aan de orde.

2.1.3 Hedendaagse theoretische uitgangspunten

In deze paragraaf bespreken we de theoretische uitgangspunten die in het hedendaagse onderzoek worden gebruikt om verschillen in leefstijlen te verklaren. Uit de theorieën die in de twee voorgaande paragrafen aan de orde zijn geweest, kunnen we opmaken dat leefstijlen twee belangrijke functies hebben: het krijgen van sociale waardering en het markeren van sociaal onderscheid. Het is daarom niet verwonderlijk dat theorieën in het leefstijlonderzoek aansluiten op de sociologische hoofdthema's van sociale cohesie en sociale ongelijkheid (vgl. Ultee, Arts & Flap, 1992). De theoretische noties die we bespreken sluiten aan op de sociologische theorieën die worden gebruikt om de hoofdvragen binnen deze thema's te beantwoorden en zijn gebaseerd op de twee genoemde functies. Daarnaast komen theoretische noties aan de orde die zijn gebaseerd op uitgangspunten uit de micro-economie, namelijk dat het kopen van goederen en het deelnemen aan activiteiten geld en tijd kost.

2.1.3.1 Sociale waardering

De functie van sociale waardering is verbonden met het thema van cohesie. Cohesie is de samenhang binnen samenlevingsverbanden. De samenlevingsverbanden waar het bij leefstijlen om gaat zijn sociale groepen en groeperingen, en de samenhang daarbinnen ontstaat doordat degenen die daartoe behoren dezelfde normen en waarden onderschrijven. Zij herkennen elkaar door dezelfde dingen te doen en geven waardering aan degenen die zich conformeren aan de geldende normen. Conformeren aan groepsnormen en sociale waardering willen hebben, hangt samen met de menselijke behoefte aan een positieve sociale identiteit (Spears & De Vries, 1991, Van Knippenberg, 1991).

Op basis hiervan is de verklaring voor verschillen in leefstijlen tussen sociale groeperingen dat zij verschillen in sociale normen. Een leefstijl is namelijk een uitstekende manier om de smaakvoorkeuren en smaaknormen die in een sociale groepering gelden te laten zien. Leefstijlelementen fungeren daardoor als statussymbolen die herkenbaar maken tot welke sociale groepering men behoort of wilt behoren en derhalve de levensomstandigheden representeren waarin men verkeert.

In eerdere studies zijn op basis van deze verklaring drie specifieke hypothesen geformuleerd om de relaties tussen hulpbronnen en leefstijlen te interpreteren. Een eerste formuleerde Ganzeboom (1982b, 1988, 1989) de *statusverwervingshypothese*. Deze hypothese houdt in dat mensen de goederen en activiteiten kiezen die in de groepering waartoe zij behoren of willen behoren het meest worden gewaardeerd en daardoor de

meeste status en gedragsbevestiging opleveren. De tweede hypothese is de *statusinconsistentiehypothese* en de derde hypothese is de *statusmaximalisatiehypothese* (o.a. De Graaf, 1991, 1992, De Graaf & Ganzeboom, 1990, Ganzeboom, 1982b, 1989). Beide hypothesen zijn gebaseerd op de veronderstelling dat mensen zoveel mogelijk sociale waardering en status willen krijgen. De verwachting die daaruit volgt is dat als mensen op de ene statusdimensie een andere positie innemen dan op een andere of als mensen op een statusdimensie een andere positie innemen dan degenen uit hun directe sociale omgeving, zij hun voorkeuren zullen aanpassen aan de sociale posities (van degenen) met de hoogste status of hun voorkeuren zelfs extra benadrukken ter compensatie voor de lagere sociale positie. Stel, mensen hebben een relatief hoge opleiding en een relatief laag inkomen. Om de meeste sociale waardering te krijgen, zullen zij de keuzes aanpassen aan de normen van de hoger opgeleiden. Deze aanpassing zal ook plaatsvinden als personen sociale posities innemen met een hogere of lagere status dan de sociale posities die personen in de directe sociale omgeving innemen, zoals partner, ouders en vrienden.

2.1.3.2 Sociale ongelijkheid

Als men aangeeft bij een groep te willen horen, maakt men tegelijkertijd duidelijk dat men niet bij andere groepen wil horen. Daardoor markeren leefstijlen ook het onderscheid tussen sociale groeperingen en maakt het bestuderen ervan eveneens onderdeel uit van het thema over ongelijkheid tussen groepen in een samenleving.

Theoretische noties over sociale ongelijkheid zijn gebaseerd op een conflict-sociologische benadering en mede verbonden aan de inzichten van Weber en Bourdieu. Het uitgangspunt is dat mensen hun levensomstandigheden en welzijn willen behouden of verbeteren. Dit lukt beter naarmate zij over meer (economische en culturele) hulpbronnen kunnen beschikken, omdat daardoor de mogelijkheden en de keuzevrijheid groter zijn, ook om exclusieve goederen te kopen en aan exclusieve activiteiten deel te nemen. Via exclusieve goederen en activiteiten kunnen mensen laten zien in welke levensomstandigheden zij verkeren en kunnen zij het onderscheid markeren met degenen die over minder hulpbronnen beschikken. Naarmate de keuzemogelijkheden toenemen, nemen ook de mogelijkheden toe om zich van anderen te onderscheiden. Mensen 'strijden' dan ook met elkaar om hulpbronnen te verwerven en exclusieve goederen en activiteiten te consumeren.

Op economisch terrein verwijst exclusiviteit vooral naar verschillen in prijzen tussen duurzame goederen en activiteiten. Op het culturele terrein verwijst exclusiviteit vooral naar de complexiteit van de informatie die culturele goederen en activiteiten bevatten.

Naarmate men over meer hulpbronnen kan beschikken, kiest men voor duurdere duurzame goederen en activiteiten en complexere culturele goederen en activiteiten. Leefstijlen markeren derhalve verschillen in de mate waarin men over economische en culturele hulpbronnen kan beschikken en leefstijlen symboliseren de sociale posities die men inneemt.

Ganzeboom (1982b, 1988, 1989) heeft de *zogenaamde informatieverwerkings-hypothese* geformuleerd die is bedoeld om verschillen in deelname aan culturele activiteiten te verklaren. Deze hypothese sluit aan op de bovenstaande noties en houdt in dat naarmate mensen over meer culturele hulpbronnen kunnen beschikken, zij beter in staat zijn om complexere informatie te verwerken en daardoor in dat opzicht verschillen van andere mensen, waardoor zij complexe culturele activiteiten beter zullen begrijpen, leuker zullen vinden en daar derhalve vaker aan zullen deelnemen.

2.1.3.3 Beperkende omstandigheden: geld en tijd

Het laatste theoretische uitgangspunt dat we bespreken, is gebaseerd op noties uit de micro-economie. Een uitgangspunt in de micro-economie is dat men op basis van een rationele afweging van kosten en baten keuzes maakt die gegeven de omstandigheden zo optimaal mogelijk zijn. In het geval van leefstijlen zijn geld en tijd belangrijke kosten.

Geld

In de vorige paragrafen is het beschikken over geld uitgebreid aan de orde geweest. Het ging daarbij over het gebruiken van geld om sociale waardering te krijgen en om zich te onderscheiden van anderen. Het hebben van geld is echter ook een voorwaarde om keuzes te kunnen maken, bijvoorbeeld voor het bezoeken van culturele evenementen als een klassiek concert of een toneelvoorstelling. Hoewel de financiële drempels voor veel culturele activiteiten laag zijn en voor lezen vrijwel ontbreken (o.a. Goudriaan, 1991, Kraaykamp, 1993a), is het hebben van geld toch een voorwaarde om te kunnen deelnemen, zeker als men dit vaker doet (vgl. Ganzeboom, 1989: 141). Een kaartje voor een klassiek concert of een toneelvoorstelling bijvoorbeeld kostte in het seizoen 1989/1990 in Nederland gemiddeld zo'n f 30,- (vgl. Elshout, 1990).

De verklaring voor verschillen in de economische en de culturele leefstijl is dan dat naarmate men over minder financiële middelen kan beschikken, het aantal alternatieven afneemt en de keuzes worden beperkt. Naarmate men minder geld heeft, koopt men minder duurzame goederen en neemt men minder deel aan allerlei culturele activiteiten en evenementen, omdat men het zich gewoon niet kan veroorloven.

Vrije tijd

De vrije tijd die men heeft, is ook een belangrijke voorwaarde voor de keuzes die men maakt. Deze voorwaarde is vooral belangrijk voor de culturele leefstijl, omdat culturele activiteiten vaak veel tijd kosten en op specifieke tijdstippen plaatsvinden. Voor een economische leefstijl is vrije tijd minder belangrijk.

Culturele activiteiten en evenementen verschillen met name op twee tijdsaspecten: 1. de hoeveelheid tijd die het in beslag neemt, 2. het tijdstip waarop het plaatsvindt. Activiteiten verschillen van elkaar op deze twee aspecten. Sommige activiteiten beslaan een lange en aaneengesloten tijdsperiode, zoals een toneelvoorstelling. Ook vinden veel activiteiten op specifieke dagdelen en tijdstippen plaats. Theatervoorstellingen bijvoorbeeld, vinden vrijwel altijd in de avonden plaats en hebben een vaste begin- en eindtijd. Andere activiteiten en evenementen vinden overdag plaats en geven meer vrijheid om zelf te bepalen wanneer en hoe lang men daaraan deelneemt, zoals tentoonstellingen en musea. Tenslotte zijn er activiteiten die wel een bepaalde hoeveelheid tijd in beslag nemen, maar die verspreid en op elk gewenst tijdstip kunnen worden gedaan, zoals lezen.

Door deze verschillen tussen activiteiten en evenementen op beide tijdsaspecten, zijn de hoeveelheid vrije tijd die men heeft en de spreiding ervan, belangrijke voorwaarden bij de keuzes om daaraan deel te nemen (o.a. Knulst, 1989, Knulst & Van Beek, 1990). Vrije tijd wordt veelal omschreven als de tijd die overblijft na de tijd die men dagelijks besteedt aan slapen, eten, persoonlijke verzorging, beroepsarbeid, onderwijs en het verzorgen van kinderen en het huishouden (Knulst, 1989, Knulst & Van Beek, 1990). Het aantal uren dat men per dag aan deze activiteiten besteedt en het tijdstip waarop men die activiteiten doet, bepalen de hoeveelheid vrije tijd die men heeft en de spreiding ervan (Knulst, 1989).

Mensen verschillen voor wat betreft de hoeveelheid vrije tijd die zij hebben en de spreiding ervan. Dit komt omdat ze verschillen in het aantal uren dat ze besteden aan de bovengenoemde activiteiten en de tijdstippen waarop zij dit doen. Slapen, eten en persoonlijke verzorging veroorzaken die verschillen niet, omdat iedereen daar per dag ongeveer evenveel tijd aan besteedt (SCP, 1992). De tijd die mensen besteden aan beroepsarbeid, onderwijs en het verzorgen van kinderen en het huishouden, bepalen vooral deze verschillen. Die activiteiten hebben vooral te maken met de levensfase waarin mensen verkeren voor wat betreft de beroepssituatie en de gezinssituatie.

De spreiding van vrije tijd heeft twee kenmerken: de versnippering ervan en het tijdstip waarop men over vrije tijd beschikt. Versnippering van vrije tijd is de mate waarin de vrije tijd in brokjes is verdeeld. Het tijdstip waarop men over vrije tijd beschikt, verwijst naar het dagdeel of de dagdelen waarop men vrije tijd heeft. Stel

iemand heeft vier uren vrije tijd per dag. De versnippering is groter wanneer deze vier uren over de dag zijn verdeeld in acht blokken van een half uur, dan wanneer ze verdeeld zijn in twee blokken van twee uren. Bovendien kan iemand deze vier uren 's ochtends of 's avonds vrij hebben.

De mate van versnippering van vrije tijd en het tijdstip waarop men vrije tijd heeft, wordt bepaald door de tijd die men dagelijks besteedt aan beroepsarbeid, onderwijs en het verzorgen van het huishouden en de kinderen. Men kan vrije tijd minder flexibel invullen, naarmate dit minder vaak samenvalt met de tijdstippen waarop veel vermaakgelegenheden en evenementen open zijn, en activiteiten worden aangeboden. Dit geldt bijvoorbeeld voor degenen die in ploegendiensten of nachtdiensten werken. Ook de samenstelling van het gezin is daarbij belangrijk. Mensen die samenwonen met een partner of een gezin hebben met kinderen, zullen vaker onderhandelen en compromissen sluiten over de keuze van de activiteit waaraan zij deelnemen en het tijdstip waarop, dan zij die alleen wonen. Degenen die samenwonen of een gezin hebben, kunnen daardoor hun vrije tijd minder flexibel invullen. Bovendien zijn de bezigheden om kinderen te verzorgen vaak van korte duur en vaak verspreid over de gehele dag, zoals verschonen, eten geven en het brengen naar en halen van school en verenigingen. De vrije tijd die overblijft, is daardoor sterker versnipperd.

Het bovenstaande betekent dat keuzes voor culturele activiteiten en evenementen mede worden bepaald door de omvang en de spreiding van de vrije tijd. De verklaring voor verschillen in culturele leefstijl is dat men minder vaak deelneemt aan tijdrovende culturele activiteiten, naarmate de omvang van de vrije tijd kleiner is, de versnippering van de vrije tijd groter is, en de tijdstippen waarop men vrije tijd heeft minder vaak samenvallen met de tijdstippen waarop culturele activiteiten plaatsvinden.

Hiermee zijn de belangrijkste theoretische uitgangspunten besproken. Op basis van deze uitgangspunten is veel empirisch onderzoek verricht naar verschillen in de economische en de culturele leefstijl. De belangrijkste bevindingen uit deze onderzoeken komen in de volgende paragraaf aan de orde.

2.2 RESULTATEN UIT EERDER ONDERZOEK

Deze paragraaf bevat een overzicht van de belangrijkste resultaten uit eerdere onderzoeken en bestaat uit vijf subparagrafen. Allereerst beschrijven we de algemene verschillen voor wat betreft het aantal mensen dat specifieke duurzame goederen bezit (economische leefstijl) en aan bepaalde culturele activiteiten deelneemt (culturele leefstijl). Vervolgens komt in de paragrafen twee en drie aan de orde welke sociale

posities samenhangen met respectievelijk de economische en de culturele leefstijl. In paragraaf vier bespreken we de bevindingen uit het onderzoek naar de relaties tussen maatschappelijke oriëntaties en leefstijlen. In de laatste paragraaf geven we een samenvatting van de belangrijkste bevindingen.

2.2.1 Algemene verschillen

Het aantal mensen dat bepaalde duurzame goederen bezit is voor elk type verschillend (vgl. CBS, 1993a; Kraaykamp & De Graaf, 1995). Om dit te illustreren, presenteren we in tabel 2.1 gegevens van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) over huishoudens in Nederland in 1990. De gegevens laten duidelijke verschillen zien: zo was er in 1990 in 98% van de huishoudens in Nederland een koelkast aanwezig en in 94% van de huishoudens een kleurentelevisie. Iets minder dan de helft van de huishoudens - 45% - had in 1990 een videorecorder en slechts 2% van de huishoudens bezat een stacaravan.

Tabel 2.1 Bezit van enkele duurzame goederen in Nederlandse huishoudens in 1990 (in percentages, N=5185 huishoudens)

Koelkast	98
Kleurentelevisie	94
Tuner of versterker	74
Auto	64
Videorecorder	45
CD speler	38
Wasdroger	25
Magnetron	16
PC	13
Vaatwasmachine	10
Videocamera	5
Stacaravan	2

Bron CBS 1993a 318

Ook culturele activiteiten verschillen sterk van elkaar als het gaat om het aantal bezoekers en deelnemers. Ter illustratie presenteren we in tabel 2.2 gegevens van het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) over Nederlanders ouder dan 12 jaar in 1990/1991. Uit de gegevens komt naar voren dat in 1990/1991 42% van de Nederlanders boven de 12 jaar minimaal één maal per jaar een bioscoop heeft bezocht en 13% een klassiek concert. Daarentegen heeft slechts 4% van de Nederlanders boven de 12 jaar in diezelfde periode tenminste één balletvoorstelling bezocht.

Tabel 2.2 *Deelname aan enkele culturele evenementen in 1990 door Nederlanders ouder dan 12 jaar^a (in percentages, N=11855)*

Bioscoop	42
Musea	35
Galerie	19
Klassieke concerten	13
Toneel door beroepsensembles	12
Opera en operette	5
Ballet	4

Bron: SCP, 1994: 404

a: het onderzoek is uit 1991 en er is gevraagd of men de evenementen tenminste eenmaal heeft bezocht in het voorafgaande jaar

Uit de cijfers in beide tabellen komt naar voren dat duurzame goederen en culturele activiteiten onderling sterk van elkaar verschillen voor wat betreft het aantal bezitters respectievelijk deelnemers of bezoekers. Deze verschillen beperken zich niet alleen tot de omvang, maar blijken ook samen te hangen met specifieke sociale posities die mensen innemen, zoals het opleidingsniveau, het inkomen en de beroepsgroep (vgl. Bourdieu, 1979/1984; Ganzeboom, 1988, 1989; SCP, 1992, 1994). Uit een onderzoek van Maas, Verhoeff en Ganzeboom (1990: 174-175) kwam naar voren dat degenen die voorstellingen van moderne dans bezoeken gemiddeld een HBO of universitaire opleiding hebben, en gemiddeld netto zo'n f 28.000,- per jaar verdienen. Bezoekers van musicals, shows en revues - waaronder voorstellingen van André van Duin en Jos Brink - hebben daarentegen gemiddeld een middelbaar opleidingsniveau (MBO/HAVO), en verdienen gemiddeld ongeveer f 43.000,- netto per jaar.⁸ In de volgende twee paragrafen staan de relaties tussen sociale posities en economische en culturele leefstijl centraal.

2.2.2 Economische leefstijl

Uit eerder onderzoek is naar voren gekomen dat de keuze voor bepaalde duurzame goederen wordt beïnvloed door de hulpbronnen waarover mensen kunnen beschikken en de levensfase waarin zij verkeren. We beschrijven in deze paragraaf de bevindingen uit eerdere onderzoeken over de hulpbronnen en sociale posities die samenhangen met de levensfase, die van invloed zijn gebleken op de economische leefstijl.

Inkomen

Een eenduidige bevinding uit eerdere onderzoeken is dat het *inkomensniveau* een positieve invloed heeft op de economische leefstijl hoe hoger het inkomen, des te meer duurzame goederen men consumeert (o.a. Bosch & Saris, 1996, De Graaf, 1988, Ganzeboom, 1988, Kraaykamp & De Graaf, 1995, Sobel, 1981, 1983) Deze bevinding is niet verrassend, aangezien duurzame goederen vaak duur zijn

Beroep

Een hulpbron die ook van invloed is gebleken op de economische leefstijl is het *beroep* dat men uitoefent. Daarbij zijn in eerdere studies verschillende beroepskenmerken onderzocht, zoals sociale klasse en status. Beroepen worden veelal in *sociale klassen* ingedeeld op basis van drie min of meer objectieve kenmerken: 1. de mate waarin men hoofdarbeid of handarbeid verricht, 2. of men in loondienst werkt of als zelfstandig ondernemer, 3. de mate waarin men leiding geeft aan anderen. De verschillen tussen beroepen via deze drie kenmerken, levert een hiërarchische ordening op van veelal 10 of 11 verschillende sociale klassen (vgl. Erikson, Goldthorpe & Portocarero, 1983). Uit eerder onderzoek is naar voren gekomen dat deze 10 of 11 sociale klassen verschillen van elkaar voor wat betreft de economische leefstijl: naarmate mensen tot een hogere sociale klasse behoren, consumeren zij meer duurzame goederen. Het gaat daarbij alleen om de bivariate relatie tussen sociale klasse en de economische leefstijl. Wanneer tegelijkertijd ook rekening wordt gehouden met de invloed van het opleidingsniveau en het inkomensniveau, dan beperken de verschillen zich tot een grof onderscheid tussen hoofd- en handarbeiders, waarbij de eersten meer duurzame goederen consumeren dan de laatsten (Ganzeboom, 1994).

In andere onderzoeken is gekeken naar de invloed van de *status van een beroep*. Beroepen werden daarbij onderscheiden op grond van de mate van waardering die mensen eraan toekennen (vgl. Sixma & Ultee, 1983). In tegenstelling tot sociale klassen, is beroepsstatus veelal gebaseerd op intersubjectieve beoordelingen. Sixma en Ultee (1983) hebben voor Nederland een eendimensionele beroepsstatusladder ontwikkeld op grond van de gemiddelde waardering die Nederlanders aan beroepen toekennen. Naarmate een beroep gemiddeld meer waardering krijgt, staat het hoger op de statusladder. Beroepen met de hoogste status in Nederland zijn onder andere chirurg, rechter en hoogleraar, en beroepen met de laagste status in Nederland zijn onder andere glazenwasser, schoorsteenveger en vuilnisman. Uit een onderzoek van Ganzeboom (1989) is naar voren gekomen dat beroepsstatus weliswaar een positieve, maar zwakke invloed heeft op het consumeren van duurzame goederen.

De invloed van beroepsstatus verandert, zodra *economische en culturele beroepen*

worden onderscheiden Ganzeboom, De Graaf en Kalmijn (1987) hebben op basis van de soort werkzaamheden twee statusdimensies onderscheiden voor beroepen een economische en een culturele dimensie De economische dimensie verwijst naar de mate waarin de beroepswerkzaamheden zijn gericht op financiële en economische zaken De economische status van een beroep is hoger, naarmate de werkzaamheden sterker op zulke zaken zijn gericht Voorbeelden van beroepen met een hoge economische status zijn directeurs van bedrijven en banken, managers en accountants De culturele dimensie betreft de mate waarin werkzaamheden te maken hebben met beheersing van taal, culturele kennis, en creatieve en kunstzinnige vaardigheden De culturele status van een beroep is hoger, naarmate de werkzaamheden sterker daarop zijn gericht Beroepen met een hoge culturele beroepsstatus zijn bijvoorbeeld journalist kunstenaar en docent

Uit eerdere onderzoeken is naar voren gekomen dat economische beroepsstatus een positieve invloed op de economische leefstijl en dat de culturele beroepsstatus geen of een zwakke negatieve invloed heeft op deze leefstijl (o a Bosch & Saris 1996, Ganzeboom, 1988, Kraaykamp & De Graaf, 1995) Hieruit maken we op dat het zinvol is om de economische en culturele status van beroepen te onderscheiden Dat de invloed van beide beroepsdimensies op de economische leefstijl verschillend blijkt te zijn, verklaart wellicht de bevinding dat de invloed van de eendimensionele beroepsstatusladder gering is Als de ene dimensie een positieve invloed heeft en de andere geen of een negatieve invloed, werken ze elkaar wellicht tegen zodra beide zijn samengevoegd in een beroepsstatusladder

Levensfase

Er is ook gebleken dat er achtergrondkenmerken van invloed zijn op de economische leefstijl die vooral te maken hebben met de levensfase waarin men verkeert waaronder leeftijd, de gezinssituatie en de arbeidssituatie We zullen de onderzoeksresultaten voor elk van deze sociale posities bespreken

De resultaten uit eerdere onderzoeken geven geen eenduidig beeld over de invloed van *leeftijd* op de economische leefstijl Uit sommige studies komt naar voren dat leeftijd geen invloed heeft (o a De Graaf, 1991), terwijl uit andere studies blijkt dat leeftijd een positieve invloed heeft op de economische leefstijl, in die zin dat men meer duurzame goederen bezit naarmate men ouder is (o a Ganzeboom, 1994, Kraaykamp & De Graaf, 1995) Sobel (1981) tenslotte rapporteert de bevinding dat de invloed van leeftijd voor sommige terreinen verschillend is Uit zijn studie komt naar voren dat ouderen, in vergelijking met jongeren, meer geld uitgeven aan voedsel voor thuis, vrijetijdsleding, persoonlijke verzorging en cadeaus Jongeren daarentegen, besteden meer geld aan alcohol, muziek, kamperen en sportartikelen

Er kunnen verschillende redenen zijn waarom leeftijd geen eenduidige invloed heeft op de economische leefstijl. Een belangrijke reden is dat leeftijd een grove indicator is voor de levensfase waarin men verkeert. Een levensfase is één van de verschillende periodes die mensen gedurende hun leven doormaken, zoals kinderjaren, adolescentie, jongvolwassenheid, volwassenheid en ouderdom. Elke periode kenmerkt zich globaal door de situatie waarin men zich bevindt op drie belangrijke terreinen: het gezin, het beroep en de gezondheid.⁹ Doordat leeftijd globaal iets zegt over de situatie van iemand op deze drie terreinen, is het mogelijk dat dezelfde situatie ontstaat zoals we beschreven bij beroepsstatus. De drie terreinen hebben afzonderlijk een eigen invloed op de economische leefstijl en zodra ze zijn samengevoegd in één indicator, werken deze invloeden elkaar tegen.

Het is ook vaak moeilijk om aan te geven wat de invloed van leeftijd inhoudelijk betekent. Ten eerste komt dit door de genoemde situatie dat leeftijd naar verschillende situaties verwijst. Een tweede oorzaak is bovendien dat leeftijd een indicatie is voor de generatie waarin men is opgegroeid en de specifieke periode waarin men zijn jeugdjaren heeft doorgebracht. Over het vaststellen en interpreteren van de invloed van leeftijd is reeds uitgebreid discussie gevoerd (vgl. Te Grotenhuis, Lammers & Wolbers, 1995; Van den Broek, 1994, 1995). Daar gaan we hier verder niet op in.

Over de gezinssituatie is uit eerdere onderzoeken naar voren gekomen dat degenen die gehuwd zijn of met een partner samenwonen meer duurzame goederen consumeren dan alleenwonenden (o.a. Ganzeboom, 1994; Sobel, 1981, 1983).¹⁰ Ook is gebleken dat naarmate mensen meer kinderen hebben en deze jonger zijn, zij meer (duurzame) goederen consumeren, vooral op het terrein van voedsel, kleding, huishoudelijke artikelen en persoonlijke verzorging (Sobel, 1981, 1983).

In eerdere studies is voor wat betreft de *arbeidssituatie* alleen onderzocht of het aantal uren dat men per week aan beroepsarbeid verricht van invloed is op de economische leefstijl: dat blijkt niet het geval (Kraaykamp & De Graaf, 1995).

We besluiten hiermee de bespreking van de resultaten uit eerdere onderzoeken naar de economische leefstijl. In de volgende paragraaf bespreken we de resultaten voor wat betreft de culturele leefstijl.

2.2.3 Culturele leefstijl

De culturele leefstijl omvat de keuzes voor culturele activiteiten en goederen, zoals we in de inleiding aangaven. Gans (1974) en Bourdieu (1979/1984) onderscheiden daarbij hoge (elitaire) en lage (populaire) culturele activiteiten en goederen. Zij baseren dit

onderscheid met name op twee kenmerken 1 de complexiteit van de informatie die cultuurgoederen bevatten, 2 de vorm waarin die informatie is verpakt Hoge cultuurgoederen verschillen van lage cultuurgoederen door de meer complexe, abstracte en onconventionele informatie en onderwerpen die ze bevatten en door een hogere esthetische kwaliteit Voorbeelden van hoge cultuurgoederen zijn klassieke muziek, opera, moderne schilderkunst en poëzie Op grond van deze kenmerken spreken we in het vervolg over complexe culturele activiteiten We bespreken alleen de onderzoeksresultaten die betrekking hebben op complexe culturele activiteiten

Het cultuurbeleid van de overheid is er vanaf 1945 vooral op gericht om iedereen uit alle lagen van de bevolking te laten deelnemen aan complexe culturele activiteiten Ondanks jarenlange inspanningen komt uit onderzoek naar voren dat deze doelstelling niet is bereikt (o a Ganzeboom, 1989, Knulst, 1991) Nog steeds is de sociale samenstelling van het publiek dat bijvoorbeeld musea of toneelvoorstellingen bezoekt zeer specifiek en afkomstig uit de hogere lagen van de bevolking

Er is door de jaren heen veel onderzoek gedaan naar deelname aan complexe culturele activiteiten Daardoor bestaat er een duidelijk beeld over de hulpbronnen die daarop van invloed zijn Bovendien is onderzocht in hoeverre dat de levensfase waarin mensen verkeren en geografische aspecten van invloed zijn op de culturele leefstijl We bespreken de belangrijkste onderzoeksresultaten

Opleiding

Uit de meeste onderzoeken komt naar voren dat het *opleidingsniveau* een sterke positieve invloed heeft op de culturele leefstijl naarmate men een hogere opleiding heeft genoten, neemt men vaker deel aan complexe culturele activiteiten (o a Bosch & Saris, 1996, Ganzeboom, 1988, 1989, Ganzeboom & Haanstra, 1989, Kraaykamp, 1993a, Kraaykamp & De Graaf, 1995, Maas, 1990, Maas, Verhoeff & Ganzeboom, 1990, Niehof, 1997, SCP, 1992, 1994, Van Eijck, 1998, 1999, Wippler, 1969) Deze sterke invloed is niet zo verwonderlijk naarmate het niveau van een opleiding hoger is, wordt er namelijk meer en complexere kennis overgedragen en worden intellectuele vaardigheden sterker getraind Degenen die een hogere opleiding hebben genoten, zullen daardoor complexe culturele activiteiten beter kunnen begrijpen en leuker vinden dan degenen die een lagere opleiding hebben genoten (vgl Ganzeboom, 1982b)

Opleidingen verschillen niet alleen van elkaar door de complexiteit van de kennis die ze overdragen en het trainen van intellectuele vaardigheden, maar ook door de *soort informatie* die ze overbrengen Belangrijk voor de culturele leefstijl is de kennis over cultuur en kunst en de mate waarin de leerlingen worden geconfronteerd met culturele

en maatschappelijke zaken. Het idee daarbij is dat naarmate zij vaker met zulke informatie in aanraking komen, zij meer waardering en begrip krijgen voor culturele zaken en kunst en derhalve op latere leeftijd vaker aan culturele activiteiten zullen deelnemen.

Uit eerdere studies komt naar voren dat culturele socialisatie op school alleen van invloed is op het leesgedrag op latere leeftijd: degenen die op school vaker in aanraking zijn gekomen met lezen en literatuur, lezen op latere leeftijd vaker complexe en onconventionele boeken en tijdschriften dan degenen die daar op school niet of nauwelijks mee in aanraking zijn gekomen (Kraaykamp, 1993a).¹¹ Culturele socialisatie op school blijkt niet de deelname aan culturele evenementen op latere leeftijd te stimuleren (Ganzeboom & De Graaf, 1991, Maas, Verhoeff & Ganzeboom, 1990, Ranshuysen & Ganzeboom, 1993).¹²

Beroep

Evenals voor de economische leefstijl, zijn ook in eerder onderzoek naar de culturele leefstijl verschillende beroepskenmerken onderzocht, zoals sociale klasse en beroepsstatus. In sommige studies is daarbij ook een onderscheid gemaakt tussen economische en culturele beroepsstatus. We bespreken de inzichten die deze onderzoeken hebben opgeleverd voor elk van deze beroepskenmerken afzonderlijk.

Uit onderzoek naar de bivariate relatie tussen sociale klasse en culturele leefstijl is naar voren gekomen dat naarmate de sociale klasse waartoe men behoort hoger is, men vaker tentoonstellingen, musea, concerten en theatervoorstellingen bezoekt. Deze bevinding geldt zowel voor Nederland, als voor Australië, Hongarije, Tsjecho-Slowakije (Ganzeboom, 1994).¹³ en Vlaanderen (De Witte & Jacobs, 1994). Zodra er ook rekening wordt gehouden met de invloed van andere hulpbronnen, zoals inkomen en opleiding, treden dezelfde veranderingen op als bij de economische leefstijl. De verschillen tussen de tien sociale klassen die in de meeste onderzoeken worden onderscheiden, verdwijnen vrijwel geheel. Er blijft alleen een verschil bestaan tussen hoofd- en handarbeiders, waarbij de eersten de meest uitgesproken culturele leefstijl hebben (De Witte & Jacobs, 1994, Ganzeboom, 1994).

Beroepsstatus blijkt een positieve, doch zwakke invloed te hebben op de culturele leefstijl (Ganzeboom, 1989, Ganzeboom & Haanstra, 1989). Voor de culturele leefstijl blijkt het eveneens vruchtbaarder om een onderscheid te maken tussen economische en culturele beroepen. Culturele beroepsstatus heeft namelijk een sterke, positieve invloed op deelname aan complexere culturele activiteiten en het lezen van complexere literatuur en tijdschriften (o.a. Ganzeboom, 1989, Kraaykamp, 1993a, Kraaykamp & De Graaf, 1995, Maas, Verhoeff & Ganzeboom, 1990), terwijl economische beroepsstatus een

positieve, maar zwakke invloed heeft op deelname aan eenvoudige en conventionele culturele activiteiten (Ganzeboom, 1989; Maas, Verhoeff & Ganzeboom, 1990).¹⁴

Kohn en zijn collega's hebben laten zien dat naast status, ook de soort werkzaamheden die bij een beroep hoort van invloed zijn op de culturele leefstijl (Kohn, 1977; Kohn & Schooler, 1978; Kohn & Slomczynski, 1990). Het gaat daarbij om de complexiteit en de autonomie van de beroepswerkzaamheden. Complexiteit omvat de manier waarop het werk is georganiseerd en de mate waarin men inhoudelijk te maken heeft met abstracte en symbolische informatie. Autonomie omvat de mate waarin men ruimte heeft om zelfstandig beslissingen te nemen. Beide aspecten tezamen noemen we in het vervolg het beroepsniveau. Uit de resultaten is naar voren gekomen dat naarmate het beroepsniveau hoger is, men vaker deelneemt aan - veelal complexere - culturele activiteiten (Miller & Kohn, 1983).

Levensfase

In de vorige paragraaf is aangegeven dat levensfase verwijst naar de gezinssituatie, de arbeidssituatie en de gezondheidssituatie waarin men verkeert. We bespreken de onderzoeksresultaten voor de sociale posities die met deze drie terreinen te maken hebben. Maar we staan eerst stil bij de eerdere onderzoeksbevindingen voor leeftijd.

Uit eerdere onderzoeken is naar voren gekomen dat de invloed van leeftijd op deelname aan culturele evenementen en uitgaansactiviteiten anders is dan op leesgedrag. De invloed van leeftijd op deelname aan culturele evenementen is niet geheel eenduidig. Uit de meeste onderzoeken komt naar voren dat leeftijd een negatieve invloed heeft (o.a. Ganzeboom, 1989; Maas, Verhoeff & Ganzeboom, 1990; Niehof, 1997). Kraaykamp en De Graaf (1995) daarentegen, rapporteren een sterke positieve invloed van leeftijd op deelname aan culturele evenementen. Al met al echter overheerst het beeld dat jongeren vaker culturele evenementen bezoeken dan ouderen.

De overwegend negatieve invloed van leeftijd is deels te interpreteren vanuit de gezinssituatie waarin mensen verkeren: mensen die ouder zijn, hebben vaker kinderen en houden daardoor minder vrije tijd over om culturele evenementen te bezoeken. Zodra rekening wordt gehouden met de gezinssituatie, blijft de negatieve invloed van leeftijd aanwezig, zo komt uit het onderzoek van Maas, Verhoeff en Ganzeboom (1990) naar voren. De onderzoekers interpreteren deze bevinding als een effect van ontwenning: als mensen eenmaal uit de schouwburg weg blijven, komen zij niet meer zo snel terug. Ganzeboom (1989: 119, 154) illustreert dit door te laten zien dat de hoeveelheid vrije tijd van mensen na hun veertigste levensjaar gemiddeld weer toeneemt, maar dat de deelname aan culturele activiteiten tegelijkertijd blijft dalen. Het is aannemelijk dat dit met ontwenning te maken heeft en niet zozeer met afnemende fysieke mobiliteit als

gevolg van het ouderdomsproces, omdat dit voor de meesten pas op veel latere leeftijd een rol gaat spelen.

Over de invloed van leeftijd op leesgedrag zijn de resultaten uit eerdere studies eenduidiger: naarmate mensen ouder zijn, lezen zij meer boeken en vaker complexe en conventionele boeken en tijdschriften (o.a. Kraaykamp, 1993a; Kraaykamp & De Graaf, 1995). Een verklaring voor deze bevinding is volgens Kraaykamp (1993a) dat ouderen meer rust en concentratie kunnen opbrengen om moeilijkere teksten te lezen, doordat hun fysieke mobiliteit afneemt door ouderdom. Een andere mogelijke verklaring is dat culturele kennis tijdens het leven cumuleert. Naarmate men ouder wordt, vergaart men meer culturele kennis, waardoor men beter in staat is om moeilijke teksten te lezen en daar derhalve meer plezier aan te beleven. Hier komen we verderop in dit hoofdstuk uitgebreider terug.

De vraag die door het voorgaande opkomt, is op welke manier de *gezinssituatie* van invloed is op de culturele leefstijl. Eerdere onderzoeksresultaten geven daar deels inzicht in. Zo is gebleken dat alleenstaanden vaker deelnemen aan culturele activiteiten en meer lezen dan degenen die een partner hebben (De Witte & Jacobs, 1994; Ganzeboom, 1994; Kraaykamp & De Graaf, 1995; Verhoeff, 1993). Ook is gebleken dat naarmate men meer kinderen heeft, men minder deelneemt aan culturele uitgaansactiviteiten. Degenen die kinderen hebben, besteden meer tijd aan media thuis (o.a. De Graaf, 1991; Knulst, 1989) en wanneer ze evenementen bezoeken, kiezen ze veelal evenementen die overdag toegankelijk zijn en die ze naar eigen goeddunken kunnen afbreken, zoals een pretpark of een museum (Hood, 1989; Knulst, 1989).

We kunnen de invloed die de gezinssituatie heeft op de culturele leefstijl interpreteren op basis van verschillen in tijdsdruk: het hebben van kinderen - zeker als die nog thuis wonen en jong zijn - brengt tijdrovende taken met zich mee zoals het verzorgen van het gezin en het huishouden. Daardoor blijft er minder tijd over om een theater te bezoeken. Dat degenen met een partner minder deelnemen aan culturele activiteiten is opmerkelijk vanuit het oogpunt van vrije tijd. Immers, samenwonenden kunnen huishoudelijke taken delen, waardoor zij netto meer vrije tijd overhouden. Wellicht kiezen zij eerder voor vermaak binnenshuis, terwijl alleenwonenden eerder hun vermaak buitenshuis zoeken.

In eerdere studies is voor *arbeidssituatie* alleen onderzocht in hoeverre het aantal uren dat men per week werkt van invloed is op de culturele leefstijl. Het aantal uren dat men werkt, blijkt niet van invloed op de deelname aan culturele uitgaansactiviteiten (Kraaykamp & De Graaf, 1995; Maas, Verhoeff & Ganzeboom, 1990), maar blijkt wel van invloed op het leesgedrag: naarmate men meer uren per week werkt, leest men meer (Kraaykamp, 1993a).

De bevindingen voor het aantal uren dat men per week werkt, zijn opmerkelijk vanuit het oogpunt van vrije tijd. Men zou verwachten dat naarmate men meer uren per week werkt, men minder evenementen bezoekt en minder leest, omdat men daardoor minder vrije tijd heeft. Veel culturele evenementen vinden in de avonden op vaste tijdstippen plaats. Aangezien de meeste mensen overdag werken, houden zij 's avonds wellicht genoeg vrije tijd over om evenementen te bezoeken. Lezen daarentegen is een relatief flexibele activiteit die op elk gewenst tijdstip van de dag kan worden gedaan. Daardoor kan men wellicht buiten werktijden genoeg mogelijkheden vinden om te lezen (Kraaykamp, 1993a). Een alternatieve verklaring voor deze bevinding is dat naarmate men meer werkt, men zich meer maatschappelijk betrokken voelt en daardoor vaker kranten, tijdschriften en boeken leest om op de hoogte te blijven.

Geld

Uit eerdere studies blijkt dat de *financiële mogelijkheden* vrijwel geen invloed hebben op de culturele leefstijl. Dit is opmerkelijk, omdat er wel kosten zijn verbonden aan deelname aan culturele evenementen, zoals de reis- en entreekosten. Onderzoeksresultaten laten zien dat inkomen - een indicator voor iemands financiële mogelijkheden - maar een geringe positieve invloed heeft op cultuurdeelname (o.a. De Graaf, 1991, Ganzeboom, 1989, 1994, Ganzeboom & Haanstra, 1989, Kraaykamp & De Graaf, 1995, Verhoeff, 1993).

In twee studies is nagegaan welke invloed het invoeren en verhogen van toegangsprijzen heeft op het aantal bezoekers van culturele evenementen en musea, en op de sociale samenstelling ervan (Ganzeboom & Haanstra, 1989, Goudriaan, 1991). Deze invloed blijkt zeer gering. Na het invoeren van de genoemde maatregelen blijft zowel het aantal bezoekers van culturele evenementen, alsook de sociale samenstelling ervan nagenoeg gelijk.¹⁵ Het enige dat afneemt is het aantal korte bezoeken aan een museum: indien de entreprijs wordt verhoogd, gaat men minder snel 'even naar een museum'.

Goudriaan (1991) merkt op dat de genoemde onderzoeken alleen betrekking hebben op de entreekosten, terwijl reiskosten bijvoorbeeld een groot deel uitmaken van de totale kosten die verbonden zijn aan het bezoeken van culturele activiteiten. Hij verwijst daarmee naar de invloed van geografische aspecten op cultuurdeelname. Deze aspecten zijn belangrijk, omdat het aanbod van culturele evenementen niet voor iedereen op gelijke afstand bereikbaar is. Geografische aspecten lijken belangrijke factoren te zijn voor de culturele leefstijl door de financiële kosten en tijdskosten die het bezoeken van een evenement met zich mee brengen. We gaan hier uitgebreider op in.

Voor Nederland is uitgebreid onderzocht in hoeverre geografische aspecten, zoals *regio*, *urbanisatiegraad* en *afstand*, van invloed zijn op cultuurdeelname (o.a. Knulst, 1989; Maas, Verhoeff & Ganzeboom, 1990; Verhoeff, 1991, 1993). Uit die onderzoeken is gebleken dat geografische aspecten alleen van invloed zijn op uitgaansactiviteiten en niet op leesgedrag, hetgeen niet verwonderlijk is (o.a. Ganzeboom, 1989). We bespreken dan ook alleen de onderzoeksresultaten voor uitgaansactiviteiten en daarbij komen twee aspecten aan de orde: de afstand die men moet afleggen en de mate van verstedelijking.

Het eerste aspect is de *afstand* die men moet afleggen om een voorstelling te bezoeken. De gedachte daarbij is dat naarmate de afstand die men moet afleggen groter is, men minder snel een voorstelling of evenement bezoekt, omdat het daardoor meer geld en tijd kost. Voor Nederland blijkt dat het bezoek aan culturele evenementen maar ten dele wordt beïnvloed door de afstand die men moet afleggen. Uit onderzoek van Verhoeff (1993) komt naar voren dat er in Nederland een grote geografische spreiding is van schouwburgen en culturele centra. Hierdoor wordt vrijwel het hele land voorzien van podiumkunstvoorstellingen. De meeste Nederlanders hoeven daarom niet meer dan 10 kilometer te reizen om een podium te bereiken. Toch neemt de kans dat men een bepaalde voorstelling bezoekt af, naarmate de afstand die men moet afleggen groter is (Verhoeff, 1991, 1993).¹⁶ Het tweede aspect biedt hiervoor wellicht een verklaring.

Het tweede aspect is *de mate van verstedelijking* van een gebied. De veronderstelling daarbij is dat naarmate een gebied meer is verstedelijkt, het culturele aanbod groter en diverser is. Nederland heeft wel een grote geografische spreiding van podia, maar het aantal voorstellingen en de diversiteit ervan verschilt tussen regio's. In de verstedelijkte gebieden, met name in de Randstad, zijn er meer podia en is de diversiteit aan voorstellingen groter dan in minder verstedelijkte gebieden. Degenen die in minder verstedelijkte gebieden wonen, moeten daarom vaak verder reizen om specifieke voorstellingen te kunnen zien. Daarnaast is ook gebleken dat stedelingen vaker deelnemen aan relatief complexe culturele activiteiten dan plattelanders (o.a. Ganzeboom, 1989; Knulst, 1989; Maas, Verhoeff & Ganzeboom, 1990).

Ondanks de genoemde geografische verschillen in het aanbod aan culturele evenementen, blijken stedelingen niet vaker aan complexe culturele activiteiten deel te nemen dan plattelanders, omdat zij relatief dicht bij podia wonen dan plattelanders. Deze bevinding heeft vooral te maken met verschillen in sociale samenstelling van beide categorieën. Stedelingen zijn namelijk, vergeleken met plattelanders, gemiddeld hoger opgeleid, jonger en wonen vaker in een kleinere gezinssamenstelling (o.a. Ganzeboom, 1989: 143, 152-153; Maas, Verhoeff & Ganzeboom, 1990; Verhoeff, 1993). We beschreven al eerder dat deze hulpbron en aspecten van de levensfase een sterke invloed

hebben op cultuurdeelname Als daarmee rekening wordt gehouden, verdwijnen de invloeden van de afstand tot een podium en de mate van verstedelijking op de totale bezoeksfrequentie vrijwel helemaal ¹⁷

Geslacht

Het *geslacht* is ook van belang gebleken voor de culturele leefstijl vrouwen nemen vaker deel aan complexe culturele activiteiten dan mannen (o a De Graaf, 1991, Ganzeboom, 1994, Kraaykamp & De Graaf, 1995) Bovendien lezen vrouwen meer dan mannen en vaker relatief eenvoudige tijdschriften en boeken (Kraaykamp, 1993a, Kraaykamp & De Graaf, 1995) Deze verschillen blijven aanwezig zodra rekening wordt gehouden met de invloed van onder andere opleiding, beroepsstatus en gezinssituatie Culturele activiteiten en lezen hebben blijkbaar voor beide geslachten een andere betekenis

Sociale omgeving

Tot slot staan we stil bij de invloed die personen uit de directe sociale omgeving waarin men verkeert of heeft verkeerd, hebben op iemands culturele leefstijl Personen uit de directe sociale omgeving kunnen een belangrijke stimulans zijn om aan culturele activiteiten deel te nemen men bezoekt immers een schouwburg of museum vaak samen met anderen, of men heeft dat via anderen leren waarderen Uit eerdere studies is naar voren gekomen dat met name *de ouders de partner en vrienden* daarbij een belangrijke rol spelen

De invloed die *ouders* hebben op de deelname aan culturele evenementen door hun kinderen op latere leeftijd, heeft vooral te maken met een factor de mate waarin ouders zelf aan culturele activiteiten deelnamen toen de kinderen opgroeiden Naarmate de ouders cultureel actiever waren toen men opgroeide, bezoekt men op latere leeftijd vaker culturele evenementen (o a Ganzeboom, 1989, Ganzeboom & De Graaf, 1991, Maas, Verhoeff & Ganzeboom, 1990, Niehof, 1997, Van Eijck, 1997, 1998, 1999) ¹⁸

De invloed van ouders op het leesgedrag van de kinderen is ingewikkelder Kraaykamp is nagegaan in hoeverre leessocialisatie in het gezin waarin men is opgegroeid, van invloed is op het leesgedrag van de kinderen als ze volwassen zijn (1993a 138-143) Leessocialisatie is daarbij gemeten via drie aspecten 1 de complexiteit van de boeken die de ouders lazen, 2 de hoeveelheid boeken die in huis waren, 3 de mate waarin de ouders de kinderen stimuleerden om te lezen via voorlezen en het cadeau doen van boeken In het algemeen blijken deze drie aspecten niet van invloed op de complexiteit van de boeken, kranten en tijdschriften die men op latere leeftijd leest, dat wil zeggen wanneer men ouder is dan 18 jaar (1993a 135, 138)

Er blijken binnen de categorie lezers wel duidelijke levensloopeffecten te zijn. De gedachte daarbij is dat de invloed van ouders op het leesgedrag van hun kinderen afneemt, naarmate de kinderen ouder worden. De reden daarvan is dat naarmate de kinderen ouder worden, de ervaring en competentie die zij opdoen en verwerven tijdens hun leven, een steeds belangrijkere invloed krijgen op de keuzes die ze maken. Uit de resultaten van Kraaykamp komt naar voren dat voor degenen in de leeftijdscategorie van 18 jaar, het stimuleren van lezen door de ouders een sterke positieve invloed heeft op de complexiteit van de boekengenres en literaire boeken die zij lezen. Deze invloed is zwakker voor degenen die tot oudere leeftijdscategorieën behoren en is vrijwel afwezig voor degenen die ouder zijn dan 70 jaar (Kraaykamp, 1993a: 143).

Andere sociale posities van de ouders, zoals de sociale klasse, de (culturele) beroepsstatus (meestal gemeten bij de vader) of het opleidingsniveau, zijn niet of nauwelijks direct van invloed gebleken op de culturele leefstijl van de kinderen op latere leeftijd (o.a. De Graaf, 1991, Ganzeboom, 1989, Ganzeboom & De Graaf, 1991, Kraaykamp & De Graaf, 1995, Maas, Verhoeff & Ganzeboom, 1990, Niehof, 1997). Uit eerder onderzoek is wel naar voren gekomen dat de opleiding van de ouders indirect van belang is voor de culturele leefstijl. De kans dat de kinderen een hogere opleiding succesvol doorlopen, is namelijk groter naarmate de ouders een hogere opleiding hebben genoten en cultureel actiever zijn (o.a. De Graaf, 1987, Dronkers & De Graaf, 1995, Janssen & Ultee, 1994, Niehof, 1997).¹⁹ De hoogte van de opleiding heeft zelf weer een sterke positieve invloed op iemands culturele leefstijl, zoals we hebben beschreven.

We gaven hiervoor aan dat degenen die samenwonen met een partner minder vaak aan culturele activiteiten deelnemen. Deze bevinding werd geïnterpreteerd vanuit de vrije tijd waarover men kan beschikken. Het opleidingsniveau en de culturele leefstijl van de partner blijken daarentegen een belangrijke invloed te hebben op iemands culturele leefstijl: naarmate de partner een hoger opleidingsniveau heeft en cultureel actiever is, neemt men vaker deel aan culturele activiteiten (o.a. Ganzeboom, 1988, 1989, 1994, De Graaf, 1991, Maas, 1991, Bosch & Saris, 1996). Voor alleenstaanden blijkt dat de culturele leefstijl van de vrienden een stimulans is om zelf aan culturele activiteiten deel te nemen: naarmate vrienden cultureel actiever zijn, neemt men vaker deel aan culturele activiteiten (o.a. Maas, 1991, Maas, Verhoeff & Ganzeboom, 1990).

Hiermee zijn de belangrijkste onderzoeksresultaten voor de culturele leefstijl beschreven. In de volgende paragraaf bespreken we de bevindingen uit eerdere onderzoeken over de relaties tussen maatschappelijke orientaties en leefstijlen.

2.2.4 Maatschappelijke oriëntaties

Er is vrijwel geen empirisch onderzoek gedaan naar de relaties tussen maatschappelijke oriëntaties en leefstijlen. Maatschappelijke oriëntaties zijn in verschillende onderzoeken gebruikt om leefstijlen te operationaliseren, maar ze zijn zelden afzonderlijk gerelateerd aan leefstijlen. In sommige onderzoeken is de invloed van maatschappelijke oriëntaties op deelname aan culturele activiteiten en leesgedrag onderzocht. Voor zover ons bekend, is slechts in een van deze studies empirisch nagegaan in hoeverre maatschappelijke oriëntaties interveniëren in de relaties tussen enerzijds hulpbronnen en anderzijds de economische en de culturele leefstijl. We bespreken kort de resultaten van deze studies en beginnen met de laatstgenoemde.

De Graaf en De Graaf (1988a) hebben onderzocht in hoeverre een postmaterialistische waardenoriëntatie interveniëert in de relaties tussen hulpbronnen en de economische en de culturele leefstijl. Een postmaterialistische waardenoriëntatie betekent dat men zelfontplooiing en zelfverwezenlijking belangrijk vindt in het leven. Uit de resultaten komt naar voren dat deze waardenoriëntatie voor beide leefstijlen een intermediaire rol vervult. Naarmate men over meer culturele hulpbronnen kan beschikken, heeft men daardoor een sterkere oriëntatie op postmaterialistische waarden, waardoor men vaker aan culturele activiteiten deelneemt. Naarmate men over meer economische hulpbronnen kan beschikken, heeft men daardoor een sterkere oriëntatie op materialistische waarden, waardoor men meer materiele goederen aanschaft.

Uit twee onderzoeken is gebleken dat naarmate men een sterkere kosmopolitische oriëntatie heeft, men een meer uitgesproken kosmopolitische leefstijl heeft (Thielbar, 1970, Neuwirth, Salmon & Neff, 1988). Kosmopolieten blijken vaker dan lokalisten, droge Martini te kopen, wijn bij het eten te prefereren en een voorkeur te hebben voor buitenlandse films. Lokalisten blijken vaker dan kosmopolieten, lokale diensten, winkels en theaters te gebruiken, de regionale krant te lezen, naar de lokale radio te luisteren en tijdschriften te lezen.

Tenslotte hebben Felling, Peters en Schreuder (1983) laten zien dat naarmate men conservatievere opvattingen heeft over allerlei economische en culturele zaken en naarmate men sterker is georiënteerd op beroep en gezin, men vaker tijdschriften en kranten leest die relatief conservatieve en eenvoudige informatie bevatten, zoals *Prive*, *Story*, *Libelle*, *Margriet*, de *Telegraaf* en het *Algemeen Dagblad* (vgl. Kraaykamp, 1993a: 219-220).

2.2.5 Onderzoeksresultaten versus theoretische veronderstellingen

In deze paragraaf gaan we na in hoeverre de resultaten uit eerdere onderzoeken aansluiten bij de drie theoretische veronderstellingen van sociale waardering, sociale ongelijkheid en beperkingen van geld en tijd en kunnen worden geïnterpreteerd vanuit deze veronderstellingen

Sociale waardering

Er zijn zes onderzoeksresultaten die kunnen worden begrepen vanuit het theoretische uitgangspunt van sociale waardering. Ten eerste is dat de bevinding dat een hogere economische beroepsstatus samengaat met een meer uitgesproken economische leefstijl. Naarmate een beroep een hogere economische status heeft, maken geld en financiële zaken een belangrijker onderdeel uit van de werkomgeving. Het is aannemelijk dat in zo'n omgeving activiteiten en goederen die veel geld kosten in hoge mate worden gewaardeerd en derhalve een belangrijke sociale norm vormen. Naarmate men een beroep uitoefent dat een hogere economische status heeft, zal men vaker dure goederen aanschaffen en aan dure activiteiten deelnemen, omdat die in een dergelijke beroepsomgeving de meeste sociale waardering zullen opleveren.

De tweede bevinding die bij deze veronderstelling aansluit, is dat een hoge culturele beroepsstatus samengaat met een meer uitgesproken culturele leefstijl. Hiervoor geldt een soortgelijke redenering als voor economische beroepsstatus. Naarmate een beroep een hogere culturele status heeft, zijn (culturele) kennis en informatie belangrijker onderdelen van de werkomgeving. Het is plausibel dat in een dergelijke omgeving vooral activiteiten en goederen worden gewaardeerd die veel en complexe culturele informatie bevatten en daardoor een belangrijke sociale norm vormen. Naarmate men een beroep uitoefent dat een hogere culturele status heeft, zal men vaker goederen aanschaffen en aan activiteiten deelnemen die zulke informatie bevatten, omdat die in zo'n omgeving veel sociale waardering zullen opleveren.

Tenslotte wordt de veronderstelling over sociale waardering ondersteund door vier bevindingen over de personen uit de directe sociale omgeving. Naarmate de ouders cultureel actiever zijn, naarmate de partner hoger is opgeleid en cultureel actiever is, en naarmate vrienden cultureel actiever zijn, heeft men een meer uitgesproken culturele leefstijl. Het is aannemelijk dat culturele activiteiten worden gewaardeerd in een sociale omgeving waarin ouders, partner en vrienden cultureel actief zijn en relatief hoog zijn opgeleid. Naarmate personen uit iemands directe sociale omgeving cultureel actiever zijn en hoger opgeleid zijn, zal men zelf vaker aan culturele activiteiten deelnemen, omdat

dergelijke activiteiten veel sociale waardering uit de directe sociale omgeving zullen opleveren

De empirische ondersteuning voor de drie specifieke hypothesen uit paragraaf 2.1.3.1 is wisselend. De statusverwervingshypothese is direct afgeleid van de veronderstelling over sociale waardering. De bovenstaande zes onderzoeksbevindingen ondersteunen daarom ook deze hypothese. De empirische ondersteuning voor de statusinconsistentiehypothese en statusmaximalisatiehypothese is wisselend. De verwachting die uit beide hypothesen volgt, is dat wanneer men ongelijke statusposities inneemt, men de voorkeuren zal aanpassen aan de hoogste statuspositie. De bevindingen uit de studie van De Graaf (1991) ondersteunen deze verwachting. Uit zijn resultaten komt naar voren dat degenen waarvan het inkomen te hoog of te laag is ten opzichte van hun opleidingsniveau, meer respectievelijk minder materiële goederen consumeren dan degenen waarbij het inkomen en het opleidingsniveau op elkaar aansluiten.

Er is een aantal bevindingen die de statusinconsistentiehypothese en statusmaximalisatiehypothese niet ondersteunt. Zo is gebleken dat naarmate het inkomen van mensen relatief hoger is dan hun opleidingsniveau, zij niet vaker aan (conventionele) culturele activiteiten deelnemen om zo hun relatief lage opleidingsniveau te compenseren (Maas, 1991).⁷⁰ Ook is naar voren gekomen dat wanneer partners van elkaar verschillen in de hoogte van de sociale posities die zij innemen, waaronder het opleidingsniveau, zij hun economische en culturele leefstijl niet aanpassen aan degenen die de hoogste sociale positie innemen (De Graaf & Ganzeboom, 1990, De Graaf, 1991, Van Berkel & De Graaf, 1995).⁷¹ Daarnaast is gebleken dat degenen die een lagere sociale positie innemen dan hun vader, hun cultuurdeelname niet aanpassen aan de hogere sociale posities van de vader: de eigen sociale posities hebben een sterkere invloed op de cultuurdeelname (Ganzeboom, 1994). Tot slot rapporteert Van Eijck (1998) dat in de categorie hoog opgeleiden degenen die gemiddeld een hogere opleiding hebben dan hun ouders hun deelname aan (complexe) culturele activiteiten slechts gedeeltelijk aanpassen aan dat van de overige hoog opgeleiden. Deze aanpassing is bovendien kleiner naarmate het verschil in opleidingsniveau met de ouders groter is.

Al met al overheerst het beeld dat wanneer men sociale posities inneemt die ten opzichte van elkaar of ten opzichte van sociale posities van personen uit de sociale omgeving verschillen in de hoogte van de status, men de economische en de culturele leefstijl niet aanpast aan de sociale normen die behoren bij de sociale posities met de hoogste status.

Het uitgangspunt van sociale waardering en sociale normen is in de meeste onderzoeken gebruikt om de empirische relaties tussen hulpbronnen en leefstijlen te interpreteren. In

enkele onderzoeken is op basis van empirische gegevens een index gemaakt voor culturele normen en is nagegaan in hoeverre die invloed hebben op de culturele leefstijl (o.a. Ganzeboom, 1989, Ganzeboom & De Graaf, 1991, Kraaykamp, 1993a, Maas, 1991, Maas, Verhoeff & Ganzeboom, 1990). Uit deze onderzoeken komt naar voren dat culturele normen een positieve invloed hebben op de culturele leefstijl naarmate in de sociale omgeving waarin men verkeert deelname aan complexe culturele activiteiten meer worden gewaardeerd, neemt men zelf ook vaker deel aan zulke activiteiten. Ook blijkt dat culturele normen een interveniërende rol spelen bij de relaties tussen enerzijds (culturele) hulpbronnen en de culturele leefstijl. Voor zover ons bekend, is voor de economische leefstijl iets soortgelijks niet eerder empirisch uitgewerkt.

Het uitgangspunt van sociale waardering is voor Maas, Verhoeff en Ganzeboom (1990) en Kraaykamp (1993a) aanleiding geweest om culturele evenementen, boeken, tijdschriften en kranten te ordenen naar de mate van unconventionaliteit. Cultuuruitingen zijn onconventioneler, naarmate ze door middel van vorm en inhoud sterker traditionele en gevestigde normen en waarden doorbreken. Voorbeelden van onconventionele cultuuruitingen zijn experimenteel toneel, moderne dans en literaire romans van onder andere Mulisch en Kafka (Maas, Verhoeff & Ganzeboom, 1990: 71-72, 85, Kraaykamp, 1993a: 221-223). Uit deze onderzoeken komt onder andere naar voren dat naarmate men over meer culturele hulpbronnen kan beschikken, door een hogere culturele beroepsstatus en een hoger opleidingsniveau, men vaker onconventionele culturele evenementen bezoekt en onconventionele boeken, tijdschriften en kranten leest. Bovendien is gebleken dat degenen die over relatief veel economische hulpbronnen kunnen beschikken, door met name een hoog inkomen, vaak conventionele culturele evenementen bezoeken. De verklaring voor deze bevindingen is dat degenen die over relatief veel culturele hulpbronnen kunnen beschikken, veelal progressievere opvattingen hebben en derhalve onconventionele cultuuruitingen sterker zullen waarderen dan degenen die over relatief veel economische hulpbronnen kunnen beschikken. De laatsten hebben veelal conservatievere opvattingen, waardoor zij conventionele cultuuruitingen sterker zullen waarderen. De activiteiten die in beide statusgroepen het meest worden gewaardeerd, vormen de culturele norm. Op basis van deze norm beoordeelt men elkaars gedrag als meer of minder positief en verleent men elkaar meer of minder sociale waardering.

Sociale ongelijkheid

Er zijn zes bevindingen uit eerdere studies die kunnen worden geïnterpreteerd via het uitgangspunt van sociale ongelijkheid. Naarmate men over meer economische en culturele hulpbronnen kan beschikken, zal men proberen deze levensomstandigheden te behouden en zal men zich via een meer uitgesproken economische en culturele leefstijl

van anderen onderscheiden. De eerste twee bevindingen die deze veronderstelling ondersteunen zijn: naarmate men een hoger inkomen en een hogere economische beroepsstatus heeft, heeft men een meer uitgesproken economische leefstijl. Naarmate het inkomen en de economische beroepsstatus hoger zijn, kan men over meer economische hulpbronnen beschikken en zich vooral onderscheiden van anderen door dure duurzame goederen te kopen.

De vier andere bevindingen die de veronderstelling over sociale ongelijkheid ondersteunen zijn: naarmate men een hogere opleiding heeft genoten, naarmate het beroep dat men uitoefent een hogere culturele status en niveau heeft, en naarmate de ouders cultureel actiever waren, neemt men vaker deel aan complexe culturele activiteiten. Naarmate deze posities hoger zijn, kan men over meer culturele hulpbronnen beschikken en zich vooral van anderen onderscheiden door deel te nemen aan complexe culturele activiteiten.

Deze laatste vier bevindingen ondersteunen tevens de *informatieverwerkings-hypothese*. Deze hypothese is direct afgeleid van de veronderstelling over sociale ongelijkheid en toegespitst op de relatie tussen culturele hulpbronnen en culturele leefstijl. De verklaring houdt in dat naarmate men over meer culturele hulpbronnen kan beschikken, men daardoor beter in staat is om complexe informatie te verwerken, waardoor men de inhoud van complexe culturele activiteiten beter begrijpt en meer waardeert, en men derhalve vaker aan zulke culturele activiteiten deelneemt (vgl. Ganzeboom, 1982b, 1988, 1989).

De noties over sociale ongelijkheid en informatieverwerking worden, evenals het uitgangspunt van sociale waardering, in de meeste studies gebruikt om de empirisch vastgestelde relaties tussen hulpbronnen en de economische en de culturele leefstijl te interpreteren. In enkele onderzoeken is op basis van empirische gegevens een index voor culturele kennis en het beschikbare geldbudget gemaakt. De index voor culturele kennis is gebaseerd op een reeks kennisvragen over culturele zaken (vgl. Ganzeboom, 1989; Kraaykamp, 1993a; Maas, 1991; Maas, Verhoeff & Ganzeboom, 1990). Uit de resultaten komen met name twee dingen naar voren: 1. de hoeveelheid culturele kennis heeft een positieve invloed op cultuurdeelname; 2. de hoeveel culturele kennis speelt een intermediaire rol tussen enerzijds culturele hulpbronnen en anderzijds de culturele leefstijl. Het beschikbare geldbudget is gemeten door het huishoudinkomen te corrigeren voor wat betreft het aantal personen dat daarvan afhankelijk is (vgl. Ganzeboom, 1989: 89). De resultaten leveren twee inzichten op: 1. het geldbudget intervenueert tussen enerzijds het inkomen en anderzijds de economische leefstijl (Ganzeboom, 1989)²²; 2. het geldbudget heeft een zwakke, positieve invloed op de culturele leefstijl

(Ganzeboom, 1989, Maas, 1991, Maas, Verhoeff & Ganzeboom, 1990) Op deze laatste bevinding komen we verderop uitgebreider terug

Beperkende omstandigheden geld en tijd

De invalshoek van de beperkende omstandigheden door de hoeveelheid geld en de vrije tijd waarover men kan beschikken, biedt ook een adequate verklaring voor enkele bevindingen uit eerdere studies De twee bevindingen dat inkomen en beschikbaar geldbudget een zwakke, doch positieve invloed hebben op de culturele leefstijl (o a Ganzeboom, 1989, Maas, 1991, Maas, Verhoeff & Ganzeboom, 1990) ondersteunen de veronderstelling over de hoeveelheid geld Financiële middelen zijn namelijk niet de belangrijkste voorwaarde voor deelname aan culturele activiteiten - vandaar een zwakke invloed - maar moeten wel beschikbaar zijn - vandaar een positieve invloed

Vrije tijd heeft twee belangrijke aspecten de hoeveelheid en de spreiding ervan De veronderstelling dat naarmate men minder vrije tijd heeft, men minder vaak aan tijdrovende culturele activiteiten deelneemt, wordt door een bevinding ondersteund en door een bevinding tegengesproken De bevinding die de veronderstelling ondersteunt, is dat naarmate men meer kinderen heeft, men minder vaak culturele evenementen bezoekt Naarmate men meer kinderen heeft, neemt het aantal verzorgende en huishoudelijke activiteiten toe, waardoor men minder vrije tijd overhoudt De bevinding die de veronderstelling tegenspreekt is dat alleenwonenden cultureel actiever zijn dan samenwonenden Een alternatieve verklaring hiervoor komt verderop aan de orde

Ook de bevinding dat vrouwen cultureel actiever zijn dan mannen zou mogelijk verklaard kunnen worden door de hoeveelheid vrije tijd vrouwen hebben doorgaans minder arbeidsverplichtingen dan mannen (SCP, 1992) en daardoor wellicht meer vrije tijd over Deze verklaring gaat echter niet op, want als er rekening wordt gehouden met verschillen in het aantal uren dat men per week werkt, nemen vrouwen gemiddeld nog steeds vaker deel aan culturele activiteiten dan mannen (Kraaykamp & De Graaf 1995) Zoals we reeds opmerkten, hebben culturele activiteiten voor beide geslachten blijkbaar een verschillende betekenis

Er zijn vier bevindingen die de veronderstelling over de spreiding van de vrije tijd ondersteunen Ten eerste is dat de bevinding dat degenen die geen dagtaak hebben en onregelmatig werken vaker deelnemen aan meer flexibele uitgaansactiviteiten, zoals musea, tentoonstellingen en restaurants (Knulst, 1989) De tweede bevinding is dat de versnippering van vrije tijd een positieve invloed heeft op het lezen van kranten, tijdschriften en boeken (Kraaykamp 1993a 92)⁷³ Lezen is namelijk een flexibele activiteit die zich goed leent om 'losse kwartiertjes mee te vullen', zo stelt Kraaykamp (1993a 91) De derde bevinding is dat alleenwonenden vaker aan culturele activiteiten

deelnemen dan samenwonenden. De verklaring voor deze bevinding is daarbij dat samenwonenden, hoewel zij wellicht meer vrije tijd overhouden, de keuzes voor activiteiten waarschijnlijk meer op elkaar aanpassen. Daardoor kunnen zij hun vrije tijd minder flexibel invullen dan alleenstaanden. Dit geldt nog sterker in een situatie waarin men (jonge) kinderen heeft. De bevinding dat naarmate men meer kinderen heeft, men minder vaak aan culturele activiteiten deelneemt, ondersteunt daarom ook de veronderstelling over de spreiding van vrije tijd.

De beperkende omstandigheden van vrije tijd bieden ook een mogelijke interpretatie voor de bevinding dat de gezinssituatie van invloed is op de economische leefstijl. Een economische leefstijl is in de desbetreffende studies gemeten door onder andere te vragen of mensen een auto, een vaatwasmachine en een magnetron bezitten. In het algemeen bespaart men tijd door zulke apparaten te gebruiken, omdat sommige activiteiten flexibeler kunnen worden gedaan, bijvoorbeeld afwassen tijdens het eten koken of op verschillende tijdstippen eten warm kunnen maken.²⁴ Wellicht is het voor degenen die minder, of meer versnipperde vrije tijd hebben - bijvoorbeeld als er jonge kinderen in het gezin zijn - daarom aantrekkelijk om zulke duurzame goederen te kopen.

In enkele studies is ook voor de hoeveelheid vrije tijd een index gemaakt op basis van enkele indicatoren en is onderzocht welke invloed die index heeft op de leefstijlen. Uit de resultaten komt naar voren dat het vrijetijdsbudget weliswaar een positieve, doch geringe invloed heeft op het bezoeken van culturele evenementen, waaronder theatervoorstellingen en (pop)concerten en het lezen van boeken (o.a. Ganzeboom, 1989, Kraaykamp, 1993a, Maas, Verhoeff & Ganzeboom, 1990). De reden voor de geringe invloed is volgens Knulst (1989), dat zo'n index een te grove meting is van de werkelijke omvang van het vrijetijdsbudget.²⁵

We besluiten hiermee het overzicht van onderzoeksresultaten uit eerdere studies naar de economische en de culturele leefstijl. In de volgende paragraaf vatten we de belangrijkste onderzoeksresultaten samen en formuleren we de probleemstelling voor deze studie.

2.3 SAMENVATTING EN PROBLEEMSTELLING

In deze paragraaf staan twee dingen centraal. Allereerst geven we een samenvatting van hetgeen we in dit hoofdstuk hebben besproken. Op basis van deze inzichten formuleren we de probleemstelling van deze studie.

Samenvatting

In dit hoofdstuk zijn twee dingen aan de orde geweest 1 de belangrijkste theoretische uitgangspunten die door onderzoekers zijn gebruikt om verschillen in de economische en de culturele leefstijl te verklaren, 2 de resultaten uit eerdere onderzoeken naar verschillen en determinanten van de economische en de culturele leefstijl

We zijn dit hoofdstuk begonnen met het beschrijven van de theoretische uitgangspunten van eerdere onderzoekers De noties van de sociologen Veblen, Simmel, Weber en Bourdieu vormen de basis voor de theorievorming over de economische en de culturele leefstijl Hun ideeën zijn grofweg samen te vatten in twee verklaringen voor verschillen in de economische en de culturele leefstijl De eerste verklaring luidt dat degenen die dezelfde sociale posities innemen over dezelfde hoeveelheid hulpbronnen kunnen beschikken en daardoor dezelfde expressieve gedragingen vertonen Aangezien niet iedereen dezelfde sociale posities inneemt, ontstaan er verschillen in leefstijlen De tweede verklaring bouwt hierop voort en luidt dat de relaties tussen hulpbronnen en leefstijlen worden geïntervenieerd door de maatschappelijke orientaties van mensen

Uit de noties van deze sociologen maakten we op dat leefstijlen twee belangrijke functies hebben De eerste functie is sociale waardering De veronderstelling daarbij is dat mensen sociale waardering willen krijgen en zich daarom conformeren aan sociale normen die gelden in de omgeving waarin zij verkeren of willen verkeren Via de leefstijl kunnen mensen laten zien tot welke groep zij behoren of willen behoren De tweede functie is sociaal onderscheid De veronderstelling daarbij is dat mensen hun levensomstandigheden en welzijn willen behouden of verbeteren Dit lukt beter naarmate zij over meer economische en culturele hulpbronnen kunnen beschikken Naarmate mensen over meer hulpbronnen kunnen beschikken, zijn zij sterker geneigd die te willen behouden en het onderscheid met anderen te bevestigen Via de leefstijl kunnen mensen laten zien in welke mate zij over welke hulpbronnen kunnen beschikken en kunnen zij zo het onderscheid met anderen markeren Aan deze uitgangspunten is toegevoegd dat de keuzes van mensen worden beperkt door de mate waarin zij over geld en vrije tijd kunnen beschikken

Na de bespreking van deze theoretische uitgangspunten, hebben we de resultaten besproken uit eerdere onderzoeken naar verschillen en determinanten van de economische en de culturele leefstijl Veel van deze onderzoeken zijn gebaseerd op de eerste verklaring in combinatie met de bovenstaande theoretische veronderstellingen De tweede verklaring heeft in het empirisch onderzoek weinig aandacht gekregen De resultaten uit eerdere onderzoeken hebben de volgende inzichten opgeleverd

- de verschillen in de aantallen mensen die bepaalde duurzame goederen bezitten, zijn groot,

- de verschillen in de aantallen bezoekers van specifieke culturele evenementen, zijn groot,
- de verschillen in de economische leefstijl tussen mensen worden vooral bepaald door de mate waarin zij over economische hulpbronnen kunnen beschikken door middel van de hoogte van hun inkomen en de economische status van hun beroep, en door de gezinssituatie waarin zij verkeren via het samenleven met een partner en het hebben van meer en jonge kinderen,
- de verschillen in de culturele leefstijl tussen mensen worden vooral bepaald door de mate waarin zij over culturele hulpbronnen kunnen beschikken door middel van hun opleidingsniveau, de culturele beroepsstatus, het beroepsniveau de culturele leefstijl van hun ouders, de culturele leefstijl en het opleidingsniveau van hun partner en de culturele leefstijl van hun vrienden, door de gezinssituatie waarin zij verkeren via het samenleven met een partner en het aantal kinderen, en door het geslacht en de leeftijd
- een postmaterialistische waardenorientatie intervenueert tussen enerzijds economische en culturele hulpbronnen en anderzijds de economische en de culturele leefstijl

Probleemstelling

De hedendaagse studies naar leefstijlen zijn vooral gebaseerd op de eerste verklaring. Om verschillen in leefstijlen te duiden, wordt in de meeste studies verwezen naar verschillen in hulpbronnen. De tweede verklaring is tot op heden vrijwel nooit het uitgangspunt geweest voor empirisch onderzoek. Ofschoon er voor de interpretatie van de relaties tussen hulpbronnen en leefstijlen wel een beroep wordt gedaan op maatschappelijke orientaties (vgl. Bourdieu, 1979/1984, Ludtke, 1989, Weber, 1920), hebben deze tot op heden vrijwel geen expliciete plaats ingenomen in de empirische modellen.

In deze studie trachten we deze lacune te vullen. Het doel daarbij is de bestaande verklaringen voor verschillen in leefstijlen aan te vullen en te nuanceren door zoveel mogelijk recht te doen aan de intermediaire positie van maatschappelijke orientaties. De centrale vraag luidt:

in hoeverre kunnen de relaties tussen economische en culturele hulpbronnen enerzijds en de economische en de culturele leefstijl anderzijds geïnterpreteerd worden door verschillen in maatschappelijke orientaties?

Om deze vraag te beantwoorden hebben we twee modellen opgesteld. Ten eerste is het basismodel opgesteld. In dit model worden de economische en de culturele leefstijl alleen verklaard door economische en culturele hulpbronnen en de omvang van vrije tijd. Ten tweede is het interpretatiemodel geformuleerd. Daarbij is het basismodel uitgebreid

door maatschappelijke oriëntaties een intermediaire positie te geven tussen enerzijds de beide hulpbronnen en anderzijds de economische en de culturele leefstijl. Door de resultaten van beide modellen te vergelijken, kan de onderzoeksvraag op empirische gronden worden beantwoord. In het volgende hoofdstuk zetten we beide theoretische modellen uiteen.

NOTEN

- 1 Simmel sluit daarmee aan op de ideeën van zijn tijdgenoot Tönnies die stelt dat de samenleving verandert van een 'Gemeinschaft' in een 'Gesellschaft'.
- 2 In dit verband geeft Beerling (1974) aan dat volgens Simmel mensen steeds meer vervreemden van de maatschappij; ze komen steeds verder af te staan van wat hun maatschappij voortbrengt.
- 3 Bourdieu onderscheidt ook sociale hulpbronnen. Deze omvatten iemands sociale relaties via welke men weer economische of culturele hulpbronnen kan verwerven.
- 4 Culturele hulpbronnen kunnen volgens Bourdieu (1989) drie vormen aannemen: 1 belichaamde staat, in de vorm van duurzame disposities: dit betekent een internalisering van cultuur via inprenting en assimilatie; 2. geobjectieerde staat, in de vorm van cultuurobjecten als schilderijen, boeken, instrumenten, et cetera; 3. geïnstitutionaliseerde staat, in de vorm van diploma's en titels
- 5 Bourdieu spreekt over de habitus ook in termen van cognitieve schema's en schemastructuren, 'schemes of perception, thought and action' (1979/1984: 170, 171, 174). Deze termen komen uit de cognitieve psychologie (De Vries & Van der Pligt, 1991) en kunnen worden vertaald naar de sociologische term referentiekader (vgl. De Jager & Mok, 1983)
- 6 Eenvoudig gezegd gaat het daarbij niet om *wat* iets voorstelt, maar meer *hoe* het wordt voorgesteld. Bourdieu noemt dit de esthetische dispositie. Dit houdt in dat wat men beoordeelt als mooi of lelijk, minder afhangt van de concrete voorstelling en inhoud van het object of activiteit, maar meer van de vorm en presentatie waarin het zich voordoet. Hij laat dit concreet zien op het terrein van de fotografie. Hij heeft een groep respondenten verschillende situaties voorgelegd met de vraag welke een mooie foto zou kunnen opleveren (1979/1984: 35-40, 536-537). De situaties waren onder andere een eerste communie, zonsondergang boven zee, touw en kolen (groente). Het bleek dat degenen met een lage opleiding met name kozen voor de zonsondergang boven zee en de eerste communie. Die situaties staan dicht bij het alledaagse leven en de directe sociale omgeving, en appelleren sterk aan het gevoel. Hoger opgeleiden gaven vaker dan de lager opgeleiden aan dat touw en kolen een mooie foto kunnen opleveren. Dergelijke objecten hebben geen andere functie voor een foto dan zuiver object te zijn. De hoger opgeleiden kozen daarnaast ook de situaties van de zonsondergang en de eerste communie. Bourdieus verklaring hiervoor is dat het niet gaat om *wat* er op de foto staat, maar *hoe* deze is vormgegeven, bijvoorbeeld qua compositie, belichting en kleurstelling. Op die manier kunnen alle situaties een mooie foto opleveren. De lager opgeleiden hebben echter een meer functionele oriëntatie en beoordelen de situatie eerder op grond van de concrete inhoud of voorstelling. De esthetische dispositie betekent daarom verschillende dingen zien, en dezelfde dingen anders zien.
- 7 Bij Bourdieu zijn ook ideeën te herkennen van Elias (1939/1982), en van Marx en Engels (1969)
- 8 Hier moet wel enige voorzichtigheid in acht worden genomen. De gegevens waarmee deze gemiddelden zijn berekend, komen uit samengevoegde publieksonderzoeken waarvan het aantal respondenten klein is. We denken echter, dat het wel een redelijke indicatie geeft van de sociale posities van de bezoekers van de betreffende voorstellingen.
- 9 Fases die bij de gezinssituatie horen, zijn onder andere bij de ouders thuis wonen, alleen wonen, samenwonen met een partner, kinderen hebben die thuis wonen of zelfstandig wonen. Fases van de beroepssituatie zijn studeren, een baan hebben, in de VUT zijn of pensioen hebben. De gezondheidssituatie omvat ook verschillende fases die te maken hebben met de mate waarin men lichamelijk in staat is bepaalde dingen te doen. In het algemeen nemen de fysieke mogelijkheden van kinds af aan toe om op latere leeftijd, als men volwassen is, weer geleidelijk af te nemen.
- 10 In andere onderzoeken is nagegaan of deze bevinding te maken heeft met specifieke sociale posities van de partner. Daarbij is naar voren gekomen dat verschillen tussen partners, bijvoorbeeld wat betreft hun statusposities, niets te maken hebben met de mate waarin samenwonenden duurzame goederen consumeren (Bosch & Saris, 1996; Ganzeboom, 1988, 1994).
- 11 Kraaykamp (1993a: 44-47, 52) gebruikt drie inhoudelijke kenmerken voor geschreven teksten: complexiteit, kwaliteit en onconventionaliteit. Complexiteit verwijst naar de formele en semantische moeilijkheid van de informatie. Kwaliteit verwijst naar hoe belangrijk de geschreven tekst is en in hoeverre die tot het literaire canon behoort. Onconventionaliteit verwijst naar de mate waarin traditionele opvattingen en normen worden doorbroken.
- 12 Dit heeft ook te maken met de wijze waarop kunstzinnige vorming in het onderwijs plaatsvindt. In Amsterdam zijn de zogenaamde 'Kunstkijkuren' en 'Muziekluisterlessen' al veertig jaar een vast onderdeel in het onderwijsprogramma van de laatste jaargroep van het basisonderwijs. Uit quasi-experimenteel onderzoek van Ranshuysen en Ganzeboom (1993) komt naar voren dat Amsterdammers die aan beide activiteiten hebben deelgenomen, later vaker deelnemen aan culturele activiteiten dan

Amsterdammers die niet daaraan hebben deelgenomen. In andere regio's daarentegen blijkt het voor latere cultuurdeelname niet uit te maken of men in de basisschool wel of niet heeft deelgenomen aan kunstzinnige vorming

- 13 In de studie van Ganzeboom is gecontroleerd voor de invloed van leeftijd en geslacht
- 14 De bezoekers van het Holland Festival Oude Muziek Utrecht zijn een uitzondering hierop. Zij komen uit beroepsgroepen die zowel een hoge culturele als hoge economische status hebben (Verhoeff, 1993).
- 15 De afwezigheid van invloed van deze maatregelen op het aantal bezoeken geldt volgens Goudriaan vooral voor de korte termijn. Op lange termijn hebben prijsverhogingen een cumulerend effect, waardoor het wel nadeliger is voor het aantal bezoeken. Echter, dit geldt alleen voor specifieke activiteiten, zoals bioscoopbezoek (Goudriaan, 1991: 49)
- 16 Over de invloed van afstand merken we twee dingen op. Ten eerste is het verband tussen de afstand naar een podium en de kans om dat te bezoeken niet lineair: de kans op bezoeken neemt bij de eerste vijf kilometer sterk af, waarna de afname vervlakt (Verhoeff, 1993). Ten tweede hangt de invloed van afstand vooral samen met de grootte van het podium, hoe groter het podium, des te specialer, conventioneeler en kwalitatief hoger de voorstellingen. Men is blijkbaar bereid om voor zulke voorstellingen verder te reizen.
- 17 Dit geldt alleen voor de totale bezoekenfrequentie. Afstand heeft wel een belemmerende invloed op de bezoekenfrequentie binnen de regio waar men woont, ongeacht verschillen in opleiding, leeftijd of samenstelling van het gezin (Verhoeff, 1993: 119).
- 18 Uit de studies van Van Eijck (1997, 1998, 1999) komt naar voren dat de invloed van de culturele socialisatie in het gezin waarin men is opgegroeid op latere cultuurdeelname groter is dan de invloed van het individuele opleidingsniveau, zelfs als men een hoger opleidingsniveau heeft bereikt dan de ouders.
- 19 De Graaf (1987) rapporteert dat de invloed van de financiële hulpbronnen van ouders op de schoolprestaties van hun kinderen door de tijd heen is verdwenen. Janssen en Ultee (1994) komen echter tot de bevinding dat - naast het toenemende belang van de culturele hulpbronnen - het belang van de financiële situatie van de ouders wederom toeneemt. Het toenemende belang van de culturele situatie van de ouders blijkt met name van toepassing op dochters en het toenemende belang van de financiële situatie blijkt met name van toepassing op zonen. Janssen en Ultee beschouwen het eerste als een emancipatie-effect: vroeger werden dochters binnen alle lagen van de bevolking sterker opgevoed vanuit de gedachte dat zij huisvrouw zouden worden, waardoor ouders de investering van culturele hulpbronnen niet noodzakelijk achtten (1994: 417).
- 20 De veronderstelling van Maas is dat statusverhoging ook betekent dat mensen streven naar consistente posities op verschillende statusdimensies. Op basis daarvan is haar verwachting dat naarmate het inkomen van mensen hoger is dan hun opleidingsniveau, zij in sterkere mate aan (conventionele) culturele activiteiten zullen deelnemen om zo te compenseren voor het lage opleidingsniveau
- 21 Van Berkel en De Graaf (1995) komen voor de verschillen in opleidingsniveau en de culturele leefstijl zelfs tot een tegengestelde bevinding: degenen die hoger zijn opgeleid dan hun partners, passen hun deelname aan culturele activiteiten vaker aan bij het opleidingsniveau van de partner
- 22 Deze bevinding is niet verwonderlijk, aangezien Ganzeboom de index voor geldbudget tezamen met huishoudinkomen in één model heeft geanalyseerd (1989: 99, 141). Daardoor is wellicht sprake van statistische contaminatie.
- 23 Kraaykamp heeft versnippering van vrije tijd geoperationaliseerd via het aantal episodes dat men vrije tijd heeft, per tien uur vrije tijd (1993a: 87)
- 24 We stellen uitdrukkelijk 'in het algemeen', omdat door de toename van het aantal files en de lengte ervan in Nederland de tijdswinst door vervoer met een auto ten opzichte van openbaar vervoer steeds minder vanzelfsprekend is.
- 25 In de genoemde studies krijgen de respondenten vooraf evenveel punten als dat er indicatoren worden gebruikt. Voor elke tijdsbeperkende situatie waarin zij verkeren, wordt vervolgens een punt afgetrokken. Het aantal punten dat overblijft, wordt gebruikt als indicatie voor de omvang van beschikbare vrije tijd (vgl. Ganzeboom, 1989: 88-89)

3 THEORETISCHE UITGANGSPUNTEN EN HYPOTHESEN

In dit hoofdstuk komen twee dingen aan de orde. Allereerst definiëren we het begrip leefstijl. Daarna stellen we twee theoretische modellen op het basismodel en het interpretatiemodel. Voor beide modellen formuleren we enkele algemene veronderstellingen en daaruit leiden we toetsbare hypothesen af. Het basismodel is het meest gangbare model in het bestaande onderzoek naar leefstijlen. In dit model worden verschillen in economische en culturele leefstijlen direct verklaard op grond van met name de hulpbronnen en de vrije tijd waarover mensen kunnen beschikken. Het interpretatiemodel is een uitbreiding van het basismodel met drie maatschappelijke orientaties die een intermediaire positie innemen tussen economische en culturele hulpbronnen enerzijds en de economische en de culturele leefstijl anderzijds.

3.1 LEEFSTIJL

Leefstijl, en aanverwante begrippen als levensstijl, 'lifestyle' en 'style', komen we in het dagelijks leven veel tegen. Zo zijn er onder andere lifestyle-programma's op televisie en 'lifestyle-magazines'. Ook staan de genoemde woorden letterlijk op emblemen in kleding en zelfs op menukaarten in restaurants. Hoewel het begrip leefstijl veel wordt gebruikt, ontbreekt in de literatuur een eenduidig beeld over wat het inhoudt. We geven hier geen overzicht van de vele omschrijvingen van leefstijlen, daarvoor verwijzen we naar Ansbacher (1967), Ganzeboom (1988), Gluchowski (1988), Loov en Miegel (1990), Ludtke (1989), Muller (1992), Sobel (1981) en Zablocki en Kanter (1976). We geven eerst een definitie van het begrip, zoals we het in deze studie gebruiken.

Onze definitie van leefstijl is gebaseerd op drie kenmerken die de vele omschrijvingen in de literatuur gemeenschappelijk hebben (vgl. Bourdieu, 1979/1984, Ganzeboom, 1988, Simmel, 1900, Sobel, 1981, Veblen, 1899, Weber, 1921/1972).

1. het gaat om waarneembare gedragingen,
2. de gedragingen drukken iets uit, zoals sociale positie, smaak en identiteit,
3. de gedragingen hangen met elkaar samen en vormen daardoor een patroon.

Op basis van deze kenmerken definiëren we *leefstijl* als een *patroon van expressieve gedragingen*. We zullen deze definitie en de drie kenmerken toelichten.

Waarneembare gedragingen

In deze studie heeft een leefstijl betrekking op gedrag. Belangrijk daarbij is dat gedragingen het gevolg zijn van keuzes die mensen maken: men kiest ervoor om een bepaalde CD te kopen, om een bepaalde toneelvoorstelling te bezoeken, om een bepaalde auto te rijden, of om een boek van die ene schrijver te kopen of te lezen. Bovendien gaat het om gedragingen die veelal waarneembaar zijn voor anderen, omdat een leefstijl iets uitdrukt.

Expressiviteit

Het is belangrijk dat veel gedragingen voor anderen waarneembaar zijn, want een leefstijl drukt iets uit. Dit sluit aan bij het tweede kenmerk: expressiviteit. Zoals een kunstwerk een uitdrukking is van een bepaalde kijk op de wereld of een gevoel, zo is een leefstijl de uitdrukking van de sociale posities van mensen, hun smaak en de sociale identiteit die zij nastreven. Deze aspecten komen nadrukkelijk naar voren bij Simmel en Bourdieu, zoals we aangaven in het vorige hoofdstuk.

Patroon van gedragingen

De definitie stelt ook dat een leefstijl een patroon van gedragingen is. Dit is met name uitgewerkt door Sobel (1981) die daarvoor de noties van Gombrich over stijl op het terrein van de kunsthistorie gebruikte. Om een kunststijl te herkennen, moeten eerst uit een aantal kunstwerken de gemeenschappelijke formele kenmerken worden gehaald. Dit kan door vanuit een bepaalde invalshoek naar de kunstwerken te kijken, bijvoorbeeld een tijdperiode. Op die manier komt naar voren dat kunstwerken uit bijvoorbeeld de periode van het expressionisme, specifieke kenmerken gemeenschappelijk hebben en een patroon of stijl vormen. Als vanuit een bepaalde invalshoek de gemeenschappelijke kenmerken en de verschillende stijlen zijn vastgesteld, dan kan een nieuw kunstwerk daarop worden beoordeeld en tot een bepaalde stijl worden gerekend.

Dit principe heeft Sobel (1981) toegepast op gedragingen van mensen. Afzonderlijke gedragingen hebben vanuit een bepaalde invalshoek kenmerken gemeenschappelijk en vormen daardoor een patroon. Indien we landen en culturen als invalshoek nemen, dan komen er duidelijk verschillen naar voren tussen bijvoorbeeld Nederlanders en Chinezen. Ook sociale categorieën kunnen een invalshoek zijn: degenen die tot dezelfde sociale categorie behoren, kunnen gedragingen vertonen die gemeenschappelijke kenmerken hebben en die verschillen van gemeenschappelijke gedragingen van degenen die tot andere sociale categorieën behoren. Hierbij kan men bijvoorbeeld denken aan mensen uit verschillende inkomenscategorieën. Ook hier geldt dat als eenmaal de gemeenschappelijke kenmerken en de patronen zijn vastgesteld, een nieuwe gedragskeuze

daarop kan worden beoordeeld en tot een bepaalde leefstijl kan worden gerekend

De invalshoek die we in deze studie gebruiken om leefstijlen te onderscheiden, zijn de hulpbronnen waarover mensen kunnen beschikken en die van invloed zijn op hun gedragskeuzes. In aansluiting op Bourdieu - en vooruitlopend op de uitwerking van het theoretische basismodel - onderscheiden we economische en culturele hulpbronnen. Goederen en activiteiten zijn daarom te ordenen langs twee dimensies: de prijs en de complexiteit van de informatie. Op basis hiervan zijn twee gedragspatronen te onderscheiden, die we eerder economische respectievelijk culturele leefstijl hebben genoemd.

De elementen die een patroon vormen, kunnen wisselen. Hiervoor zijn drie oorzaken te noemen: 1. goederen en activiteiten verdwijnen, 2. er komen nieuwe goederen en activiteiten bij, 3. goederen en activiteiten kunnen van 'eigenaar' wisselen. In dit verband laat Munters (1977a, 1977b) zien dat consumptiegoederen dalen en stijgen langs de ladder van sociale posities. Dit heeft te maken met wat Bourdieu compenserende strategieën noemt (vgl. Ultee, Arts & Flap, 1992). Bijvoorbeeld, naarmate meer mensen hetzelfde product aanschaffen, neemt de exclusiviteit ervan af.¹ Degenen die relatief hoge sociale posities innemen (elite) en het product hadden verworven, wijzen het vervolgens af en gaan zoeken naar nieuwe exclusieve goederen, de afgewezen goederen 'dalen' naar degenen die lagere sociale posities innemen.

Expressieve gedragingen versus sociale posities en maatschappelijke orientaties

In sommige studies worden hulpbronnen, achtergrondkenmerken en maatschappelijke orientaties ook tot leefstijlen gerekend. Deze aspecten zijn niet in onze definitie opgenomen. We hebben daarvoor twee redenen. De eerste reden is dat hulpbronnen, achtergrondkenmerken en maatschappelijke orientaties niet direct waarneembaar en expressief zijn. In aansluiting op Sobel (1981) zijn we van mening dat hulpbronnen, zoals opleiding en beroep, weliswaar vaak het gevolg zijn van keuzes die men maakt of heeft gemaakt, maar op zichzelf niet waarneembaar zijn en niets uitdrukken. De gevolgen van hulpbronnen en achtergrondkenmerken in de vorm van gedragskeuzes zijn daarentegen wel waarneembaar en expressief. We zijn ook van mening dat maatschappelijke orientaties op zichzelf niet waarneembaar en expressief zijn. Sommige onderzoekers vinden echter dat een opvatting waarneembaar wordt door deze te verkondigen in de omgang met anderen, waardoor gelijkgezinden elkaar herkennen (o.a. Ganzeboom, 1988, Ganzeboom & Flap, 1988). Ons inziens is praten over allerlei maatschappelijke thema's wel een gedragskenmerk, maar de opvatting en de inhoud op zichzelf niet.

De tweede reden heeft te maken met de theoretische modellen die we in de volgende paragrafen uiteenzetten. In de meeste theoretische modellen die we in het vorige hoofdstuk bespraken, beïnvloeden hulpbronnen, achtergrondkenmerken en maatschappelijke oriëntaties de gedragskeuzes in plaats van dat ze daar onderdeel van uitmaken. Zo zagen we dat de mate waarin mensen over hulpbronnen kunnen beschikken mede de verschillen in leefstijlen kunnen verklaren en dat de noties van met name Weber en Bourdieu veronderstellingen bevatten dat maatschappelijke oriëntaties daarin interveniëren. Door deze aspecten afzonderlijk aan elkaar te relateren in een verklaringsmodel, vermijden we het probleem van conceptuele contaminatie (vgl. Sobel, 1981).

Hiermee is het begrip leefstijl gedefinieerd en zijn de relaties ten opzichte van hulpbronnen en maatschappelijke oriëntaties verduidelijkt. In de volgende twee paragrafen beschrijven we de twee theoretische modellen.

3.2 HET BASISMODEL

In het basismodel gaat het om de invloed van hulpbronnen op economische en culturele leefstijl. De algemene veronderstellingen voor dit model, zijn gebaseerd op de theoretische noties die in het vorige hoofdstuk zijn besproken. Op grond van deze algemene veronderstellingen leiden we voor de afzonderlijke hulpbronnen toetsbare hypothesen af.⁷

3.2.1 Algemene veronderstellingen

Mensen streven ernaar om hun levensomstandigheden en welzijn te verbeteren of te behouden (vgl. Bourdieu, 1979/1984, Weber, 1921/1972). Daarbij streven mensen in een hedendaagse industriële samenleving naar sociale waardering en status, volgens Lenski (1966). Dit vertaalt zich in de goederen die mensen kopen en de activiteiten waaraan ze deelnemen; deze geven veelal indicaties over de levensomstandigheden waarin ze verkeren en de hulpbronnen waarover ze kunnen beschikken. Anderen kunnen deze goederen en activiteiten makkelijk waarnemen en zo het welzijn en de sociale posities van mensen beoordelen. Mensen meten hun welzijn af aan de mate van waardering die ze op deze manier van anderen krijgen en ontleen daaraan een mate van positieve sociale identiteit (vgl. Simmel, 1900, Van Knippenberg, 1991).

Veel goederen en activiteiten hebben daarom naast een gebruiksfunctie, ook een statusfunctie. Bijvoorbeeld de auto die men koopt. Een auto is allereerst een

vervoermiddel. Maar het merk en type dat men kiest, zegt ook iets over de welstand en de smaak van de koper. Een relatief grote auto geeft bijvoorbeeld aan dat men een relatief hoog inkomen heeft of een relatief hoge beroepspositie inneemt. Op deze manier is een auto tevens een middel om sociale waardering te krijgen. De mate van waardering die de keuze voor een bepaald merk en type auto oplevert, verschilt per groep. In sommige groepen levert een bepaald type auto veel waardering op, terwijl dezelfde auto in andere groepen wellicht weinig waardering oplevert.

Volgens Lenski (1966) is het verlangen dat mensen hebben naar goederen en diensten niet te verzadigen, ongeacht de omvang van het aanbod. Dit betekent dat de vraag naar goederen en diensten altijd groter is dan het aanbod - in de huidige industriële samenlevingen is het aanbod van goederen en diensten erg groot - en dat er daardoor altijd een bepaalde mate van schaarste en exclusiviteit is. Schaarste en exclusiviteit betekenen dat niet iedereen evenveel en dezelfde goederen en diensten kan krijgen. Naarmate goederen en activiteiten schaarser en exclusiever zijn, leveren ze meer sociale waardering op, omdat ze weergeven dat men over relatief veel hulpbronnen kan beschikken en derhalve in relatief goede levensomstandigheden verkeert.

Om de levensomstandigheden te verbeteren of te behouden en schaarse en exclusieve goederen en diensten te kunnen consumeren, moet men over hulpbronnen beschikken (Bourdieu, 1979/1984, Lenski, 1966, Weber, 1921/1972). In navolging van Bourdieu (1979/1984) achten we twee soorten hulpbronnen belangrijk in de huidige industriële samenlevingen: economische en culturele hulpbronnen. Economische hulpbronnen verwijzen naar financiële middelen en een oriëntatie op financiële en economische zaken, en culturele hulpbronnen verwijzen naar culturele kennis en intellectuele vaardigheden.

De soort en de omvang van de hulpbronnen waarover mensen kunnen beschikken worden bepaald door de sociale posities die men inneemt. Niet iedereen neemt dezelfde sociale posities in, waardoor beide hulpbronnen niet voor iedereen in gelijke mate beschikbaar zijn. De gedachte is dat degenen die dezelfde sociale posities innemen voor wat betreft soort en hoogte, globaal over dezelfde hoeveelheid economische en culturele hulpbronnen kunnen beschikken. Mensen 'strijden' daarom om schaarse en exclusieve hulpbronnen, goederen en diensten, om zo de levensomstandigheden te verbeteren of te behouden en om sociale waardering te krijgen (vgl. Bourdieu, 1979/1984, Lenski, 1966, Weber, 1921/1972).

Om sociale waardering te krijgen, speelt bij de keuze voor goederen en activiteiten eigen belang een belangrijke rol (vgl. Weber, 1921/1972). Het eigen belang wordt vooral bepaald door de levensomstandigheden waarin mensen verkeren: degenen die over veel hulpbronnen kunnen beschikken, hebben er belang bij om dat te behouden, en degenen die over relatief weinig hulpbronnen kunnen beschikken, hebben er vooral belang bij

deze situatie te verbeteren. Mensen waarderen en consumeren daarom die goederen en diensten die het meeste profijt opleveren, dat wil zeggen de meeste waardering en het sterkste onderscheid met anderen (Lanski, 1966).¹ De keuze voor goederen en diensten is daarom ook verbonden aan de hoeveelheid economische en culturele hulpbronnen waarover men kan beschikken. De exclusiviteit van goederen en diensten wordt derhalve met name uitgedrukt in financiële waarde en de complexiteit van de informatie (vgl. Veblen, 1899; Bourdieu, 1979/1984). Al met al weerspiegelen verschillen in leefstijlen de verdeling van economische en culturele hulpbronnen en van schaarse goederen en diensten, tussen sociale categorieën van een samenleving op een bepaald moment.

Naast economische en culturele hulpbronnen, achten we ook de hoeveelheid vrije tijd van invloed op de keuzes voor goederen en activiteiten. Goederen en diensten verschillen immers ook in de hoeveelheid tijd die ze in beslag nemen. Vrije tijd is hier gedefinieerd als de tijd die overblijft na slapen, eten, persoonlijke verzorging en verplichtingen ten aanzien van onderwijs, werk, huishouden en gezin.

3.2.2 Hypothesen

In deze paragraaf formuleren we toetsbare hypothesen voor de invloeden van economische hulpbronnen, culturele hulpbronnen en omvang van vrije tijd op de economische en culturele leefstijl. We baseren onze keuzes daarbij op theoretische overwegingen, eerdere onderzoeksresultaten en de gegevens waarover we kunnen beschikken.

Economische hulpbronnen

Economische hulpbronnen kennen twee belangrijke aspecten: financiële middelen en een oriëntatie op financiële en economische zaken. Er zijn drie belangrijke economische hulpbronnen: het inkomen, de economische beroepsstatus en de materiële welvaart van de ouders. Het *inkomen* bepaalt vooral de financiële middelen waarover men kan beschikken en de twee andere bepalen vooral de kennis over en ervaring met financiële en economische zaken. We lichten de invloed van deze drie economische hulpbronnen op de economische en de culturele leefstijl, afzonderlijk toe.

Het is evident dat naarmate mensen een hoger inkomen hebben, zij over meer financiële middelen kunnen beschikken. Daardoor zal men exclusievere duurzame goederen waarderen en kunnen aanschaffen. Bovendien heeft het kunnen beschikken over financiële middelen invloed op de culturele leefstijl. Veel mensen kunnen bijvoorbeeld het werk van Van Gogh mooi vinden, maar een origineel schilderij aanschaffen, kunnen

slechts weinigen. Dit voorbeeld is wellicht uitzonderlijk, maar het achterliggende mechanisme geldt ook voor meer gewone culturele evenementen en activiteiten. Zo kunnen twee mensen bijvoorbeeld erg veel van opera houden, maar degene die meer financiële middelen bezit, kan vaker een voorstelling bijwonen, terwijl de andere alleen de CD koopt die onbeperkt kan worden afgespeeld. Culturele activiteiten en evenementen hebben afzonderlijk geen hoge financiële drempels, zo zagen we in het vorige hoofdstuk. We veronderstellen wel dat wanneer men vaker aan culturele activiteiten en evenementen deelneemt, dit meer geld kost. We gaan er daarom van uit dat het beschikken over geld ook een voorwaarde is voor de culturele leefstijl. Kortom, we verwachten dat naarmate het inkomen hoger is, men een meer uitgesproken economische én culturele leefstijl heeft.

We onderscheiden in deze studie, in navolging van Ganzeboom, De Graaf en Kalmijn (1987), een economische en culturele beroepsstatus. Het onderscheid heeft te maken met de soort werkzaamheden die moeten worden verricht. Voor economische hulpbronnen is de *economische beroepsstatus* van belang. De werkzaamheden bij beroepen met een hoge economische status zijn sterk gericht op financiële en economische zaken (Ganzeboom, De Graaf & Kalmijn, 1987). Voorbeelden van dergelijke beroepen zijn directeur van een bedrijf of een bank, managers en accountants. Naarmate het beroep dat mensen uitoefenen een hogere economische status heeft, worden zij meer geconfronteerd met financiële en economische informatie, waardoor de kennis daarover en de ervaring daarmee groter zijn.

De derde economische hulpbron is de *materiele welvaart van de ouders*. Een gezin is materieel welvarender, naarmate ouders over meer financiële middelen beschikken. Belangrijke aanduidingen daarvoor zijn het inkomen dat de ouders hebben en de duurzame goederen en diensten die zij consumeren. Het idee is nu dat naarmate kinderen in een omgeving opgroeien waarin ze vaak met materiële goederen en geld worden geconfronteerd, zij meer kennis hebben over en ervaring hebben met financiële zaken. We veronderstellen dat zij daardoor zulke zaken ook meer zullen waarderen.

Het bovenstaande komt erop neer dat men over meer economische hulpbronnen kan beschikken, naarmate men een hoger inkomen heeft, een hogere economische beroepsstatus heeft, en het gezin waarin men is opgegroeid materieel welvarender was. Op grond hiervan verwachten we dat deze drie economische hulpbronnen een positieve invloed hebben op de economische leefstijl. Bovendien verwachten we dat inkomen een positieve invloed heeft op de culturele leefstijl.

Culturele hulpbronnen

Er zijn twee belangrijke aspecten van culturele hulpbronnen, namelijk kennis over maatschappelijke en culturele zaken en intellectuele vaardigheden. Er zijn zes culturele hulpbronnen belangrijk en die hebben te maken met de opleiding die men heeft genoten, het beroep dat men uitoefent en het gezin waarin men is opgegroeid.

De eerste twee culturele hulpbronnen zijn verbonden aan de opleiding die men heeft genoten. Via een opleiding traint men vooral intellectuele vaardigheden en komt men in aanraking met kennis. De culturele hulpbronnen die we onderscheiden, zijn het opleidingsniveau en de opleidingsrichting. Het *opleidingsniveau* heeft vooral te maken met drie kenmerken. Ten eerste de abstractie van de informatie die wordt overgedragen: naarmate het opleidingsniveau hoger is, is de informatie en kennis die wordt overgedragen abstracter. Ten tweede de diversiteit aan informatie. Hiermee bedoelen we de hoeveelheid invalshoeken van waaruit zaken worden belicht, en de nuancering die daarin wordt aangebracht. Naarmate het opleidingsniveau hoger is, is de diversiteit aan informatie die wordt overgedragen ook groter. Het derde kenmerk is de hoeveelheid informatie. Hoe hoger de opleiding die men heeft genoten, des te meer kennis en vaardigheden men heeft verworven. Dit laatste heeft twee oorzaken. Ten eerste is er meer informatie in het curriculum opgenomen, naarmate de opleiding hoger is. Ten tweede is het aantal jaren onderwijs dat men volgt groter, naarmate de opleiding hoger is: hogere opleidingen duren namelijk op zich vaak langer dan lagere opleidingen en vereisen ook vaker een langer voortraject. Uit dit alles volgt dat naarmate het niveau van de opleiding die men heeft genoten hoger is, men betere intellectuele vaardigheden heeft om complexe informatie te verwerken, men een groter relativiseringsvermogen heeft en over meer kennis beschikt (vgl. Bourdieu, 1979/1984, Gabennesch, 1972).

De *richting van de opleiding* heeft te maken met de soort informatie die wordt aangeboden en de soort vaardigheden die worden getraind. Daarbij kunnen cultureel gerichte opleidingen worden onderscheiden van economisch en technisch gerichte opleidingen (vgl. Maas, Verhoeff & Ganzeboom, 1990), naar analogie van het onderscheid tussen culturele en economische beroepen. Voorbeelden van hogere culturele opleidingen zijn de kunstacademie, de sociale academie en de universitaire opleidingen sociologie, culturele antropologie en psychologie, voorbeelden van hogere economische en technische opleidingen zijn de HEAO, de universitaire opleiding economie, de HTS en de TU.

Deze soorten opleidingen verschillen op drie belangrijke aspecten van elkaar. Naarmate de opleiding sterker cultureel is geïntereerd, is de hoeveelheid informatie over maatschappelijke, culturele en kunstzinnige zaken die wordt overgedragen groter, is de diversiteit aan invalshoeken, visies en argumenten over maatschappelijke, culturele en

kunstzinnige zaken die worden overdragen groter, en worden de vaardigheden om over maatschappelijke, culturele en kunstzinnige zaken te discussiëren en te reflecteren meer getraind, zowel schriftelijk als mondeling

Uit onderzoek is gebleken dat een culturele opleiding niet op alle culturele activiteiten dezelfde invloed heeft. Zo is gebleken dat culturele socialisatie op school weliswaar een positieve invloed heeft op het leesgedrag op latere leeftijd (Kraaykamp, 1993a), maar geen invloed heeft op deelname aan culturele evenementen (o.a. Maas, Verhoeff & Ganzeboom, 1990, Ranshuysen & Ganzeboom, 1993). Ondanks de geringe invloed van opleidingsrichting, formuleren we toch hypothesen voor deze culturele hulpbron. Hiervoor hebben we twee redenen. Ten eerste is in eerdere studies alleen de zelfstandige invloed van opleidingsrichting onderzocht. We verwachten echter niet zozeer een zelfstandige invloed van de opleidingsrichting op de culturele leefstijl, omdat de overdracht van informatie over maatschappelijke en kunstzinnige zaken op verschillende manieren kan plaatsvinden. We zijn van mening dat degenen die een culturele opleiding met een relatief hoog opleidingsniveau volgen, de informatie en vaardigheden op een andere manier verwerven, dan degenen die een culturele opleiding met een laag opleidingsniveau volgen. Het is daarom de combinatie tussen enerzijds de maatschappelijke, culturele en kunstzinnige informatie die wordt aangeboden en anderzijds het abstractieniveau, de diversiteit en de hoeveelheid ervan - de drie aspecten van het opleidingsniveau - die volgens ons belangrijk is voor de culturele leefstijl. We verwachten daarom dat een culturele opleiding de invloed van opleidingsniveau op de culturele leefstijl versterkt: de invloed van het opleidingsniveau op de culturele leefstijl is sterker, naarmate de opleiding sterker cultureel is geïntereerd. Kortom, naarmate men een hogere opleiding heeft genoten en deze opleiding sterker cultureel is geïntereerd, kan men over meer culturele hulpbronnen beschikken.

De derde en vierde culturele hulpbron is verbonden aan het beroep dat mensen uitoefenen. Daarbij zijn twee aspecten van belang: de soort werkzaamheden en het niveau ervan. De soort werkzaamheden is af te leiden van de *culturele status van het beroep*. De werkzaamheden van beroepen met een hoge culturele status hebben sterk te maken met beheersing van het geschreven woord, culturele kennis, en creatieve en kunstzinnige vaardigheden (Ganzeboom, De Graaf & Kalmijn, 1987). Voorbeelden van zulke beroepen zijn journalist, kunstenaar en docent. Naarmate het beroep dat mensen uitoefenen een hogere culturele status heeft, komen zij vaker in aanraking met informatie over maatschappelijke, culturele en kunstzinnige zaken en wordt er sterker een beroep gedaan op hun intellectuele vaardigheden.

Het *beroepsniveau* verwijst naar de complexiteit van de werkzaamheden en de mate van autonomie die mensen hebben bij het uitoefenen ervan. Kohn en de zijnen

onderscheiden daarbij drie kenmerken de mate van supervisie, de organisatorische complexiteit en de inhoudelijke complexiteit (Kohn, 1977 140, Kohn & Slomczynski, 1990 110-113) Naarmate de werkzaamheden meer denkwerk vergen, meer zelfstandig beslissingen en initiatief nemen met zich mee brengen, en er met meer aspecten tegelijkertijd rekening moet worden gehouden, is het beroepsniveau hoger Beroepen met een relatief hoog beroepsniveau zijn bijvoorbeeld treindienstleider, arbeidsanalist, manager en wetenschappelijk onderzoeker De werkzaamheden bij zulke beroepen zijn gericht op werkvoorbereiden, coördineren, procesbewaken, leidinggeven en onderzoeken Beroepen met een relatief laag beroepsniveau zijn bijvoorbeeld schoonmaker, magazijnbediende, buschauffeur en kelner De werkzaamheden bij deze beroepen zijn vooral sjouwen, eenvoudig rekenwerk, opslaan, ordenen, besturen van een technisch apparaat en serveren (CBS, 1993b) We leiden hieruit af dat naarmate het beroepsniveau hoger is, de diversiteit aan informatie waarmee men in aanraking komt groter is en er vaker een beroep wordt gedaan op intellectuele vaardigheden, waardoor men over meer culturele hulpbronnen kan beschikken

In het leefstijlonderzoek heeft het beroepsniveau weinig theoretische en empirische aandacht gehad We denken dat het beroepsniveau mogelijk kan compenseren voor verschillen in opleidingsniveaus tussen generaties Ouderen hebben minder kansen gehad om onderwijs te genieten dan jongeren Ouderen hebben vaker een lagere opleiding genoten dan jongeren, soms zelfs niet meer dan de lagere school Echter, ouderen met een relatief lage opleiding kunnen wel over sterke intellectuele vaardigheden beschikken die ze bijvoorbeeld via hun beroepsloopbaan hebben ontwikkeld

De vijfde en zesde hulpbron heeft te maken met de omstandigheden in het gezin waarin men is opgegroeid Het gezin is een omgeving waarin door intensieve sociale interactie veel informatie en kennis wordt overgedragen Uit eerdere studies blijkt dat de manier waarop ouders hun kinderen opvoeden en informatie overdragen, verschilt naar gelang de sociale klasse waartoe ze behoren (Bernstein, 1971, Kohn & Schooler, 1978) In dit opzicht zijn het opleidingsniveau en de culturele leefstijl van de ouders belangrijk Voor het *opleidingsniveau van de ouders* geldt dezelfde redenering als hiervoor is toegelicht Naarmate de ouders een hogere opleiding hebben genoten, hebben zij meer (culturele) kennis, betere intellectuele vaardigheden om complexe informatie te verwerken en een groter relativeringsvermogen We veronderstellen daarbij dat naarmate de ouders hoger zijn opgeleid, zij meer kennis en informatie aan hun kinderen overdragen via de opvoeding, en dat die kennis en informatie abstracter en diverser is De *culturele leefstijl van de ouders* verwijst vooral naar de mate waarin zij complexe culturele evenementen bezoeken en lezen Naarmate ouders cultureel actiever zijn, zijn er meer boeken thuis, lezen zij vaker, gaan zij vaker naar een schouwburg en praten zij

vaker over zulke onderwerpen. De kinderen zullen daardoor vaker in aanraking komen met culturele en kunstzinnige zaken, waardoor het aannemelijk is dat hun kennis daarover en hun waardering daarvoor groter zal zijn. Immers, ze zien hun ouders lezen, horen hen over cultuur praten en gaan wellicht zelf mee naar de schouwburg. We leiden hieruit af dat naarmate de ouders hoger zijn opgeleid en cultureel actiever zijn, de kinderen op latere leeftijd over meer culturele hulpbronnen kunnen beschikken.

We verwachten dat deze zes culturele hulpbronnen alleen van invloed zijn op de culturele leefstijl en niet op de economische leefstijl. Onze algemene veronderstelling is dat mensen streven naar verbetering en behoud van hun levensomstandigheden en naar sociale waardering. Daardoor zullen zij goederen en activiteiten kiezen die de meeste sociale waardering opleveren en het sterkste het onderscheid met anderen markeren. De keuze voor de soort goederen en activiteiten hangt derhalve sterk samen met de soort hulpbronnen waarover men kan beschikken. Het is daarom aannemelijk dat de mate waarin men over culturele hulpbronnen kan beschikken wel van invloed is op de keuze voor complexe culturele activiteiten en niet op de keuze voor duurzame consumptiegoederen.

Vrije tijd

Vrije tijd is de tijd die overblijft na slapen, eten, persoonlijke verzorging en verplichtingen ten aanzien van onderwijs, beroepsarbeid en de verzorging van huishouden en kinderen (vgl. Knulst & Van Beek, 1990). Tazelaar (1985) heeft op basis van analyses op tijdsbestedinggegevens vijf achtergrondkenmerken onderscheiden die de omvang van de vrije tijd van mensen bepalen. Deze achtergrondkenmerken hebben te maken met de beroepssituatie en de gezinssituatie waarin mensen verkeren. Het eerste achtergrondkenmerk is het *aantal uren* betaalde arbeid dat mensen per week verrichten. Mensen beschikken over minder vrije tijd, naarmate zij meer uren per week werken. Het tweede achtergrondkenmerk is of mensen wel of niet *samenwonen met een partner*. Degenen die samenwonen houden meer vrije tijd over dan alleenwonenden, omdat zij huishoudelijke taken kunnen verdelen. Echter, samenwonenden kunnen hun vrije tijd minder flexibel besteden dan alleenwonenden, omdat ze vaker met elkaar rekening moeten houden en compromissen moeten sluiten. Het derde achtergrondkenmerk is *het aantal uren betaalde arbeid dat de partner per week verricht*. Naarmate dit aantal groter is, houden mensen minder vrije tijd over. Het vierde achtergrondkenmerk is *het aantal kinderen dat thuis woont*. Naarmate er meer kinderen thuis wonen, hebben ouders meer huishoudelijke en organisatorische taken. Zij moeten bijvoorbeeld de kinderen naar school en verenigingen brengen en oppas regelen wanneer ze 's avonds ergens naar toe

willen Het vijfde achtergrondkenmerk tenslotte, is *de leeftijd van de thuiswonende kinderen* Naast het aantal thuiswonende kinderen is ook hun leeftijd van belang Naarmate de kinderen jonger zijn, hebben zij namelijk veel meer aandacht en verzorging nodig, waardoor de hoeveelheid vrije tijd afneemt

De hoeveelheid vrije tijd vormt vooral een belangrijke voorwaarde voor de keuze om aan activiteiten deel te nemen, en niet zozeer voor het aanschaffen van duurzame goederen Dit laatste kost immers relatief weinig tijd en kan veelal op elk gewenst tijdstip gebeuren Deze relatie laten we daarom in het basismodel en het interpretatiemodel buiten beschouwing Activiteiten en evenementen daarentegen nemen vaak veel tijd in beslag en vinden ook op bepaalde tijdstippen plaats, zo gaven we eerder aan Evenementen verschillen van elkaar voor wat betreft deze tijdsaspecten Zo kost het bezoeken van bijvoorbeeld een klassiek concert of een operavoorstelling, meestal veel tijd, terwijl lezen een activiteit is die flexibeler gedaan kan worden Om boeken te lezen is wellicht een wat langere aangesloten tijdsperiode nodig om de verhaallijn te kunnen volgen, maar dat geldt niet voor het lezen van kranten en tijdschriften (Kraaykamp 1993a) We mogen wel veronderstellen dat het lezen van kranten en boeken meer tijd kost naarmate de informatie complexer is (Kraaykamp, 1993a) Complexe teksten bevatten namelijk een moeilijker taalgebruik en het vergt meer concentratie om de inhoud te kunnen begrijpen

Kraaykamp (1993a) heeft voor dit laatste ook empirische ondersteuning gevonden Uit zijn onderzoek komt naar voren dat mensen minder vaak complexe teksten lezen naarmate zij meer uren werken en meer gezinsverplichtingen hebben (Kraaykamp, 1993a: 103) Gezinsverplichtingen verwijzen daarbij naar de achtergrondkenmerken die Tazelaar heeft onderscheiden: het hebben van een partner, het wel of niet werken van de partner, het hebben van thuiswonende kinderen en het hebben van kinderen jonger dan 14 jaar (Kraaykamp, 1993a: 88) Bovendien heeft Kraaykamp een index voor de hoeveelheid vrije tijd in zijn analysemodel opgenomen Dit blijkt geen invloed te hebben op de mate waarin men complexe teksten leest De reden hiervoor zou kunnen zijn dat een aantal indicatoren die voor de index zijn gebruikt, tegelijkertijd ook afzonderlijk in de analyses zijn opgenomen

Uit het bovenstaande leiden we af dat naarmate men meer uren in de week werkt, wanneer men niet met een partner samenwoont, naarmate de partner meer uren in de week werkt, naarmate men meer thuiswonende kinderen heeft en naarmate die jonger zijn, men over minder vrije tijd beschikt We verwachten dat deze achtergrondkenmerken

een negatieve invloed hebben op de culturele leefstijl en geen invloed hebben op de economische leefstijl

Hiermee zijn alle aspecten van het basismodel besproken en zijn toetsbare hypothesen afgeleid voor de economische hulpbronnen, de culturele hulpbronnen en de achtergrondkenmerken die de omvang van de vrije tijd beperken. In de volgende paragraaf vatten we een en ander samen.

3.2.3 Samenvatting

Voor het basismodel hebben we de volgende vijf veronderstellingen geformuleerd:

- 1 naarmate mensen over meer economische hulpbronnen kunnen beschikken, hebben zij daardoor een meer uitgesproken economische leefstijl,
- 2 naarmate mensen een hoger inkomen hebben, hebben zij daardoor een meer uitgesproken culturele leefstijl,
- 3 naarmate mensen over meer culturele hulpbronnen kunnen beschikken, hebben zij daardoor een meer uitgesproken culturele leefstijl,
- 4 de mate waarin mensen over vrije tijd kunnen beschikken, heeft geen invloed op hun economische leefstijl,
- 5 naarmate mensen minder vrije tijd hebben, hebben zij daardoor een minder uitgesproken culturele leefstijl.

Op basis van deze veronderstellingen zijn voor drie economische hulpbronnen, zes culturele hulpbronnen en vijf achtergrondkenmerken die de hoeveelheid vrije tijd beperken, toetsbare hypothesen afgeleid over de invloed op de economische en de culturele leefstijl. In totaal zijn er vijftien hypothesen afgeleid, die in overzicht 3.1 staan gepresenteerd. De invloed die we in elke hypothese formuleren, geldt voor de situatie dat alle andere omstandigheden gelijk blijven.

Hiermee zijn de algemene veronderstellingen en de daaruit afgeleide toetsbare hypothesen voor het basismodel beschreven. In de volgende paragraaf komt het interpretatiemodel aan de orde.

Hypothesen over de invloed van economische hulpbronnen op de economische en de culturele leefstijl

- h1 Naarmate men een hoger inkomen heeft, heeft men daardoor een meer uitgesproken economische leefstijl
- h2 Naarmate men een hoger inkomen heeft, heeft men daardoor een meer uitgesproken culturele leefstijl
- h3 Naarmate het beroep dat men uitoefent een hogere economische status heeft, heeft men daardoor een meer uitgesproken economische leefstijl
- h4 Naarmate men ouders heeft die materieel welvarender waren, heeft men daardoor op latere leeftijd een meer uitgesproken economische leefstijl

Hypothesen over de invloed van culturele hulpbronnen op de culturele leefstijl

- h5 Naarmate men een hogere opleiding heeft, heeft men daardoor een meer uitgesproken culturele leefstijl
- h6 De positieve invloed van opleidingsniveau op culturele leefstijl is sterker naarmate de opleiding sterker cultureel is geïntegreerd
- h7 Naarmate het beroep dat men uitoefent een hogere culturele status heeft, heeft men daardoor een meer uitgesproken culturele leefstijl
- h8 Naarmate het beroep dat men uitoefent een hoger beroepsniveau heeft, heeft men daardoor een meer uitgesproken culturele leefstijl
- h9 Naarmate het opleidingsniveau van de ouders hoger is, heeft men daardoor op latere leeftijd een meer uitgesproken culturele leefstijl
- h10 Naarmate de culturele leefstijl van de ouders sterker was, heeft men daardoor op latere leeftijd een meer uitgesproken culturele leefstijl

Hypothesen over de invloed van de omvang van vrije tijd op de culturele leefstijl

- h11 Naarmate men meer uren per week werkt, heeft men daardoor een minder uitgesproken culturele leefstijl
 - h12 Degenen die niet met een partner samenwonen, hebben daardoor een minder uitgesproken culturele leefstijl dan zij die wel met een partner samenwonen
 - h13 Naarmate de partner meer uren in de week werkt, heeft men daardoor een minder uitgesproken culturele leefstijl
 - h14 Naarmate men meer thuiswonende kinderen heeft, heeft men daardoor een minder uitgesproken culturele leefstijl
 - h15 Naarmate de thuiswonende kinderen jonger zijn, heeft men daardoor een minder uitgesproken culturele leefstijl
-

3.3 HET INTERPRETATIEMODEL

In deze paragraaf formuleren we een theoretisch model waarbij het basismodel wordt uitgebreid met drie maatschappelijke orientaties. Deze maatschappelijke orientaties krijgen een interveniërende positie tussen enerzijds economische en culturele hulpbronnen en anderzijds de economische en de culturele leefstijl. Door deze maatschappelijke orientaties op deze manier toe te voegen, verwachten we dat de directe invloeden van de economische en culturele hulpbronnen op de economische en de culturele leefstijl, substantieel afnemen. Een uitzondering hierop vormt de hoogte van het inkomen. We verwachten dat dit een directe invloed heeft op de keuzes die mensen maken, ongeacht de toevoeging van de maatschappelijke orientaties.

De opbouw van deze paragraaf is als volgt. We beschrijven eerst de algemene veronderstellingen voor het interpretatiemodel en leiden daar vervolgens toetsbare hypothesen uit af. De hypothesen voor drie maatschappelijke oriëntaties komen in drie afzonderlijke paragrafen aan de orde.

3.3.1 Algemene veronderstellingen

Iedereen construeert zijn eigen subjectieve kijk op de werkelijkheid (Berger & Luckman, 1966; Collins, 1975). Dit gebeurt op grond van informatie die mensen uit en over de werkelijkheid krijgen aangereikt, waaronder kennis, ideeën en opvattingen. Mensen nemen deze informatie op en ordenen die zodanig, dat zij de werkelijkheid om hen heen en de gebeurtenissen die daarin plaatsvinden, kunnen interpreteren en begrijpen. Op basis hiervan vormen mensen hun maatschappelijke oriëntaties. Belangrijk voor de vorming van deze oriëntaties is de mate waarin de situaties en de informatie waarmee mensen in aanraking komen, nieuw zijn. In tegenstelling tot bekende informatie, moet nieuwe informatie namelijk expliciet worden geordend, om zo de omringende werkelijkheid begrijpelijk te maken en te houden.

Mensen krijgen informatie vooral aangereikt via communicatie met anderen. De soort en hoeveelheid informatie die mensen krijgen aangereikt, is afhankelijk van de sociale omstandigheden waarin zij verkeren en de socialisatieprocessen die zij in die omstandigheden ondergaan (Berger & Luckman, 1966; Collins, 1975). Vooral de socialisatieprocessen die men tijdens de eerste fase van het leven ondergaat zijn belangrijk, omdat mensen in die fase in aanraking komen met veel nieuwe situaties en informatie, aldus Berger en Luckman (1966). De invloed van informatie op de vorming van maatschappelijke oriëntaties neemt af, als mensen zich maatschappelijk gaan vestigen door een gezin te stichten en door aan het arbeidsproces deel te nemen. Dit betekent evenwel niet dat aanpassingen van maatschappelijke oriëntaties daarna niet meer plaatsvinden: mensen ondergaan immers levenslang socialisatieprocessen en komen altijd weer in nieuwe situaties terecht. Echter, we gaan ervan uit dat naarmate mensen ouder worden en al langere tijd een maatschappelijke positie hebben verworven, voor hen de informatie die zij krijgen makkelijker te ordenen is en in minder mate tot substantiële aanpassingen van hun maatschappelijke oriëntaties zal leiden, door de grotere ervaring die zij hebben. Kortom, we veronderstellen dat mensen hun maatschappelijke oriëntaties vooral opbouwen in de eerste levensfase die loopt tot het moment dat ze min of meer maatschappelijk zijn gevestigd.

Er zijn drie sociale omgevingen belangrijk voor de vorming van maatschappelijke oriëntaties (vgl. Berger & Luckman, 1966; Bourdieu, 1979/1984; Kohn, 1977): het gezin

waarin iemand opgroeit, de school, en de beroepsarbeid. In een gezin vindt veel en intensieve communicatie plaats, waardoor kinderen veel informatie krijgen aangereikt. Ook op school krijgen kinderen en studenten veel nieuwe informatie over allerlei zaken, zoals we uitvoerig aangaven in het basismodel. Voor de beroepsarbeid achten we vooral de eerste schreden die mensen op de arbeidsmarkt zetten belangrijk. De eerste baan die mensen aanvaarden, betekent een belangrijke verandering van omgeving, waarbij zij veel nieuwe informatie krijgen aangereikt en moeten verwerken. Het gaat hierbij niet alleen om informatie over het werk zelf, maar ook over bijvoorbeeld omgangsvormen en kledingnormen.

De sociale omstandigheden waarin mensen verkeren en de hoeveelheid en soort informatie die zij krijgen aangereikt, worden vooral bepaald door de mate waarin zij over hulpbronnen kunnen beschikken. We veronderstellen dat degenen die over dezelfde hoeveelheid hulpbronnen kunnen beschikken, globaal dezelfde hoeveelheid en soort informatie krijgen aangereikt, omdat ze in gelijksoortige situaties verkeren en dezelfde typen mensen ontmoeten. Daardoor zullen zij min of meer dezelfde maatschappelijke orientaties opbouwen. Degenen die verschillen in de mate waarin zij over hulpbronnen kunnen beschikken, krijgen niet dezelfde hoeveelheid en soort informatie aangereikt en bouwen daardoor ook verschillende maatschappelijke orientaties op. De economische en culturele hulpbronnen die in het basismodel zijn besproken, sluiten bij de drie genoemde sociale omgevingen aan.

Maatschappelijke orientaties vormen een referentiekader. Op basis daarvan hechten mensen een bepaalde waarde en betekenis aan goederen en diensten en hebben ze hun specifieke voorkeuren (vgl. Berger & Luckman, 1966; Bourdieu, 1979/1984). Het is daarom aannemelijk dat de relaties tussen economische en culturele hulpbronnen enerzijds en economische en culturele leefstijl anderzijds ook kunnen worden geïnterpreteerd via verschillen in maatschappelijke orientaties. Mensen kunnen over bepaalde hulpbronnen beschikken waardoor ze maatschappelijke orientaties opbouwen. Op grond van deze orientaties kopen ze die duurzame goederen en nemen ze aan die culturele activiteiten deel, die voor hen de meeste waarde hebben en waar ze de sterkste voorkeur voor hebben. Mensen die niet over dezelfde hulpbronnen beschikken bouwen daardoor verschillende maatschappelijke orientaties op, waardoor zij ook niet dezelfde waarde en voorkeur hechten aan bepaalde duurzame goederen en culturele activiteiten en derhalve verschillende leefstijlen hebben.

Tenslotte gaan we er voor het interpretatiemodel vanuit - evenals voor het basismodel - dat de keuzes voor duurzame goederen en culturele activiteiten ook direct worden bepaald door de hoeveelheid geld waarover mensen kunnen beschikken en dat de keuzes voor culturele activiteiten bovendien direct worden bepaald door de

hoeveelheid vrije tijd waarover mensen kunnen beschikken, ongeacht de invloed van de maatschappelijke oriëntaties, de culturele hulpbronnen en de overige economische hulpbronnen. De onderbouwing van deze veronderstellingen is in de vorige paragraaf beschreven en laten we daarom hier achterwege.

In de volgende paragrafen gaan we voor drie maatschappelijke oriëntaties na op welke manier deze een intermediaire positie innemen, te weten de oriëntatie op culturele pluriformiteit, de oriëntatie op maatschappelijke zekerheid en de oriëntatie op economische ongelijkheid. Elke oriëntatie komt in een afzonderlijke paragraaf aan de orde.

3.3.2 Oriëntatie op culturele pluriformiteit

Een omschrijving van culturele pluriformiteit

Een oriëntatie op culturele pluriformiteit omschrijven we als het onderkennen van sociale en culturele verschillen. Culturele pluriformiteit verwijst hierbij naar de diversiteit aan waarden, normen en gebruiken van sociale groepen en gemeenschappen. De oriëntatie op culturele pluriformiteit is sterker naarmate mensen een grotere diversiteit aan waarden, normen en gebruiken van sociale groepen onderkennen.

Deze omschrijving is afgeleid van de ideeën over perspectiefbreedte, een begrip dat afkomstig is uit de psychologie. Een eenduidige omschrijving van perspectiefbreedte ontbreekt in de literatuur (vgl. Hubers, 1997, König, 1997).⁴ Sommige onderzoekers hebben zich vrij expliciet met perspectiefbreedte bezig gehouden (o.a. Black, 1985, Gabennesch, 1972, Kelman & Barclay, 1963, Warshaw, 1962), anderen daarentegen hebben de term in een bredere theoretische context gebruikt (o.a. Kohn, 1977, Kohn & Schooler, 1978, Kohn & Slomczynski, 1990, Roof, 1974, 1976, 1978). Een kenmerk dat de vele omschrijvingen gemeenschappelijk hebben, is de hoeveelheid en de diversiteit aan invalshoeken van waaruit mensen de sociale werkelijkheid waarnemen.⁵ Het perspectief is breder, naarmate de hoeveelheid invalshoeken en de diversiteit daarvan groter zijn.

Perspectiefbreedte is in eerdere studies in verband gebracht met maatschappelijke oriëntaties, waaronder autoritarisme, lokalisme en conformisme. Een autoritaire oriëntatie betekent dat mensen de sociale werkelijkheid op een eenvoudige en rigide wijze waarnemen en zich moeilijk kunnen verplaatsen in verschillende omstandigheden, waaronder opvattingen en ideeën van andersdenkenden (o.a. Adorno et al., 1950, Brown, 1965, Gabennesch, 1972, Kelman & Barclay, 1963). Een lokalistische oriëntatie betekent dat mensen zich vooral richten op de eigen lokale gemeenschap en veel minder op

hetgeen zich in andere sociale groepen en verder gelegen gemeenschappen afspeelt (o.a. Eisinga, Lammers & Peters, 1991; Roof, 1972, 1974). De eigen lokale gemeenschap is te beschouwen als een relatief eenvoudige, overzichtelijke en concrete sociale structuur. Een conformistische oriëntatie, tenslotte, betekent volgens Kohn (1977) dat mensen zich vooral laten leiden door externe autoriteiten en normen wanneer zij beslissingen nemen en evaluaties maken.

Hubers (1997: 97) concludeert op grond van deze noties dat mensen normen, waarden en ideeën beter kunnen relativiseren en meer culturele verschillen kunnen waarnemen, naarmate zij een breder perspectief hebben. Zulke verschillen zijn veelal verbonden met concrete sociale situaties waarin mensen zich bevinden en de confrontatie daarin met normen en waarden van anderen. Het gaat ons in deze studie om de mate waarin mensen verschillen in culturele normen, waarden en ideeën kunnen waarnemen en onderkennen. We noemen het daarom oriëntatie op culturele pluriformiteit.

De intermediaire positie van de oriëntatie op culturele pluriformiteit

We verwachten dat de oriëntatie op culturele pluriformiteit alleen interveniceert bij de relaties tussen culturele hulpbronnen en de culturele leefstijl en niet bij de relaties tussen economische hulpbronnen en de economische leefstijl. De reden daarvoor is dat culturele hulpbronnen, culturele leefstijl en culturele pluriformiteit allemaal te maken hebben met culturele kennis en intellectuele vaardigheden, in tegenstelling tot economische hulpbronnen en de economische leefstijl.

Een veronderstelling uit het basismodel is dat naarmate men over meer culturele hulpbronnen kan beschikken, men daardoor een meer uitgesproken culturele leefstijl heeft. Een mogelijke verklaring hiervoor is dat naarmate men over meer culturele hulpbronnen kan beschikken, men daardoor sterker is georiënteerd op culturele pluriformiteit en derhalve meer waardering heeft voor, en opener staat tegenover abstractere en onconventionelere ideeën en opvattingen.

Deze verklaring omvat twee verwachtingen. Ten eerste verwachten we dat naarmate mensen over meer culturele hulpbronnen kunnen beschikken, zij daardoor een sterkere oriëntatie hebben op culturele pluriformiteit. Ten tweede verwachten we dat naarmate mensen een sterkere oriëntatie hebben op culturele pluriformiteit, zij daardoor een meer uitgesproken culturele leefstijl hebben. We staan bij beide verwachtingen afzonderlijk uitgebreider stil.

Culturele hulpbronnen en de oriëntatie op culturele pluriformiteit

De verwachting dat naarmate mensen over meer culturele hulpbronnen kunnen beschikken, zij daardoor een sterkere oriëntatie op culturele pluriformiteit zullen hebben,

baseren we mede op de noties over 'esthetische dispositie' en de waarden conformisme-zelfbepaling van respectievelijk Bourdieu en Kohn.

Esthetische dispositie is volgens Bourdieu (1979/1984) een manier om naar culturele objecten te kijken, waarbij de vorm en de presentatie belangrijker worden gevonden dan de functie en de concrete voorstelling. Zo'n manier van kijken vereist de intellectuele vaardigheid en de vrijheid om afstand te kunnen nemen van de concrete afbeelding en zich op meer aspecten te kunnen richten, waaronder de vorm en de achterliggende ideeën. Als zo'n dispositie ontbreekt, dan kan men vrijwel alleen naar de concrete afbeelding kijken. De ideeën van Kohn en de zijnen over conformisme en zelfbepaling zijn hieraan verwant. Conformisme betekent dat men zich aanpast aan de ideeën en normen van anderen. Zelfbepaling houdt in dat men op grond van het overzicht dat men heeft over verschillende alternatieven, zelfstandig (gedrags-) normen en ideeën kan bepalen (Kohn, 1977). Om dat overzicht te hebben en daar keuzes uit te kunnen maken, is het ook nodig dat men afstand kan nemen van eigen ideeën en dat men die kan relateren aan de ideeën van anderen.

Wanneer we deze noties toepassen op de oriëntatie op culturele pluriformiteit, dan volgt daaruit dat men de intellectuele vaardigheid moet hebben om afstand te kunnen nemen van de normen, waarden en ideeën uit de eigen directe sociale omgeving, en diversiteit in waarden, normen en gebruiken van sociale groepen buiten de eigen directe sociale omgeving te onderkennen. Naarmate men beter afstand kan nemen, zal men meer culturele verschillen onderkennen en de eigen opvattingen sterker relativiseren. Naarmate men over meer culturele hulpbronnen kan beschikken, heeft men meer kennis over maatschappelijke, culturele en kunstzinnige zaken en is de intellectuele vaardigheid om zulke zaken vanuit verschillende invalshoeken te bekijken en aan elkaar te relateren, groter.

Het bovenstaande maakt aannemelijk dat naarmate men over meer culturele hulpbronnen kan beschikken, men een sterkere oriëntatie op culturele pluriformiteit zal hebben. We verwachten daarom dat de zes culturele hulpbronnen uit het basismodel een positieve invloed zullen hebben op de oriëntatie op culturele pluriformiteit. Bovendien verwachten we een interactie-effect tussen opleidingsniveau en opleidingsrichting op de oriëntatie op culturele pluriformiteit: de invloed van het opleidingsniveau is sterker, naarmate de opleiding sterker cultureel is georiënteerd.

De resultaten uit eerdere onderzoeken naar perspectiefbreedte en deelaspecten daarvan, ondersteunen de verwachting over de invloed van culturele hulpbronnen op deze oriëntatie. Deze resultaten zijn beperkt tot de hulpbronnen opleidingsniveau en beroep.

Uit eerdere onderzoeken komt naar voren dat opleidingsniveau een positieve invloed heeft op perspectiefbreedte (o.a. Hubers, 1997; Konig, 1997) en een negatieve invloed heeft op autoritarisme (o.a. Adorno et al. 1950: 283, 285; Brown, 1965: 520, Eisinga, Felling & Peters, 1991; Eisinga, Lammers & Peters, 1991; Eisinga & Scheepers, 1989; Scheepers, Eisinga & Van Snippenburg, 1992; Vollebergh, 1991)⁶ en conformisme (o.a. Kohn, 1977: 132).⁷ Uit de meeste onderzoeken komt naar voren dat opleidingsniveau een negatieve invloed heeft op lokalisme (o.a. Eisinga, Lammers & Peters, 1991; Eisinga & Scheepers, 1989; Roof, 1974).

In aansluiting op de laatstgenoemde bevindingen, zijn de resultaten van Vergeer (1993) interessant. Hij onderscheidt interesse in informatie over de omgeving dichtbij en veraf. Uit de resultaten komt naar voren dat opleidingsniveau een positieve invloed heeft op de interesse in informatie over de omgevingen die verder weg liggen, zoals Nederland, Europa en de wereld. Deze bevinding sluit aan bij bevindingen uit andere studies en ondersteunt onze redenering. Opleidingsniveau blijkt daarentegen geen invloed te hebben op interesse in informatie over omgevingen die dichterbij liggen, zoals de buurt, de woonplaats en de provincie. Deze bevinding lijkt in tegenspraak met het voorgaande, maar is dat vanuit een bepaalde invalshoek niet. Deze invalshoek is dat we beide interesses als cumulatief kunnen beschouwen. Dit betekent dat als mensen zijn geïnteresseerd in informatie over bijvoorbeeld Nederlandse of Europese politiek, zij eveneens zijn geïnteresseerd in informatie over de eigen buurt of woonplaats: het wordt aan elkaar toegevoegd, in plaats van dat het elkaar vervangt. Hierdoor maken verschillen in opleidingsniveau niet uit voor de oriëntatie op sociale omgevingen die dichtbij liggen, want iedereen is daar dan ongeveer even sterk op georiënteerd. Het zijn daarnaast de relatief hoger opgeleiden die sterker zijn georiënteerd op sociale omgevingen die verder weg liggen. Deze interpretatie sluit aan bij onze noties over culturele pluriformiteit: degenen die zich oriënteren op sociale omgevingen die groter zijn en verder weg liggen, richten zich op meer, grotere en complexere sociale omgevingen en zullen derhalve meer sociale en culturele verschillen onderkennen, dan degenen die zich alleen oriënteren op sociale omgevingen die dichterbij liggen. Via deze interpretatie ondersteunt ook deze bevinding onze verwachting.

De resultaten uit eerdere studies naar de invloed van verschillende beroepskenmerken op perspectiefbreedte en deelaspecten, ondersteunen vrijwel eenduidig onze verwachting. Zo is gebleken dat degenen die tot de relatief hoge sociale klassen behoren een breder perspectief hebben dan degenen die tot lagere sociale klassen behoren (o.a. Hubers, 1997; Konig, 1997). Ook is gebleken dat naarmate het beroepsniveau hoger is, mensen zwakkere autoritair-conservatieve opvattingen hebben, een grotere intellectuele flexibiliteit hebben en vaker zelfbepalingswaarden onderschrijven (o.a. Kohn & Schooler,

1983 79, Kohn & Slomeczynski, 1990 139-141,148) Intellectuele flexibiliteit houdt in dat iemand meer oplossingen voor een probleemsituatie kan bedenken en beter in staat is om autonome beslissingen te nemen Kohn en de zijnen hebben een index gemaakt voor sociale stratificatie door opleidingsniveau, beroepsstatus en inkomen te combineren de score op deze index is hoger, naarmate mensen een hogere opleiding, beroepsstatus en inkomen hebben Uit de analyseresultaten komt naar voren dat deze index een sterke negatieve invloed heeft op conformisme (Kohn et al , 1990 988) * Tot slot komen Jacobs, Scheepers en Felling (1992) op basis van een correspondentie-analyse tot de bevinding dat culturele beroepsstatus negatief samenhangt met een lokalistische orientatie

De orientatie op culturele pluriformiteit en de culturele leefstijl

De tweede verwachting is dat naarmate men sterker is georiënteerd op culturele pluriformiteit, men een meer uitgesproken culturele leefstijl zal hebben Complexe culturele activiteiten bevatten veelal abstracte en onconventionele elementen en diverse visies en opvattingen over de sociale werkelijkheid en het leven (vgl Ministerie van WVC, 1992) Deze kenmerken zijn bijvoorbeeld in een dansvoorstelling te zien, waarbij via een verfijnde beheersing van lichaamsbewegingen op een relatief abstracte en symbolische manier uiting wordt gegeven aan zaken als liefde, verdriet en woede Om zulke kenmerken te kunnen waarnemen en te waarderen, moet men zich - naast de concrete voorstelling en inhoud - kunnen verplaatsen in vormtechnische aspecten en achterliggende ideeën, waaronder symboliek en intentie We verwachten daarom dat men dit beter kan en dat men zulke activiteiten meer zal waarderen naarmate men sterker is georiënteerd op culturele pluriformiteit

Resultaten uit eerdere onderzoeken naar perspectiefbreedte en aspecten daarvan, ondersteunen deze tweede verwachting Uit een studie van Rosenberg en Zimet (1957) onder studenten komt naar voren dat degenen met een autoritaire orientatie een sterkere voorkeur hebben voor symmetrische, gebalanceerde, eenvoudige en tweedimensionale afbeeldingen dan voor asymmetrische, complexe en driedimensionale afbeeldingen Dit betekent dat degenen die hun omgeving op een relatief rigide en eenvoudige wijze waarnemen, een sterkere voorkeur hebben voor concrete en eenvoudige afbeeldingen dan voor complexe en abstracte afbeeldingen

Uit een onderzoek van Miller en Kohn (1983 226) komt naar voren dat naarmate mensen een grotere intellectuele flexibiliteit hebben, zij vaker deelnemen aan complexere culturele evenementen en vaker lezen Hierbij gaat het onder andere om het bezoeken van concerten, musea en toneelvoorstellingen, om het lezen van serieuze tijdschriften en

kranten, en om het lezen in het algemeen. Bovendien is belangrijk dat een deel van de positieve invloed van het beroepsniveau op deelname aan culturele activiteiten indirect verloopt via de mate van intellectuele flexibiliteit.

Tot slot is gebleken dat degenen die een kosmopolitische oriëntatie hebben, een sterkere voorkeur hebben voor buitenlandse producten en activiteiten dan degenen die een lokalistische oriëntatie hebben. De laatsten hebben een sterkere voorkeur voor lokale goederen en diensten. Zo komt uit het onderzoek van Thielbar (1970) onder 76 Amerikaanse studenten naar voren dat degenen met een kosmopolitische oriëntatie, vaker twee of drie jaar in Parijs willen wonen, droge Martini in huis hebben, een voorkeur voor wijn bij het eten hebben en voor buitenlandse films, dan degenen met een lokalistische oriëntatie.⁹ Uit het onderzoek van Neuwirth, Salmon en Netf (1988) is naar voren gekomen dat degenen met een lokalistische oriëntatie vaker lokale diensten, winkels en theaters gebruiken, de regionale krant lezen, naar de lokale radio luisteren en minder vaak tijdschriften lezen, dan degenen die een kosmopolitische oriëntatie hebben. De meeste van deze activiteiten zeggen weinig over de complexiteit van de aangeboden informatie, maar verwijzen vooral naar de sociale omgeving waarop ze betrekking hebben en geven daardoor indirect indicaties over de complexiteit van de sociale structuur waarop mensen zich richten.

3.3.3 Oriëntatie op maatschappelijke zekerheid

Een omschrijving van maatschappelijke zekerheid

Een oriëntatie op maatschappelijke zekerheid betekent dat mensen veiligheid en stabiliteit belangrijk vinden in het leven. Bij maatschappelijke zekerheid gaat het om concrete zaken als werk, beroep, financiële zekerheid, gezin en huwelijk. Het beroep en het gezin vormen voor veel mensen een veilige en bekende omgeving en het hebben van werk, geld, een gezin en huwelijk bieden op politiek, juridisch en sociaal vlak veel zekerheid en houvast (Halman, 1987: 123). We veronderstellen dat naarmate men zulke zaken belangrijker vindt in het leven, men sterker is georiënteerd op maatschappelijke zekerheid.

Deze omschrijving is gebaseerd op algemene ideeën over waarden en op meer specifieke ideeën van Maslow over een hiërarchie van behoeften. We lichten beide kort toe. Uit de omschrijvingen van waarden in de literatuur komen drie algemene ideeën naar voren die belangrijk zijn in het kader van de oriëntatie op maatschappelijk zekerheid (vgl. Buiks, 1981, De Jager & Mok, 1983, Felling, Peters & Schreuder, 1983, Halman & De Moor, 1987, Rokeach, 1972, 1973, Van Doorn & Lammers, 1966).

- 1 waarden zijn algemene opvattingen van mensen over bepaalde handelwijzen of levensdoelen,
- 2 waarden zeggen iets over hoe belangrijk mensen die handelwijzen en levensdoelen vinden mensen geven prioriteiten aan waarden waardoor ze hiërarchisch kunnen worden geordend en zo een waardensysteem vormen,
- 3 waarden fungeren als een duurzaam referentiekader voor persoonlijke handelingen en opvattingen

Op basis hiervan beschouwen we een waarde als een duurzame opvatting van mensen over wat zij belangrijk vinden in het leven

Maslow stelt dat er waarden zijn die universeel geldig zijn en dat die waarden hiërarchisch kunnen worden geordend (1970 35-58) Hij baseert deze universele waarden op de behoeften van mensen en onderscheidt daarbij fundamentele - en groei behoeften Fundamentele behoeften verwijzen naar zekerheid, veiligheid en fysiologische zaken, zoals eten en drinken, en staan onderaan in de hiërarchie Groei behoeften verwijzen onder meer naar sociale waardering, zelfontplooiing en esthetica, en staan bovenaan in de hiërarchie De gedachte is dat mensen zich pas op een hogere behoefte richten, zodra de lagere behoeften voor hen voldoende zijn bevredigd Deze behoeften worden gerepresenteerd in waardenorientaties Aangezien in de meeste industriële samenlevingen een relatief hoge welvaart heerst, zijn de meest fundamentele behoeften, zoals voedsel en onderdak, voor de meeste mensen in voldoende mate bevredigd We gaan er echter van uit dat in de huidige industriële samenlevingen de fundamentele behoeften aan veiligheid, stabiliteit en zekerheid niet voor iedereen in voldoende mate is bevredigd Zaken als veiligheid, stabiliteit en zekerheid noemen we tezamen maatschappelijke zekerheid Naarmate mensen dergelijke zaken belangrijker vinden in het leven, zijn zij sterker georiënteerd op maatschappelijke zekerheid

De intermediaire positie van de oriëntatie op maatschappelijke zekerheid

We verwachten dat een oriëntatie op maatschappelijke zekerheid intervenueert bij de relaties tussen enerzijds economische en culturele hulpbronnen en anderzijds de economische en de culturele leefstijl

Een veronderstelling uit het basismodel is dat naarmate men over meer economische en culturele hulpbronnen kan beschikken, men een meer uitgesproken economische en culturele leefstijl heeft Het omgekeerde geldt ook Een mogelijke verklaring voor deze veronderstelling is dat naarmate men over minder economische en culturele hulpbronnen kan beschikken, men daardoor sterker is georiënteerd op maatschappelijke zekerheid en derhalve exclusieve duurzame goederen en complexe culturele activiteiten minder belangrijk vindt en minder waardeert

Deze verklaring omvat vier verwachtingen. Ten eerste verwachten we dat naarmate mensen over minder economische hulpbronnen kunnen beschikken, zij daardoor een sterkere oriëntatie hebben op maatschappelijke zekerheid. Ten tweede verwachten we dat naarmate mensen over minder culturele hulpbronnen kunnen beschikken, zij daardoor een sterkere oriëntatie hebben op maatschappelijke zekerheid. Ten derde verwachten we dat naarmate mensen een sterkere oriëntatie hebben op maatschappelijke zekerheid, zij daardoor een minder uitgesproken economische leefstijl hebben. Ten vierde verwachten we dat naarmate mensen een sterkere oriëntatie hebben op maatschappelijke zekerheid, zij daardoor een minder uitgesproken culturele leefstijl hebben. We staan bij deze verwachtingen uitgebreider stil, we bespreken eerst de eerste en tweede verwachting en daarna de derde en vierde verwachting.

Hulpbronnen en de oriëntatie op maatschappelijke zekerheid

De verwachtingen dat naarmate mensen over minder economische en culturele hulpbronnen kunnen beschikken, zij daardoor een sterkere oriëntatie zullen hebben op maatschappelijke zekerheid, baseren we op noties van Maslow en Inglehart.

In aansluiting op Maslows onderscheid tussen fundamentele behoeften en groei behoeften, onderscheidt Inglehart (1990) materiële en postmateriële waardenoriëntaties. Inglehart (1990) constateert dat er vanaf het begin van de jaren zestig een verschuiving plaatsvindt van een oriëntatie op meer fundamentele behoeften als zekerheid en veiligheid - dit noemt hij een materiële waardenoriëntatie - naar behoeften als zelfontplooiing en zelfverwezenlijking¹⁰ - dit noemt hij een postmateriële waardenoriëntatie. Uit zijn onderzoek komt naar voren dat deze verandering sterk samenhangt met de generatie waarin mensen zijn opgegroeid: degenen die tot de jongere generaties behoren, zijn sterker gericht op postmateriële waarden, terwijl degenen die tot de oudere generaties behoren, sterker gericht zijn op materiële waarden, zo rapporteert Inglehart.

Om deze verschuiving en de verschillen tussen de generaties te verklaren, formuleert Inglehart twee hypothesen (1990: 68): de schaarstehypothese en de socialisatiehypothese. De schaarstehypothese houdt in dat men de grootste waarde hecht aan zaken die op een bepaald moment relatief weinig voorhanden zijn.¹¹ De socialisatiehypothese houdt in dat de basis voor de waardenoriëntaties die mensen ontwikkelen wordt gevormd tijdens hun formatieve jaren en dat de sociaal-economische omstandigheden tijdens die periode daar een belangrijke rol bij spelen.

Beide hypothesen hangen met elkaar samen: de sociaal-economische omstandigheden bepalen namelijk ook de mate waarin iets schaars is voor mensen. Naarmate de sociaal-economische omstandigheden waarin mensen verkeren welvarender zijn, zullen voor hen

de meer fundamentele zaken minder schaars zijn, waardoor zij meer vrijheid en ruimte zullen hebben om zich te oriënteren op hogere behoeften, zoals zelfontplooiing en zelfverwezenlijking. Het volgende voorbeeld illustreert dit. Degenen die tot verschillende generaties behoren, verschillen ook in waardenoriëntaties. Zo vinden degenen die behoren tot de generatie die de Tweede Wereldoorlog hebben meegemaakt, vooral veiligheid en orde belangrijk, de materiële waarden, terwijl degenen die behoren tot de generatie die in de jaren zestig zijn opgegroeid, vooral inspraak en zelfontplooiing belangrijk vinden, de zogenoemde postmateriële waarden (Inglehart, 1990). Deze verschillen kunnen worden verklaard door de verschillen in sociaal-economische omstandigheden waarin beide generaties zijn opgegroeid. Tijdens de Tweede Wereldoorlog waren de sociaal-economische omstandigheden relatief slecht en waren fundamentele voorzieningen als voedsel, onderdak en veiligheid erg schaars. In de jaren zestig was de welvaart relatief veel groter en waren alle fundamentele voorzieningen ruim aanwezig.

De sociaal-economische omstandigheden die mensen tijdens hun formatieve jaren ervaren, blijken belangrijk te zijn voor de vorming van hun waardenoriëntaties. De sociaal-economische omstandigheden die mensen in periodes na hun formatieve jaren ervaren, hebben wel invloed op de waardenoriëntaties, maar de verschillen tussen de generaties verdwijnen niet (Inglehart, 1990: 83 e.v.). Dit komt naar voren uit de analyses van Inglehart naar trends in waardenoriëntaties van acht verschillende geboortecohorten, in de periode van 1970 tot 1988. In het begin van de jaren tachtig komt bij alle geboortecohorten een kleine dip in de trend naar voren. In deze periode waren de sociaal-economische omstandigheden in de meeste West-Europese landen relatief minder goed en dat gaat samen met een sterkere oriëntatie op de materiële waarden veiligheid en zekerheid. De verschillen tussen de geboortecohorten blijven echter hetzelfde: de oriëntatie op postmateriële waarden blijkt nog steeds sterker naarmate men tot de jongere cohorten behoort.

Tot nu toe heeft de bespreking van de beide hypothesen betrekking op de invloed van de sociaal-economische omstandigheden van de samenleving als geheel. De hypothesen van Inglehart hebben ook betrekking op sociaal-economische omstandigheden van individuen afzonderlijk (De Graaf & De Graaf, 1988b; De Graaf & Evans, 1995). Dit betekent dat de individuele sociaal-economische omstandigheden waarin mensen verkeren ook de waardenoriëntaties beïnvloeden, ongeacht de sociaal-economische omstandigheden waarin de samenleving als geheel verkeert en die voor iedereen gelijk zijn. Aangezien de theoretische verklaring hetzelfde blijft, kunnen de bovenstaande noties worden gekoppeld aan onze algemene veronderstellingen voor het interpretatiemodel. Dit

leidt tot de volgende redenering

Mensen vormen waardenorientaties op basis van de levensomstandigheden waarin zij verkeren en hebben verkeer. Naarmate de levensomstandigheden waarin mensen verkeren en hebben verkeer minder welvarend zijn of waren, zullen zij sterker georiënteerd zijn op maatschappelijke zekerheid en met name financiële zekerheid, het gezin en het beroep belangrijk vinden in het leven. Andersom geldt dat naarmate de levensomstandigheden beter zijn en waren, mensen minder sterk georiënteerd zullen zijn op maatschappelijke zekerheid. In aansluiting op onze algemene veronderstellingen gaat het daarbij vooral om de levensomstandigheden tijdens de eerste fase in het leven tot aan het moment dat mensen zich maatschappelijk min of meer hebben gevestigd.¹⁷

Naarmate mensen over minder economische en culturele hulpbronnen kunnen beschikken, zijn de sociaal-economische omstandigheden waarin zij verkeren of hebben verkeer minder welvarend, en zullen zij derhalve sterker georiënteerd zijn op maatschappelijke zekerheid. Degenen die over veel hulpbronnen kunnen beschikken, zullen in betere sociaal-economische omstandigheden verkeren, waardoor de meer fundamentele behoefte aan maatschappelijke zekerheid voor hen beter bevredigd zal zijn en zij zich derhalve op hogere behoeften zullen oriënteren.

Er zijn verschillende onderzoeken verricht naar de relaties tussen hulpbronnen en aspecten van de oriëntatie op maatschappelijke zekerheid. Belangrijk voor deze studie zijn vooral de resultaten voor opleidingskenmerken, beroepskenmerken, het inkomen en enkele omstandigheden van het gezin waarin mensen zijn opgegroeid. Uit eerdere onderzoeken komt naar voren dat naarmate mensen een hoger opleidingsniveau hebben, zij zich minder sterk oriënteren op maatschappelijke zekerheid. In vergelijking met lager opgeleiden, onderschrijven hoger opgeleiden vaker postmateriele waarden (o.a. De Graaf, 1988, De Graaf & De Graaf, 1988a, 1988b, De Moor, 1987¹⁸, Inglehart 1990) en het belang van onafhankelijkheid en ontplooiing in hun arbeidsomstandigheden. Lager opgeleiden onderschrijven daarentegen vaker waarden verbonden met het huwelijk, gezin en een burgerlijk (calvinistisch) ethos ten aanzien van goede manieren, hard werken en spaarzaamheid (o.a. Felling & Peters, 1991, Halman, 1987, Halman & Heunks, 1987) en het belang van de materiele condities van hun arbeidsomstandigheden (Halman & Heunks, 1987, Zanders, 1987). Rokeach (1973) is, voor zover ons bekend, de enige die de relatie tussen de opleidingsrichting en waardenorientaties heeft onderzocht. Hij rapporteert dat degenen die humaniora studeren vaker esthetische waarden appreciëren dan degenen die sociale wetenschappen en natuurwetenschappen studeren. De studenten uit de twee laatste richtingen zijn sterker georiënteerd op materieel comfort en prestatie (Rokeach, 1973: 139-140).

In eerdere onderzoeken zijn de beroepskenmerken sociale klasse en status in verband gebracht met aspecten van de oriëntatie op maatschappelijke zekerheid. Uit de resultaten komt naar voren dat naarmate mensen tot een lagere sociale klasse behoren en een lagere beroepsstatus hebben, zij sterker zijn georiënteerd op maatschappelijke zekerheid. Zo is gebleken dat degenen die tot de relatief lage sociale klassen behoren, zoals ongeschoolde en geschoolde arbeiders, en boeren zich sterker oriënteren op waarden verbonden met financiële zekerheid, beroep, huwelijk en gezin dan degenen die tot hogere sociale klassen behoren (Jacobs, Scheepers & Felling, 1992). Uit de studies van De Graaf (1988: 106) en Zanders (1987: 183) komt naar voren dat naarmate mensen een hogere beroepsstatus hebben, zij zich sterker oriënteren op postmateriële waarden en op zelfontplooiing in de arbeidsomstandigheden. Tot slot rapporteert Rokeach (1973: 144-150) dat Amerikaanse academici vaker intellectuele competentie en zelfverwezenlijking waarderen dan de gemiddelde Amerikaan en dat degenen die werken bij de faculteit der kunsten esthetische aspecten en zelfontplooiing - zoals een mooie wereld, wijsheid en zelfbeheersing - vaker waarderen dan degenen die bij andere faculteiten werken.

De resultaten uit onderzoeken naar de relatie tussen inkomen en aspecten van de oriëntatie op maatschappelijke zekerheid geven geen eenduidig beeld. Uit sommige onderzoeken komt naar voren dat degenen met een hoog inkomen zich sterk oriënteren op postmateriële waarden (De Moor, 1987: 61; De Graaf, 1988: 91) en waarden verbonden met competentie, intellectualiteit, zelfverwezenlijking, een comfortabel leven (Rokeach, 1973: 63), en ontplooiing in het werk (Zanders, 1987: 183). Uit andere studies komt naar voren dat degenen met een sterkere materiële waardenoriëntatie een relatief hoger inkomen hebben, dan degenen met een sterkere postmateriële waardenoriëntatie (o.a. De Graaf, 1988: 110¹⁴; De Graaf & De Graaf, 1988a: 58, 1988b: 417). Uit weer een andere studie komt naar voren dat inkomen geen invloed heeft op een postmateriële waardenoriëntatie (De Graaf, 1988¹⁵) en andere aspecten van maatschappelijke zekerheid (Halman & De Moor, 1994¹⁶). Tenslotte komt uit de studie van Felling en Peters (1991: 257) naar voren dat de relatie niet lineair is: degenen met een gemiddeld inkomen oriënteren zich sterker op waarden verbonden met het gezin en financiële zekerheid, dan degenen die een relatief lager of hoger inkomen hebben.

In sommige studies zijn de relaties onderzocht tussen enkele hulpbronnen die te maken hebben met de omstandigheden in het gezin waarin mensen zijn opgegroeid en een postmateriële waardenoriëntatie. Ook deze bevindingen geven geen eenduidig beeld. Zo is naar voren gekomen dat een culturele opvoeding geen invloed heeft op deze waardenoriëntatie (o.a. De Graaf, 1988; De Graaf & De Graaf, 1988a, 1988b). Ook de beroepsstatus van de vader blijkt niet van invloed op deze waardenoriëntatie, zo rapporteert De Graaf (1988: 91) op basis van zijn analyses op gegevens uit acht landen.

Uit de resultaten voor analyses op gegevens voor de stad Utrecht komt daarentegen naar voren dat de beroepsstatus van de vader een positieve invloed heeft (De Graaf, 1988: 97; De Graaf & De Graaf, 1988a: 59, 1988b).¹⁷ Tot slot is gebleken dat de materiële welvaart van de ouders geen directe, maar wel een indirecte invloed heeft op de postmateriële waardenoriëntatie (o.a. De Graaf, 1988; De Graaf & De Graaf, 1988a). Deze indirecte invloed verloopt via de opleiding van de kinderen. Naarmate ouders meer financiële middelen hebben, blijkt het opleidingsniveau dat hun kinderen behalen relatief hoger en dat heeft vervolgens een positieve invloed op de postmateriële waardenoriëntatie (De Graaf & De Graaf, 1988a: 59).

Tot slot is, naast de invloed van de economische en culturele hulpbronnen, ook gebleken dat leeftijd een belangrijke invloed heeft op de oriëntatie op een postmateriële waardenoriëntatie. Uit verschillende studies komt naar voren dat jongeren zich vooral op postmateriële waarden oriënteren en ouderen met name op materiële waarden (o.a. De Graaf, 1988; De Graaf & De Graaf, 1988a, 1988b; De Moor, 1987¹⁸; Inglehart, 1990), ongeacht de invloed van onder andere inkomen en opleiding.

De meeste onderzoeksresultaten ondersteunen de veronderstelling dat naarmate men over minder economische en culturele hulpbronnen kan beschikken, men zich sterker oriënteert op maatschappelijke zekerheid. De resultaten voor inkomen en de omstandigheden in het gezin waarin men is opgegroeid, zijn daarentegen niet eenduidig.

De oriëntatie op maatschappelijke zekerheid en leefstijlen

De verwachtingen dat naarmate men een sterkere oriëntatie heeft op maatschappelijke zekerheid, men daardoor een minder uitgesproken economische leefstijl en culturele leefstijl heeft, is gebaseerd op de volgende redenering. Een oriëntatie op maatschappelijke zekerheid betekent dat men financiële zekerheid, stabiliteit, veiligheid, beroep en gezinsleven belangrijk vindt. Aan de andere kant van het continuüm staan waarden zoals zelfontplooiing en zelfverwezenlijking. Complexe culturele activiteiten representeren diverse opvattingen en visies op de sociale werkelijkheid. Mede daardoor wordt deelname aan dergelijke activiteiten gezien als iets dat belangrijk is voor iemands persoonlijke ontplooiing (vgl. Ministerie van WVC, 1992). Duurzame goederen kosten in het algemeen veel geld. Het kopen van dure duurzame goederen kan derhalve worden beschouwd als een uiting van zelfverwezenlijking van degenen die over veel economische hulpbronnen kunnen beschikken. Naarmate culturele goederen complexer zijn en duurzame goederen duurder dragen ze minder bij aan het bevredigen van een min of meer fundamentele behoefte aan financiële zekerheid, stabiliteit en veiligheid. Naarmate men sterker is georiënteerd op maatschappelijke zekerheid, zal men complexe

culturele activiteiten en duurzame goederen minder belangrijk vinden en derhalve een minder uitgesproken economische en culturele leefstijl hebben.

Bevindingen uit eerdere onderzoeken naar aspecten van een oriëntatie op maatschappelijke zekerheid en een economische en culturele leefstijl, ondersteunen de geformuleerde verwachtingen. Uit een onderzoek van De Graaf en De Graaf (1988a) kwam naar voren dat naarmate mensen sterker zijn georiënteerd op postmateriële waarden, zij een meer uitgesproken culturele leefstijl hebben. Felling, Peters en Schreuder (1983) hebben onder andere onderzocht in welke mate regelmatige lezers van bepaalde tijdschriften en kranten zijn georiënteerd op het beroep en gezin. In tabel 3.1 staan enkele van hun resultaten. Op basis van de studie van Kraaykamp (1993a) is aan de tijdschriften een score gegeven voor complexiteit en onconventionaliteit. Complexiteit verwijst naar de mate waarin de aangeboden inhoud inspanning vergt, moeilijk is en veel voorkennis vraagt. Onconventionaliteit is de mate waarin de aangeboden informatie vernieuwend is, progressieve waarden uitdraagt en normdoorbrekend is.¹⁹

Tabel 3.1 De oriëntaties op gezin, en op beroep en financiële zekerheid van regelmatige lezers van tijdschriften en kranten die verschillen in complexiteit en onconventionaliteit, gemiddelden

	Oriëntatie op gezin ^{ab}	Oriëntatie op beroep en financiële zekerheid ^{ac}	N	Complexiteit ^d	Onconventionaliteit ^d
<i>Tijdschriften</i>					
Mix, Prive, Story	527	562	51	1 31	2 07
Nieuwe Revu, Panorama	-	531	83	1 82	3 94
Libelle, Margriet	521	-	182	2 03	2 92
Haagse Post	409	409	26	6 69	6 06
Vrij Nederland	418	428	69	7 31	7 29
<i>Kranten</i>					
Telegraaf	-	523	194	2 55	2 50
Algemeen Dagblad	-	-	131	3 47	3 50
Parool	-	-	45	5 35	5 62
Trouw	-	440	56	5 98	4 34
Volkskrant	415	426	133	6 48	6 53
NRC Handelsblad	463	467	58	7 61	5 31

Bron Felling, Peters & Schreuder, 1983 161, Kraaykamp, 1993a 219-220

- a De totale gemiddelde score voor beide schalen is 500 en de standaardafwijking is 100. De gemiddelde scores van de regelmatige lezers die in kolom 1 en 2 staan gepresenteerd, wijken significant af van de gemiddelde scores van de niet-lezers van de desbetreffende tijdschriften of kranten op de desbetreffende schaal ($\alpha = 0.05$). Een - in kolom 1 en 2 betekent dat de gemiddelde scores niet significant afwijken ($\alpha = 0.05$).
- b De oorspronkelijke schaal heet Burgerlijke Waarde Gezin
- c De oorspronkelijke schaal heet Burgerlijke Waarde Beroep
- d Waar meer tijdschriften zijn genoemd, is met behulp van de oorspronkelijke gegevens een gemiddelde score berekend. Voor Mix is geen score voor complexiteit en onconventionaliteit voorhanden, de gepresenteerde gemiddelden voor deze categorie zijn daarom alleen gebaseerd op de gegevens over Privé en Story

Uit de gegevens in tabel 3.1 komt naar voren dat de regelmatige lezers van relatief eenvoudige en conventionele tijdschriften zoals Mix, Prive en Story, Nieuwe Revu en Panorama, Libelle en Margriet sterker zijn georiënteerd op waarden verbonden met gezin en/of beroep en financiële zekerheid dan de niet-lezers. De regelmatige lezers van relatief complexe en onconventionele tijdschriften, zoals Haagse Post en Vrij Nederland, zijn minder sterk georiënteerd op dergelijke waarden dan de niet-lezers. Bij de kranten Telegraaf, Volkskrant en NRC Handelsblad is een zelfde patroon te zien. De regelmatige lezers van de relatief eenvoudige en conventionele krant Telegraaf zijn sterker georiënteerd op waarden verbonden met beroep en financiële zekerheid dan de niet-lezers. De regelmatige lezers van de relatief complexe en onconventionele kranten Volkskrant en NRC Handelsblad zijn minder sterk georiënteerd op waarden verbonden met gezin, beroep en financiële zekerheid dan de niet-lezers. Al met al gaat een sterkere oriëntatie op gezin en op beroep en financiële zekerheid samen met het lezen van relatief eenvoudige en onconventionele tijdschriften en kranten.

3.3.4 Oriëntatie op economische ongelijkheid

Een omschrijving van economische ongelijkheid

Een oriëntatie op economische ongelijkheid omschrijven we als het onderschrijven van de bestaande inkomens- en statusverschillen tussen mensen in een samenleving. De oriëntatie op economische ongelijkheid is sterker, naarmate men sterker vindt dat deze verschillen moeten blijven bestaan en dat de overheid en vakbonden niet mogen ingrijpen om die verschillen te verkleinen.

Deze omschrijving is afgeleid van de ideeën over een sociaal-economisch conservatieve attitude van Middendorp (1978) en Felling en Peters (1984). Een conservatieve houding in het algemeen is gebaseerd op de gedachte dat de samenleving zelf de meeste problemen moet oplossen en dat de huidige maatschappelijke verhoudingen op een natuurlijke wijze tot stand zijn gekomen. Conservatieven vinden dat de bestaande maatschappelijke verhoudingen en orde behouden moeten blijven en dat opzettelijk ingrijpen om dat te veranderen moet worden tegengegaan. Een conservatieve houding over economische zaken, zoals verschillen in inkomens, houdt derhalve in dat de bestaande economische ongelijkheid behouden moet blijven en niet via ingrijpen door instituties als de overheid en vakbonden, mag worden veranderd²⁰.

De intermediaire positie van de oriëntatie op economische ongelijkheid

We verwachten dat de oriëntatie op economische ongelijkheid intervenueert bij de relaties tussen economische en culturele hulpbronnen enerzijds en de economische en de

culturele leefstijl anderzijds.

Een veronderstelling uit het basismodel is dat naarmate men over meer economische en culturele hulpbronnen kan beschikken, men een meer uitgesproken economische en culturele leefstijl heeft. Een mogelijke verklaring hiervoor is dat naarmate men over meer economische en culturele hulpbronnen kan beschikken, men er meer belang bij heeft om de bestaande economische ongelijkheid te behouden en derhalve duurzame goederen en culturele activiteiten waardeert die het onderscheid met anderen duidelijk markeren.

Deze verklaring omvat vier verwachtingen. Ten eerste verwachten we dat naarmate mensen over meer economische hulpbronnen kunnen beschikken, zij daardoor een sterkere oriëntatie hebben op economische ongelijkheid. Ten tweede verwachten we dat naarmate mensen over meer culturele hulpbronnen kunnen beschikken, zij daardoor een sterkere oriëntatie hebben op economische ongelijkheid. Ten derde verwachten we dat naarmate mensen een sterkere oriëntatie hebben op economische ongelijkheid, zij daardoor een meer uitgesproken economische leefstijl hebben. Ten vierde verwachten we dat naarmate mensen een sterkere oriëntatie hebben op economische ongelijkheid, zij daardoor een meer uitgesproken culturele leefstijl hebben. We bespreken de redeneringen waarop we deze verwachtingen baseren hieronder uitgebreider. Allereerst komen de eerste en tweede verwachting aan de orde en vervolgens de derde en vierde verwachting.

Hulpbronnen en de oriëntatie op economische ongelijkheid

De verwachtingen dat naarmate mensen over meer economische en culturele hulpbronnen kunnen beschikken, zij een sterkere oriëntatie hebben op economische ongelijkheid, zijn met name gebaseerd op de noties over eigen belang en op de theorie over sociale reproductie van Bourdieu (1979/1984, 1989). Deze noties zijn hiervoor al aan de orde geweest.

Het uitgangspunt is dat mensen streven naar het verbeteren of behouden van hun levensomstandigheden en naar sociale waardering en status. Goederen leveren meer sociale waardering en onderscheid op, naarmate ze schaarser en exclusiever zijn. Naarmate mensen over meer economische en culturele hulpbronnen kunnen beschikken, zijn zij beter in staat om hun levensomstandigheden te verbeteren en schaarse en exclusieve goederen en activiteiten te consumeren. Mensen zullen uit eigen belang, de goederen en activiteiten waarderen en consumeren die hun de meeste sociale waardering opleveren en die het onderscheid met anderen het sterkst markeren. Naarmate mensen over relatief veel hulpbronnen kunnen beschikken, hebben zij er derhalve meer belang bij om deze levensomstandigheden te behouden. Naarmate mensen over relatief weinig hulpbronnen kunnen beschikken, hebben zij er vooral belang bij om deze

omstandigheden te verbeteren

Op basis hiervan is het aannemelijk dat naarmate mensen over meer economische en culturele hulpbronnen kunnen beschikken, zij sterker zijn georiënteerd op het behouden van de bestaande economische ongelijkheid. We verwachten derhalve dat de drie economische hulpbronnen en zes culturele hulpbronnen uit het basismodel een positieve invloed zullen hebben op deze oriëntatie.

In verschillende studies zijn de relaties tussen economische en culturele hulpbronnen enerzijds en de oriëntatie op economische ongelijkheid anderzijds onderzocht, waaronder inkomen, enkele beroepskenmerken, opleidingsniveau en de sociale klasse van de ouders. De meeste resultaten ondersteunen onze verwachtingen.

Uit verschillende studies is naar voren gekomen dat naarmate mensen een hoger inkomen hebben, zij de bestaande economische ongelijkheid niet willen veranderen (o.a. Felling & Peters, 1991, Scheepers, Lammers & Peters, 1994, Middendorp, 1978, 1991, Molnar, 1999, SCP, 1994²¹).

De beroepskenmerken die in eerdere onderzoeken in verband zijn gebracht met de oriëntatie op economische ongelijkheid, zijn sociale klasse en een aspect van het beroepsniveau. Uit de meeste studies komt grofweg naar voren dat degenen die tot de relatief hoge sociale klassen behoren, sterker zijn georiënteerd op economische ongelijkheid dan degenen die tot de lagere sociale klassen behoren (o.a. De Witte, 1993, 1994, Felling & Peters, 1984, Middendorp, 1978, 1979, Molnar, 1999²², Molnar, Scheepers & Felling, 1994, Scheepers, Lammers & Peters, 1994)²³. Ook is gebleken dat de mate van autonomie in het werk - een aspect van het beroepsniveau - een positieve invloed heeft op de oriëntatie op economische ongelijkheid (De Witte, 1993, 1994)²⁴.

De resultaten uit eerdere studies naar de invloed van opleidingsniveau op de oriëntatie op economische ongelijkheid, zijn verschillend. Uit enkele onderzoeken komt naar voren dat het opleidingsniveau een positieve invloed heeft op deze oriëntatie (o.a. Middendorp, 1991, Molnar, 1999). Scheepers, Lammers en Peters (1994) daarentegen komen tot de bevinding dat het opleidingsniveau geen invloed heeft op de oriëntatie op economische ongelijkheid.

Tot slot is gebleken dat degenen waarvan de ouders tot een relatief hoge sociale klasse behoren, sterker zijn georiënteerd op economische ongelijkheid dan degenen waarvan de ouders tot een lagere sociale klasse behoren (Middendorp, 1978)²⁵.

De oriëntatie op economische ongelijkheid en leefstijlen

De verwachting dat naarmate men sterker is georiënteerd op economische ongelijkheid, men een meer uitgesproken economische en culturele leefstijl zal hebben, is gebaseerd op de volgende redenering. Een oriëntatie op economische ongelijkheid betekent dat men de bestaande inkomens- en statusverschillen in een samenleving wil behouden. Naarmate goederen en activiteiten schaarser en exclusiever zijn, geven ze beter weer dat men over relatief veel hulpbronnen kan beschikken en derhalve in relatief betere levensomstandigheden verkeert. We verwachten daarom dat naarmate men sterker is georiënteerd op economische ongelijkheid, men meer (dure) duurzame goederen zal aanschaffen en vaker aan complexe culturele activiteiten zal deelnemen en men derhalve een meer uitgesproken economische en culturele leefstijl zal hebben. De keuzes voor beide leefstijlen symboliseren en communiceren daarmee het onderscheid naar degenen die over minder economische en culturele hulpbronnen kunnen beschikken.

Tabel 3.2 *De economisch en cultureel conservatieve oriëntatie van de regelmatige lezers van tijdschriften en kranten die verschillen in complexiteit en onconventionaliteit (kolommen 1-5 kolompercentages^a, kolommen 6-7 gemiddelden)*

	uitgespr conserv ^b	cultureel conserv ^b	econom conserv ^b	niet conserv ^b	totaal	complexi- teit ^c	onconven- tionaliteit ^c
<i>Tijdschriften</i>							
Mix, Privé, Story	6	11	2	5	7	1.31	2.07
Nieuwe Revu,							
Panorama	6	12	10	10	10	1.82	3.94
Libelle, Margriet	26	22	12	21	20	2.03	2.92
Haagse Post	1	0	5	8	4	6.69	6.06
Vrij Nederland	2	1	9	19	9	7.31	7.29
<i>Kranten</i>							
Telegraaf	25	16	25	14	19	2.55	2.50
Algemeen Dagblad	11	13	17	12	13	3.47	3.50
Parool	1	2	8	6	4	5.35	5.62
Trouw	11	5	5	4	6	5.98	4.34
Volkskrant	4	6	15	24	13	6.48	6.53
NRC Handelsblad	4	2	12	9	6	7.61	5.31
N	189	288	178	349	1004		

Bron: Felling & Peters, 1984: 362; Kraaykamp, 1993a: 219-220

a Leesinstructie: Van de economisch conservatieven leest 25% regelmatig de Telegraaf.^d

b uitgespr. conserv. = sterke economisch én cultureel conservatieve oriëntatie.

cultureel conserv. = alleen een sterke cultureel conservatieve oriëntatie.

econom. conserv. = alleen een sterke economisch conservatieve oriëntatie.

niet conserv. = geen economisch én cultureel conservatieve oriëntatie

c Waar meer tijdschriften zijn genoemd, is met behulp van de oorspronkelijke gegevens een gemiddelde score berekend. Voor Mix is geen score voor complexiteit en onconventionaliteit voorhanden, daardoor zijn de gepresenteerde gemiddelden voor deze categorie gebaseerd op de gegevens over Privé en Story.

Felling en Peters (1984) hebben de relatie onderzocht tussen enerzijds een economisch en cultureel conservatieve oriëntatie en anderzijds één aspect van culturele leefstijl, namelijk leesgedrag. Niettemin ondersteunen hun bevindingen onze verwachting. De onderzoekers onderscheiden vier typen conservatieven²⁷ die zij met elkaar vergelijken op het lezen van tijdschriften en kranten. Deze gegevens staan in tabel 3.2, waarbij we, op dezelfde manier als in tabel 3.1, de tijdschriften en kranten hebben geordend naar complexiteit en unconventionaliteit.

Als we in tabel 3.2 voor de tijdschriften het percentage lezers met een economisch conservatieve oriëntatie (kolom 3) vergelijken met het percentage lezers met een van de andere drie typen oriëntaties (kolommen 1, 2 en 4) dan komt het volgende beeld naar voren. De economisch conservatieven lezen het minst vaak de relatief eenvoudige en conventionele tijdschriften Mix, Privé, Story, Libelle en Margriet. De economisch conservatieven en de niet-conservatieven lezen het vaakst de relatief complexe tijdschriften Haagse Post en Vrij Nederland. Indien we dezelfde vergelijking maken voor de lezers van kranten, dan komt een iets ander beeld naar voren. De economisch conservatieven lezen het vaakst de relatief eenvoudige en conventionele kranten Telegraaf - samen met de uitgesproken-conservatieven - en Algemeen Dagblad. De economisch conservatieven en de niet-conservatieven lezen het vaakst de relatief complexe en onconventionele kranten Parool, Volkskrant en NRC Handelsblad.²⁸

De bevinding dat economisch conservatieven het vaakst Telegraaf en Algemeen Dagblad lezen, sluit niet aan bij onze verwachting. Een voor de hand liggende verklaring hiervoor is dat beide kranten, maar met name de Telegraaf, veel aandacht besteden aan financieel en economisch nieuws. Het is aannemelijk dat economisch conservatieven een sterke voorkeur en interesse hebben voor dergelijke informatie.

Hiermee zijn voor het interpretatiemodel alle veronderstellingen en toetsbare hypothesen die daaruit zijn afgeleid, besproken. In de volgende paragraaf vatten we een en ander samen.

3.3.5 Samenvatting

In de vorige paragrafen is het interpretatiemodel uiteengezet. Het uitgangspunt voor het interpretatiemodel zijn de volgende twee veronderstellingen:

1. maatschappelijke oriëntaties interveniëren bij de relaties tussen enerzijds economische en culturele hulpbronnen en anderzijds de economische en de culturele leefstijl;
2. de hoeveelheid geld en vrije tijd waarover men kan beschikken, beperken direct de

keuzes voor het kopen van duurzame goederen en het deelnemen aan culturele activiteiten.

Beide veronderstellingen zijn onderbouwd op basis van theoretische noties en empirische bevindingen van andere onderzoekers. Hierbij is de tweede veronderstelling ook al in het basismodel uitgewerkt. De eerste veronderstelling hebben we voor het interpretatiemodel voor drie maatschappelijke oriëntaties uitgewerkt: een oriëntatie op culturele pluriformiteit, een oriëntatie op maatschappelijke zekerheid en een oriëntatie op economische ongelijkheid. Een oriëntatie op culturele pluriformiteit hebben we omschreven als het onderkennen van sociale en culturele verschillen. Een oriëntatie op maatschappelijke zekerheid hebben we omschreven als veiligheid en stabiliteit belangrijk vinden in het leven, met name zaken als financiële zekerheid, het beroep, het gezin en huwelijk. Een oriëntatie op economische ongelijkheid hebben we omschreven als het onderschrijven van de bestaande inkomens- en statusverschillen tussen mensen in een samenleving. Op basis van theoretische noties van met name Weber, Bourdieu, Kohn, Maslow en Inglehart zijn vervolgens de relaties tussen enerzijds hulpbronnen en de maatschappelijke oriëntaties en anderzijds tussen de maatschappelijke oriëntaties en de economische en culturele leefstijl beredeneerd. Op basis daarvan hebben we de volgende dertien verwachtingen geformuleerd:

1. naarmate mensen over meer culturele hulpbronnen kunnen beschikken, hebben zij daardoor een sterkere oriëntatie op culturele pluriformiteit;
2. naarmate mensen een sterkere oriëntatie hebben op culturele pluriformiteit, hebben zij daardoor een meer uitgesproken culturele leefstijl;
3. naarmate mensen over minder economische hulpbronnen kunnen beschikken, hebben zij daardoor een sterkere oriëntatie op maatschappelijke zekerheid;
4. naarmate mensen over minder culturele hulpbronnen kunnen beschikken, hebben zij daardoor een sterkere oriëntatie op maatschappelijke zekerheid;
5. naarmate mensen een sterkere oriëntatie hebben op maatschappelijke zekerheid, hebben zij daardoor een minder uitgesproken economische leefstijl;
6. naarmate mensen een sterkere oriëntatie hebben op maatschappelijke zekerheid, hebben zij daardoor een minder uitgesproken culturele leefstijl;
7. naarmate mensen over meer economische hulpbronnen kunnen beschikken, hebben zij daardoor een sterkere oriëntatie op economische ongelijkheid;
8. naarmate mensen over meer culturele hulpbronnen kunnen beschikken, hebben zij daardoor een sterkere oriëntatie op economische ongelijkheid;
9. naarmate mensen een sterkere oriëntatie hebben op economische ongelijkheid, hebben zij daardoor een meer uitgesproken economische leefstijl;
10. naarmate mensen een sterkere oriëntatie hebben op economische ongelijkheid, hebben zij daardoor een meer uitgesproken economische leefstijl;
11. naarmate mensen een hoger inkomen hebben, hebben zij daardoor een meer uitgesproken economische leefstijl, ongeacht de invloed van de maatschappelijke oriëntaties;

12. naarmate mensen een hoger inkomen hebben, hebben zij daardoor een meer uitgesproken culturele leefstijl, ongeacht de invloed van de maatschappelijke oriëntaties;
13. naarmate mensen minder vrije tijd hebben, hebben zij daardoor een minder uitgesproken culturele leefstijl, ongeacht de invloed van de maatschappelijke oriëntaties.

Op basis van deze verwachtingen zijn voor het interpretatiemodel toetsbare hypothesen afgeleid over de invloeden van de economische hulpbronnen en de culturele hulpbronnen op de drie maatschappelijke oriëntaties en over de invloeden van de drie maatschappelijke oriëntaties, het inkomen en de omvang van de vrije tijd op de economische en de culturele leefstijl. Deze hypothesen staan gepresenteerd in overzicht 3.2. We merken op dat de hypothesen h1, h2 en h11 tot en met h15 zijn overgenomen uit het basismodel (zie overzicht 3.1).

Overzicht 3.2 Hypothesen over de relaties in het interpretatiemodel

Hypothesen over de invloed van hulpbronnen op de oriëntatie op culturele pluriformiteit

- h16 Naarmate men een hogere opleiding heeft, is men daardoor sterker georiënteerd op culturele pluriformiteit
- h17 De positieve relatie tussen opleidingsniveau en oriëntatie op culturele pluriformiteit is sterker, naarmate de opleiding sterker cultureel georiënteerd is.
- h18 Naarmate het beroep dat men uitoefent een hogere culturele beroepsstatus heeft, is men daardoor sterker georiënteerd op culturele pluriformiteit
- h19 Naarmate het beroep dat men uitoefent een hoger beroepsniveau heeft, is men daardoor sterker georiënteerd op culturele pluriformiteit.
- h20 Naarmate het opleidingsniveau van de ouders hoger is, is men daardoor sterker georiënteerd op culturele pluriformiteit
- h21 Naarmate de culturele leefstijl van de ouders sterker was, is men daardoor sterker georiënteerd op culturele pluriformiteit

Hypothese over de invloed van de oriëntatie op culturele pluriformiteit op de culturele leefstijl

- h22 Naarmate men een sterkere oriëntatie heeft op culturele pluriformiteit, heeft men daardoor een meer uitgesproken culturele leefstijl.

Hypothesen over de invloed van hulpbronnen op de oriëntatie op maatschappelijke zekerheid

- h23 Naarmate men een lager inkomen heeft, is men daardoor sterker georiënteerd op maatschappelijke zekerheid
 - h24 Naarmate het beroep dat men uitoefent een lagere economische status heeft, is men daardoor sterker georiënteerd op maatschappelijke zekerheid
 - h25 Naarmate de ouders materieel minder welvarend waren, is men daardoor sterker georiënteerd op maatschappelijke zekerheid.
 - h26 Naarmate men een lagere opleiding heeft, is men daardoor sterker georiënteerd op maatschappelijke zekerheid.
 - h27 De negatieve relatie tussen opleidingsniveau en oriëntatie op maatschappelijke zekerheid zal sterker zijn voor degenen die een culturele opleiding hebben genoten dan voor hen die geen culturele opleiding hebben genoten.
 - h28 Naarmate het beroep dat men uitoefent een lagere culturele beroepsstatus heeft, is men daardoor sterker georiënteerd op maatschappelijke zekerheid
 - h29 Naarmate het beroep dat men uitoefent een lage beroepsniveau heeft, is men sterker georiënteerd op maatschappelijke zekerheid.
 - h30 Naarmate het opleidingsniveau van de ouders lager is, is men daardoor sterker georiënteerd op maatschappelijke zekerheid
 - h31 Naarmate de culturele leefstijl van de ouders zwakker was, is men daardoor sterker georiënteerd op maatschappelijke zekerheid.
-

Hypothesen over de invloed van de oriëntatie op maatschappelijke zekerheid op de economische en de culturele leefstijl

- h32 Naarmate men sterker georiënteerd is op maatschappelijke zekerheid, heeft men daardoor een minder uitgesproken economische leefstijl.
- h33 Naarmate men sterker georiënteerd is op maatschappelijke zekerheid, heeft men daardoor een minder uitgesproken culturele leefstijl.

Hypothesen over de invloed van hulpbronnen op de oriëntatie op economische ongelijkheid

- h34 Naarmate men een hoger inkomen heeft, is men daardoor sterker georiënteerd op economische ongelijkheid.
- h35 Naarmate het beroep dat men uitoefent een hogere economische status heeft, is men daardoor sterker georiënteerd op economische ongelijkheid.
- h36 Naarmate de ouders materieel welvarender waren, is men daardoor sterker georiënteerd op economische ongelijkheid.
- h37 Naarmate men een hogere opleiding heeft, is men daardoor sterker georiënteerd op economische ongelijkheid.
- h38 De positieve relatie tussen opleidingsniveau en oriëntatie op economische ongelijkheid is sterker voor degenen die een culturele opleiding hebben genoten, dan voor hen die geen culturele opleiding hebben genoten.
- h39 Naarmate het beroep dat men uitoefent een hogere culturele beroepsstatus heeft, is men daardoor sterker georiënteerd op economische ongelijkheid.
- h40 Naarmate het beroep dat men uitoefent een hoger beroepsniveau heeft, is men daardoor sterker georiënteerd op economische ongelijkheid.
- h41 Naarmate het opleidingsniveau van de ouders hoger is, is men daardoor sterker georiënteerd op economische ongelijkheid.
- h42 Naarmate de culturele leefstijl van de ouders sterker was, is men daardoor sterker georiënteerd op economische ongelijkheid.

Hypothesen over de invloed van de oriëntatie op economische ongelijkheid op de economische en de culturele leefstijl

- h43 Naarmate men sterker georiënteerd is op economische ongelijkheid, heeft men daardoor een meer uitgesproken economische leefstijl.
- h44 Naarmate men sterker georiënteerd is op economische ongelijkheid, heeft men daardoor een meer uitgesproken culturele leefstijl.

Hypothesen over de invloed van economische hulpbronnen op de economische en de culturele leefstijl

- h1 Naarmate men een hoger inkomen heeft, heeft men daardoor een meer uitgesproken economische leefstijl.
- h2 Naarmate men een hoger inkomen heeft, heeft men daardoor een meer uitgesproken culturele leefstijl.

Hypothesen over de invloed van de omvang van vrije tijd op de culturele leefstijl

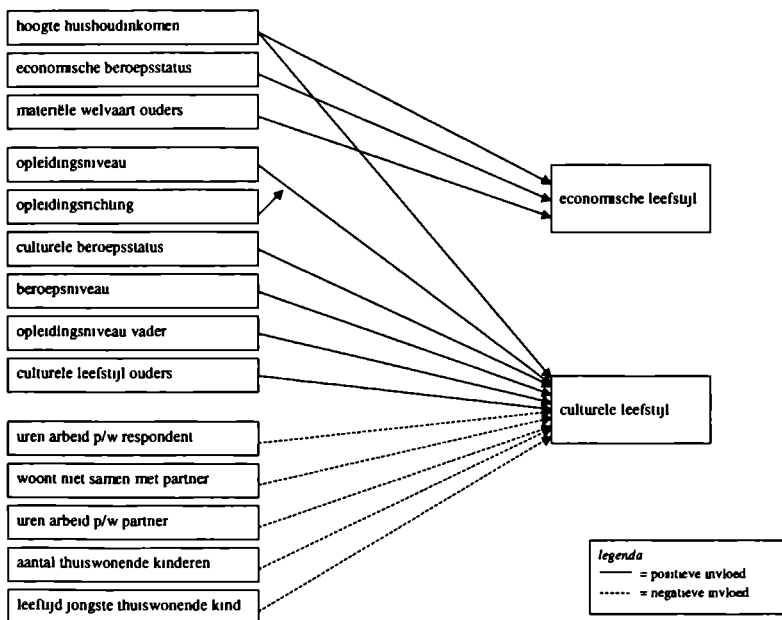
- h11 Naarmate men meer uren per week werkt, heeft men daardoor een minder uitgesproken culturele leefstijl.
 - h12 Mensen die niet met een partner samenwonen, hebben daardoor een minder uitgesproken culturele leefstijl dan zij die wel met een partner samenwonen.
 - h13 Naarmate de partner meer uren in de week werkt, heeft men daardoor een minder uitgesproken culturele leefstijl.
 - h14 Naarmate men meer thuiswonende kinderen heeft, heeft men daardoor een minder uitgesproken culturele leefstijl.
 - h15 Naarmate de thuiswonende kinderen jonger zijn, heeft men daardoor een minder uitgesproken culturele leefstijl.
-

Hiermee zijn de veronderstellingen en de daarvan afgeleide hypothesen voor het interpretatiemodel beschreven en besluiten we de bespreking van het theoretische kader.

3.4 SAMENVATTING

We hebben in dit hoofdstuk het theoretische kader beschreven. Dit kader bevat drie onderdelen. Ten eerste hebben we het begrip leefstijl gedefinieerd. Op basis van drie gemeenschappelijke kenmerken uit omschrijvingen van andere onderzoekers, hebben we leefstijl omschreven als een patroon van expressieve gedragingen. Hierbij zijn een economische en een culturele leefstijl onderscheiden.

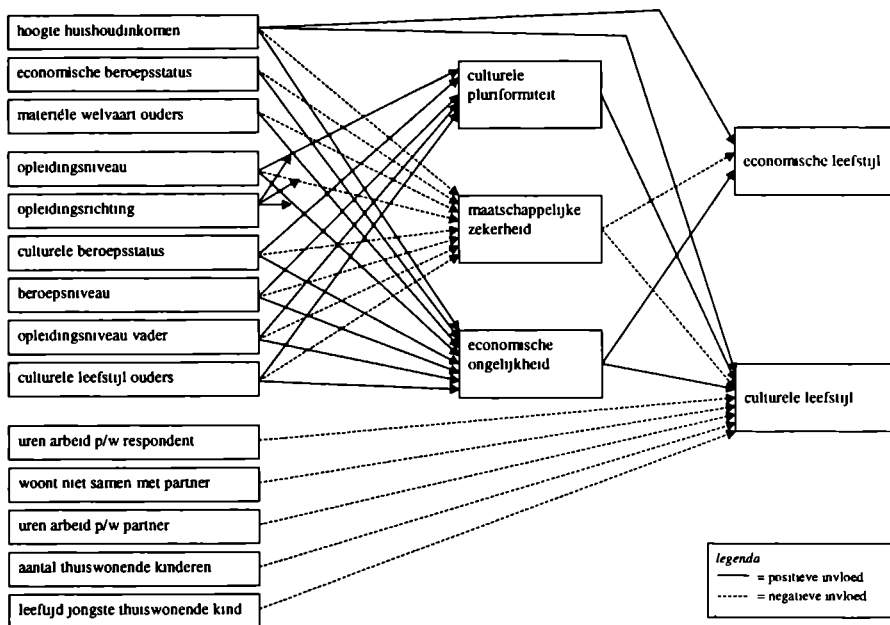
Figuur 3.1 Visualisatie van de hypothesen voor het basismodel

Ten tweede hebben we het basismodel uiteengezet. Dit model omvat de directe relaties tussen enerzijds economische hulpbronnen, culturele hulpbronnen en de omstandigheden die de omvang van vrije tijd beperken en anderzijds de economische en de culturele leefstijl. Op basis van een aantal veronderstellingen die we hebben ontleend aan onder meer Weber, Bourdieu en Lenski hebben we de verwachtingen afgeleid dat naarmate mensen over meer economische hulpbronnen kunnen beschikken, zij een meer

uitgesproken economische leefstijl zullen hebben en dat naarmate mensen over meer culturele hulpbronnen kunnen beschikken, zij een meer uitgesproken culturele leefstijl zullen hebben. Bovendien hebben we de verwachting geformuleerd dat de keuzes voor culturele activiteiten worden beperkt door de hoeveelheid geld en vrije tijd waarover mensen kunnen beschikken. Vervolgens zijn voor drie economische hulpbronnen, zes culturele hulpbronnen en vijf omstandigheden die de omvang van vrije tijd beperken, toetsbare hypothesen geformuleerd over de invloed op de economische en de culturele leefstijl. Deze hypothesen staan gevisualiseerd in figuur 3.1.

Figuur 3.2 Visualisatie van de hypothesen voor het interpretatiemodel

Het derde onderdeel van het theoretische kader is het interpretatiemodel. Dit model is een uitbreiding van het basismodel met drie maatschappelijke oriëntaties, te weten de oriëntatie op culturele pluriformiteit, de oriëntatie op maatschappelijke zekerheid en de oriëntatie op economische ongelijkheid. Het uitgangspunt voor dit model is dat deze maatschappelijke oriëntaties intermediaire posities innemen in de relaties tussen enerzijds economische en culturele hulpbronnen en anderzijds de economische en culturele

leefstijl. Op basis van een aantal veronderstellingen zijn vervolgens voor dit model verwachtingen afgeleid over de volgende relaties: de relaties tussen enerzijds economische en culturele hulpbronnen en anderzijds de maatschappelijke oriëntaties; de relaties tussen maatschappelijke oriëntaties en de economische en de culturele leefstijl; en tenslotte de relaties tussen enerzijds het inkomen en de omvang van vrije tijd en anderzijds de economische en de culturele leefstijl. Op basis van deze verwachtingen zijn toetsbare hypothesen afgeleid. Deze hypothesen staan gevisualiseerd in figuur 3.2.

Hiermee sluiten we het theoretische deel van deze studie af. In de volgende twee hoofdstukken staat het empirische deel van deze studie centraal. In hoofdstuk 4 beschrijven we allereerst het onderzoeksmateriaal dat we hebben gebruikt, de operationalisering van de centrale concepten uit de hypothesen en de meetinstrumenten die we hebben geconstrueerd.

NOTEN

- 1 Voor elk goed kan een Engelcurve worden bepaald, die aangeeft of het een luxegoed of een inferieur goed is (Dietz, Heijman & Kroese, 1988).
- 2 Aangezien we ook hypothesen formuleren over de invloed van de gezinssituatie waarin men is opgegroeid, geven we vooraf aan dat de veronderstellingen en hypothesen uit beide modellen alleen betrekking hebben op volwassenen.
- 3 Dit komt mede voort uit de theorie van het marginale nut, afkomstig uit de micro-economie. Een uitgangspunt van deze theorie is dat de waarde van goederen en diensten mede wordt bepaald door de hoeveelheid die men er al van bezit. Een extra eenheid die wordt toegevoegd aan een kleine hoeveelheid levert minder nut op dan wanneer het wordt toegevoegd aan een grote hoeveelheid (Dietz, Heijman & Kroese, 1988: 127).
- 4 Hubers (1997) en Konig (1997) hebben een overzicht gegeven van de omschrijvingen van perspectiefbreedte en verwante begrippen die in de literatuur voorkomen.
- 5 Warshaw (1962: 149, 151), Kohn (1977), Kohn en Schooler (1978), en Kohn en Slomczynski (1990) betrekken dit op de mogelijke oplossingen die iemand in een probleemsituatie kan bedenken. Andere onderzoekers relateren dit aan culturele verschillen. Zo omschrijven Kelman en Barclay iemand met een breed perspectief als een persoon '[who] sees events in a variety of contexts. [and] is aware of the existence of a range of customs, values, and approaches to life' (1963: 608). Gabennesch (1972: 858, 859) spreekt in dit opzicht in termen van 'awareness of alternative definitions, evaluations, and viewpoints', 'broad-minded', 'a sense of cultural relativity', en 'the awareness of cultural diversity'.
- 6 De resultaten uit de onderzoeken van Eisinga, Felling en Peters (1991), Eisinga, Lammers en Peters, (1991), Eisinga en Scheepers (1989), Scheepers, Eisinga en Van Snippenburg (1992) zijn gebaseerd op dezelfde gegevens. Echter, de configuratie van achtergrondkenmerken waarvoor in de analyses wordt gecontroleerd, verschilt voor elk onderzoek.
- 7 Deze onderzoeksbevinding komt in verschillende publicaties van Kohn en de zijnen terug. Echter, de analyses zijn veelal op dezelfde datasets uitgevoerd en de configuratie van variabelen in de analysemodellen zijn identiek.
- 8 In de analyses is gecontroleerd voor de invloed van sociale klasse. Wellicht zijn het daarom vooral de verschillen in opleidingsniveau die ertoe leiden dat deze index een invloed heeft.
- 9 De 76 studenten zijn door de onderzoeker gerekruteerd uit vier colleges en één universiteit, die zijn gerangordend naar de mate waarin ze lokalistisch-kosmopolitisch zijn.
- 10 Inglehart gaat ook uit van een hiërarchie van behoeften die hij vooral ontleent aan Maslow. Bij Inglehart staan de fysiologische behoeften, veiligheid en zekerheid onderaan in de hiërarchie en staan de behoeften aan zelfverwezenlijking, 'erbij willen horen' en esthetiek bovenaan in de hiërarchie.
- 11 Deze hypothese is verwant aan de eerste wet van Gossen, die ook bekend is als het economische principe van het afnemende marginale nut (Inglehart, 1990) (zie ook eindnoot 3).
- 12 Hiermee gaan we uit van een ruimere periode dan de formatieve jaren die Inglehart aangeeft. Deze psychologische term verwijst namelijk naar de vroege kinderjaren van 0 tot 12 jaar. Ondanks deze uitbreiding, blijft de redenering hetzelfde.
- 13 De resultaten van De Moor zijn gebaseerd op bivariate samenhangen, waarbij er dus geen rekening is gehouden met andere sociale posities.
- 14 Deze bevinding geldt in ieder geval voor Nederland. Uit de analyses die De Graaf heeft uitgevoerd op gegevens uit andere landen komen tegengestelde resultaten naar voren.
- 15 Deze bevinding komt naar voren uit analyses op gegevens voor de stad Utrecht (De Graaf, 1988: 97).
- 16 Deze onderzoekers presenteren weinig cijfermateriaal.
- 17 In deze onderzoeken zijn dezelfde gegevens gebruikt, maar de configuratie van achtergrondkenmerken waarvoor in de analyses wordt gecontroleerd, verschilt voor elk onderzoek.
- 18 In deze studie gaat het om bivariate samenhangen.
- 19 Beide kenmerken zijn verkregen via expertbeoordelingen (vgl. Kraaykamp, 1993a: 50-68).
- 20 Felling en Peters noemen dit een economisch conservatieve houding. Daarnaast onderscheiden zij een cultureel conservatieve houding die betrekking heeft op zaken als menselijk ingrijpen in leven en dood, man-vrouw verhoudingen en vrijheid van meningsuiting.

- 21 De items uit het onderzoek van het SCP zijn niet eenduidig door toevoegingen in de vraagstellingen zoals 'gezien onze economische situatie' en 'er is toch niks aan de hand' (1994. 510, 512). Een antwoord is hierdoor moeilijker te interpreteren, omdat het een indicatie kan zijn van enerzijds een algemene opvatting en anderzijds van een opvatting over de omstandigheden waarnaar wordt verwezen
- 22 Molnar heeft deze relatie voor negen landen onderzocht, waarbij ze heeft gecontroleerd voor de invloeden van onder andere opleidingsniveau, inkomen en leeftijd. Uit de resultaten voor vier landen komen de genoemde verschillen tussen sociale klassen naar voren. In de andere vijf landen blijken deze verschillen tussen sociale klassen afwezig te zijn (1999. 104)
- 23 We merken op dat sociale klasse in deze studies op verschillende manieren is geoperationaliseerd. Zo heeft Middendorp een index samengesteld door opleidingsniveau, inkomen en welstand te combineren (1979-2006). Andere onderzoekers gebruiken de indeling in sociale klassen van Erikson, Goldthorpe en Portocarero (o.a. Molnár, 1999; Molnár, Scheepers & Felling, 1994; Scheepers, Lammers & Peters, 1994a). Bij deze zogenaamde EGP-indeling worden sociale klassen onderscheiden door het beroep, de mate van leidinggeven en het werken in loondienst of als zelfstandige, tezamen te combineren (vgl. Erikson, Goldthorpe & Portocarero, 1983).
- 24 De onderzoeker verklaart dit vanuit de waarden individualiteit en beheersingsorientatie. Naarmate mensen een hogere opleiding hebben gevolgd en een hogere beroepspositie innemen, hebben zij een grotere autonomie in het werk. Daardoor zijn zij in sterkere mate gericht op individuele of persoonlijke beheersing van het leven. Economisch conservatisme is niet name gebaseerd op de individuele mogelijkheden van mensen en betreft een houding tegen bemoeienis van externe instituties, zoals de overheid en vakbonden. Daarom onderschrijven mensen in sterkere mate economische ongelijkheid, naarmate zij in hun beroepswerkzaamheden een grotere autonomie hebben (De Witte, 1993). We merken hierbij op dat deze verklaring vooral is gebaseerd op cognitieve competentie. Het laat de verschillende belangen die aan verschillende posities zijn verbonden, achterwege.
- 25 Hierbij is opvallend dat Middendorp in zijn analyses niet voor de invloed van opleiding heeft gecontroleerd.
- 26 We merken op dat in de oorspronkelijke tabel van Felling en Peters, de kolompercentages niet sommeren tot 100%
- 27 De vier typen zijn geconstrueerd op basis van de scores van respondenten op de schalen van economisch en cultureel conservatisme (Felling & Peters, 1984 342-343)
- 28 De niet-conservatieven lezen ook vaker De Volkskrant en NRC Handelsblad. Nu is te zien dat de niet-conservatieven vaker De Volkskrant lezen en de economisch conservatieven vaker NRC Handelsblad. Deze nuance komt wellicht doordat kranten ook verschillen in levensbeschouwelijke richting (vgl. Kaiser, 1987, Van Snippenburg, 1994). Zo heeft De Volkskrant een meer sociaal-democratische signatuur en NRC Handelsblad een meer (economisch) liberale signatuur. Hierdoor is ook begrijpelijk dat de uitgesproken-conservatieven het vaakst Trouw lezen, een krant met een meer christelijke signatuur. De verschillen in signatuur van deze kranten zien we ook terug in de ordening naar onconventionaliteit, waarbij Trouw, NRC Handelsblad en De Volkskrant respectievelijk laag, midden en hoog scoren

4 ONDERZOEKSMATERIAAL

In dit hoofdstuk komen twee zaken aan de orde. Ten eerste beschrijven we de gegevens die zijn gebruikt voor het onderzoek. Hierbij komen achtereenvolgens aan de orde de wijze waarop deze gegevens zijn verzameld en de mate waarin ze te beschouwen zijn als een verkleinde afspiegeling van de Nederlandse samenleving. Ten tweede wordt ingegaan op de operationalisering van de centrale begrippen uit de hypothesen en presenteren we de meetresultaten.

4.1 DATAVERZAMELING

We hebben de gegevens van het onderzoeksproject 'SOCiaal-Culturele Ontwikkelingen in Nederland 1990' (SOCON 90) gebruikt. Deze gegevens bieden goede mogelijkheden voor een secundaire analyse om de hypothesen van het basismodel en het interpretatiemodel empirisch te toetsen. Het omvat zowel gegevens over leefstijlen, maatschappelijke oriëntaties en hulpbronnen als achtergrondkenmerken die de omvang van de vrije tijd beperken. In deze paragraaf beschrijven we kort hoe de gegevens zijn verzameld en in hoeverre ze een getrouwe afspiegeling vormen van de Nederlandse samenleving. Voor meer informatie daarover verwijzen we naar Eisinga et al. (1992).

Aan de dataverzameling van SOCON 90 ligt een landelijke steekproef ten grondslag op basis van een twee-traps gestratificeerd ontwerp. Allereerst is Nederland verdeeld in vier regio's. Binnen elke regio is a-select een aantal gemeenten geselecteerd. Vervolgens is uit het bevolkingsregister van elke gemeente een a-selecte steekproef getrokken van inwoners in de leeftijd van 18 tot en met 70 jaar. In totaal zijn er 5339 personen benaderd, waarvan er uiteindelijk 2384 daadwerkelijk zijn ondervraagd.¹

De gegevens zijn verzameld in de winter van 1990. Dit is geschied via persoonlijke interviews waarbij de ondervraagden afwisselend mondeling en schriftelijk vragen zijn voorgelegd. In verband met het grote aantal beschikbare vragen, is de vragenlijst gesplitst in twee delen. De vragen die betrekking hebben op leefstijlen zijn hierdoor aan 1185 mensen voorgelegd. Alle empirische beschrijvingen en analyses die hierna volgen, hebben betrekking op deze groep ondervraagden.

Op basis van de gegevens over deze 1185 respondenten willen we uitspraken doen die voor de gehele Nederlandse samenleving gelden. De vraag is in hoeverre de 1185 respondenten in de steekproef een getrouwe afspiegeling vormen van de Nederlandse bevolking. Om deze vraag te kunnen beantwoorden, zijn door Konig (1997: 138-140) analyses uitgevoerd voor de kenmerken regio, urbanisatiegraad, geslacht, leeftijd, burgerlijke staat en enkele combinaties daarvan (zie ook bijlage 1). Bovendien hebben we de verdeling van regelmatige lezers van kranten in onze steekproef vergeleken met de verdeling daarvan in de Nederlandse samenleving.

Uit deze analyses komt naar voren dat de verdeling naar regio en urbanisatiegraad in deze steekproef een goede benadering is van de landelijke verdeling. Voor de kenmerken geslacht, leeftijd en burgerlijke staat ligt dit anders. De verdeling van elk kenmerk wijkt af van de landelijke verdeling.² In de steekproef zijn respondenten tussen de 18 en 44 jaar, gehuwden en mannen oververtegenwoordigd. De respondenten tussen de 45 en 70 jaar en vrouwen zijn ondervertegenwoordigd. Bovendien zijn verweduwd of gescheiden respondenten ondervertegenwoordigd en gehuwden oververtegenwoordigd in onze steekproef. De verdeling van respondenten naar de combinatie van deze drie kenmerken wijkt ook af van de verdeling in de Nederlandse samenleving. Er is met name sprake van een oververtegenwoordiging van gehuwde mannen en vrouwen in de leeftijd tussen 18 en 44 jaar, en een ondervertegenwoordiging van gehuwde en verweduwd of gescheiden vrouwen in de leeftijd van 55 tot en met 70 jaar. Al met al zijn de genoemde verschillen echter relatief klein. We verwachten daarom dat deze verschillen geen substantiële gevolgen hebben voor de richting van de verbanden tussen deze kenmerken en andere variabelen.

De verdeling van regelmatige lezers van verschillende kranten in onze steekproef wijkt af van de verdeling in de Nederlandse samenleving. Het gaat hier om een van de afhankelijke variabelen in onze studie. Uit een vergelijking met landelijke gegevens die zijn verzameld door het Centraal Bureau voor Courantenpubliciteit (CEBUCO, 1990) komt naar voren dat er in onze steekproef een oververtegenwoordiging is van lezers van De Volkskrant en NRC Handelsblad, en een ondervertegenwoordiging van lezers van De Telegraaf en Algemeen Dagblad. Uit eerder onderzoek, zoals we in hoofdstuk twee beschreven, weten we bovendien dat lezers van deze kranten sterk verschillen in enkele hulpbronnen die belangrijk zijn in ons onderzoek, zoals opleidingsniveau. Voor het generaliseren naar de Nederlandse bevolking impliceert dit dat de enkelvoudige frequenties van het leesgedrag van kranten minder precies zijn. We verwachten echter dat deze relatief kleine verschillen

de richting van de verbanden van het leesgedrag van kranten met andere variabelen niet substantieel zullen veranderen.

4.2 OPERATIONALISERING

In deze paragraaf beschrijven we de operationalisering van de economische en culturele leefstijl, de drie maatschappelijke oriëntaties, de economische en culturele hulpbronnen en tenslotte de achtergrondkenmerken die de omvang van vrije tijd bepalen. In deze volgorde komen de operationalisering en de resultaten aan de orde. De gegevens over frequentieverdelingen en de resultaten uit enkele analyses waar we mede de conclusies op baseren, staan om reden van overzichtelijkheid in de bijlagen 2 tot en met 7.

4.2.1 Leefstijlen

We hebben twee leefstijlen onderscheiden: de economische en de culturele leefstijl. Allereerst komen de indicatoren aan de orde die we hebben gebruikt om beide leefstijlen te operationaliseren. Vervolgens komen de resultaten van een factoranalyse aan de orde. Via factoranalyse is nagegaan of er twee dimensies ten grondslag liggen aan deze indicatoren.

Economische leefstijl

Een economische leefstijl wordt gekenmerkt door het consumeren van dure duurzame goederen. Om deze leefstijl te operationaliseren zijn drie indicatoren gebruikt die betrekking hebben op het bezitten van duurzame goederen. Gegevens over de frequentieverdelingen van de gebruikte variabelen staan in bijlage 2.

De eerste indicator is gebaseerd op zeven variabelen die verwijzen naar het aantal duurzame goederen dat mensen bezitten. In SOCON 90 is aan de respondenten gevraagd of de volgende duurzame goederen aanwezig zijn in hun huishouden: een videorecorder, een Hi-Fi stereo tuner/versterker, een CD-speler, een magnetron en een vaatwasmachine. Ook is gevraagd of zij een auto bezitten en een huur- of een koopwoning hebben. Op grond van deze gegevens hebben we een index gemaakt door een gemiddelde score te berekenen voor degenen die meer dan vier van deze vragen valide hebben beantwoord.³

De tweede indicator is de nieuwwaarde van de auto die mensen bezitten. Aan degenen die één of meer auto's hebben, is gevraagd naar het merk, type en bouwjaar van de auto.⁴ Op grond daarvan is voor elke auto de nieuwwaarde vastgesteld.

Vervolgens zijn de auto's geordend van goedkoop naar duur ⁵

De derde indicator die we hebben gebruikt, is de grootte van het woonhuis. De gedachte daarbij is dat mensen meer geld uitgeven aan wonen, naarmate het huis waarin zij wonen groter is. Daarom achten we dit een goede indicator voor de economische leefstijl. In SOCON 90 is de grootte van het woonhuis gemeten door te vragen naar het aantal kamers in het woonhuis ⁶

Culturele leefstijl

De culturele leefstijl is omschreven als het deelnemen aan activiteiten die complexe informatie en esthetische aspecten bevatten. Om deze leefstijl te operationaliseren en te meten, zijn vijf indicatoren gebruikt. Deze indicatoren sluiten aan bij operationalisering van eerdere studies van onder meer Bourdieu (1979/1984) en Ganzeboom (1988, 1989). Gegevens over de frequentieverdelingen van de gebruikte variabelen staan in bijlage 3.

De eerste indicator is gebaseerd op vijf variabelen die verwijzen naar de mate waarin mensen culturele evenementen bezoeken. In SOCON 90 is aan respondenten gevraagd hoe vaak ze in het voorgaande jaar hebben deelgenomen aan de volgende culturele evenementen: concerten van klassieke muziek, opera- of balletvoorstellingen, operette of musical, toneel- of cabaretvoorstelling, kunsttentoonstelling of museum voor beeldende kunsten, museum voor oudheden of andere wetenschappelijke en interessante zaken. We gaan ervan uit dat al deze activiteiten een grote mate van complexiteit bevatten ⁷. Er is een gemiddelde score berekend.

De tweede en derde indicator zijn het lezen van boeken respectievelijk kranten. Aan respondenten is voor verschillende soorten boeken gevraagd of zij die regelmatig of nooit lezen. Ook is gevraagd welke krant(en) zij regelmatig lezen. Het uitgangspunt voor deze operationalisering is dat boeken en kranten verschillen in complexiteit voor wat betreft inhoud en vorm. We hebben elk boekengenre ⁸ en elke krant ⁹ een complexiteitsscore toegekend. Deze scores zijn gebaseerd op tekstbeoordelingen die Kraaykamp door experts heeft laten uitvoeren (1993a: 39-73 ¹⁰, 219-223, 1993b). Er zijn vervolgens twee variabelen gemaakt door voor elke respondent het boekengenre respectievelijk de krant met de hoogste complexiteitsscore te selecteren. Degenen die geen van de voorgelegde boekengenres lezen en degenen die geen krant lezen, hebben de complexiteitsscore 0 gekregen.

De vierde en vijfde indicator hebben ook te maken met lezen. De vierde indicator is het aantal boeken dat men bezit. De vijfde indicator is hoeveel boeken men heeft gelezen in de drie maanden voorafgaande aan het interview. Beide indicatoren zeggen

weliswaar niets over de inhoud van de activiteiten, maar wel iets over de mate waarin men cultureel actief is.

Integrale factoranalyse

Om na te gaan of er op basis van bovenstaande acht indicatoren twee dimensies zijn te onderscheiden, is een integrale factoranalyse uitgevoerd. Uit de resultaten is gebleken dat twee indicatoren niet goed passen in een tweedimensionaal model, te weten de grootte van het woonhuis en het aantal boeken dat men gelezen heeft in de drie maanden voorafgaande aan het interview. Beide indicatoren laden weliswaar op de verwachte dimensies, maar hebben een te lage communaliteit (h^2).¹¹ We hebben ze allebei daarom buiten verdere analyses gehouden. In tabel 4.1 staan de resultaten van de definitieve factoroplossing.

Tabel 4.1 *Factoranalyse voor indicatoren van economische en culturele leefstijl^a*

	culturele leefstijl	economische leefstijl	h^2
complexiteit boekengenres	.61		.37
complexiteit kranten	.54		.29
deelname culturele evenementen	.72		.52
bezit van boeken	.55		.30
bezit van duurzame goederen		.61	.38
nieuwwaarde van auto		.82	.67
Percentage verklaarde variantie	25.1	17.0	
Cronbachs alpha ^b	.70	.67	

a orthogonale rotatie, alleen ladingen > .10, listwise deletion, N=1163

b culturele leefstijl N=1185, economische leefstijl N=1163

Uit de resultaten komt naar voren dat de zes indicatoren te herleiden zijn tot de veronderstelde economische en culturele dimensie. Uit de oblique factoroplossing komt naar voren dat beide dimensies niet substantieel samenhangen, waardoor voor een orthogonale factoroplossing is gekozen. Op de culturele dimensie laden de complexiteit van de boekengenres en kranten, de deelname aan culturele evenementen en de hoeveelheid boeken die men bezit. Op de economische dimensie laden het bezitten van duurzame goederen en de nieuwwaarde van de auto. We concluderen op basis van de resultaten uit betrouwbaarheidsanalyses dat de interne samenhang tussen de indicatoren voor zowel de culturele leefstijl als de economische leefstijl voldoende is: Cronbachs alpha's zijn respectievelijk .70 en .67.¹²

We gaan er vanuit dat de items tezamen een beduidend deel van de gemeenschappelijke concepten economische leefstijl en culturele leefstijl meten. Er zijn twee schalen gemaakt door voor elke respondent op beide dimensies een factorscore te berekenen. Voor beide schalen representeert een hoge score een relatief sterk uitgesproken economische respectievelijk culturele leefstijl.

4.2.2 Maatschappelijke oriëntaties

Maatschappelijke oriëntaties zijn opvattingen over culturele en maatschappelijke zaken en over wat belangrijk is in het leven. We bespreken de operationalisering van de drie oriëntaties uit het interpretatiemodel in drie afzonderlijke paragrafen.

4.2.2.1 Oriëntatie op culturele pluriformiteit

Een oriëntatie op culturele pluriformiteit verwijst naar het onderkennen van verschillen in waarden, normen en gebruiken van sociale groepen en gemeenschappen. Naarmate de diversiteit aan waarden, normen en gebruiken van sociale groepen die men onderkent groter is, is men sterker georiënteerd op culturele pluriformiteit.

In SOCON 90 zijn geen vragen opgenomen die specifiek culturele pluriformiteit meten. We gaven in paragraaf 3.3.2 aan dat onze omschrijving van de oriëntatie op culturele pluriformiteit is afgeleid van het begrip perspectiefbreedte en dat deze oriëntatie samenhangt met lokalisme, conformisme en autoritarisme. In eerdere studies zijn deze drie oriëntaties gebruikt om perspectiefbreedte te operationaliseren (vgl. Hubers, 1997; Konig, 1997). In aansluiting daarop gebruiken we in deze studie lokalisme, conformisme en autoritarisme als indicatoren voor de oriëntatie op culturele pluriformiteit.

We hebben dertien items uit SOCON 90 gebruikt om de oriëntatie op culturele pluriformiteit te operationaliseren en te meten. De precieze formuleringen van deze vragen die aan de respondenten zijn voorgelegd, staan in overzicht 4.1. De items die we hebben gebruikt, zijn onder te brengen in drie categorieën. De eerste categorie omvat vier items (items 1 tot en met 4) die verwijzen naar een lokalistische oriëntatie, waarbij het gaat om de mate waarin men zich oriënteert op de lokale gemeenschap waar men woont (vgl. Eisinga, Lammers & Peters, 1991; Roof, 1972, 1974). Deze vier items zijn ontleend aan de lokalismeschaal van Roof (1972, 1974). De tweede categorie omvat drie items (items 5 tot en met 7) die verwijzen naar een conformistische oriëntatie, waarbij het gaat om de mate waarin men zich aanpast aan

de geldende normen van de buurt en van vrienden. De derde categorie omvat zes items (items 8 tot en met 13) die verwijzen naar een autoritaire oriëntatie en iets zeggen over de mate waarin men open staat voor nieuwe en andere informatie en de mate waarin men zich verplaatst in de waarden en normen van andersdenkenden (vgl. Adorno et al., 1950).

Overzicht 4.1 *Orientatie op culturele pluriformiteit voorgedragen stellingen*

- 1 Plaatselijk nieuws is meestal interessanter dan nieuws over wat elders gebeurt
 - 2 De kranten besteden in het algemeen veel te weinig aandacht aan allerlei plaatselijk nieuws
 - 3 Je kunt beter lid zijn van een plaatselijke vereniging dan van een landelijke organisatie
 - 4 Voor belangrijke functies in mijn woonplaats geef ik de voorkeur aan mensen die hier geboren en getogen zijn.
 - 5 Ik hou me altijd netjes aan de regels die gelden in mijn buurt
 - 6 Ik probeer mijn gedrag zoveel mogelijk aan te passen aan hoe mijn vrienden zich gedragen
 - 7 Ik probeer me zoveel mogelijk aan te passen aan de gewoontes in mijn buurt.
 - 8 Er zijn twee soorten mensen: sterken en zwakken.
 - 9 Jonge mensen krijgen soms opstandige denkbeelden, maar als zij ouder worden behoren ze daar overheen te groeien en zich aan te passen.
 - 10 Onze sociale problemen zouden grotendeels zijn opgelost, als we ons op de een of andere manier zouden kunnen ontdoen van immorele, oneerlijke en zwakbegaafde mensen
 - 11 Wat wij nodig hebben zijn minder wetten en instellingen en meer mondige, onvermoeibare en trouwe leiders waar het volk vertrouwen in kan hebben.
 - 12 Van iemand met slechte manieren kun je niet verwachten dat hij met fatsoenlijke mensen om kan gaan.
 - 13 Als de mensen minder zouden praten en harder zouden werken zou alles beter gaan
-

Als respondenten het met deze stellingen eens zijn, dan interpreteren we dit als dat zij minder verschillen in waarden, normen en gebruiken van sociale groepen en gemeenschappen onderkennen. Het omgekeerde betekent dat naarmate respondenten het vaker oneens zijn met deze stellingen, we dit interpreteren als dat zij zich minder oriënteren op de directe lokale gemeenschap, zich minder conformeren aan de normen in de buurt en van vrienden, meer open staan voor nieuwe informatie en meer ideeën van andersdenkenden onderscheiden, en derhalve een minder zwakke oriëntatie op culturele pluriformiteit hebben.

Via factoranalyse is nagegaan of er één dimensie ten grondslag ligt aan de antwoorden op de dertien stellingen. Dit blijkt het geval: er komt één factor naar voren die we kunnen interpreteren als de oriëntatie op culturele pluriformiteit. Op basis van de betrouwbaarheidsanalyse concluderen we dat de interne samenhang tussen de dertien items voldoende is (Cronbachs $\alpha = .83$).¹³ Er is een schaal gemaakt door voor elke respondent die op meer dan acht stellingen een valide antwoord heeft gegeven, een gemiddelde score te berekenen. Naarmate men het vaker oneens is met een stelling, geeft men blijk van een minder zwakke oriëntatie op

culturele pluriformiteit en heeft men derhalve een hogere score op de schaal Gegevens over de frequentieverdelingen van de gebruikte variabelen en over de factoranalyse staan in bijlage 4

4.2.2.2 Oriëntatie op maatschappelijke zekerheid

Een oriëntatie op maatschappelijke zekerheid is omschreven als de mate waarin men werk, beroep, financiële zekerheid en gezin belangrijk vindt. De omschrijving en operationalisering van deze oriëntatie sluiten aan bij de noties van Maslow (1970) en Inglehart (1990) die verwijzen naar de behoefte aan veiligheid, stabiliteit en zekerheid.

De oriëntatie op maatschappelijke zekerheid is geoperationaliseerd met behulp van acht indicatoren uit SOCON 90. Deze indicatoren verwijzen naar hoe belangrijk men financiële zekerheid, gezin, kinderen en huwelijk in het leven vindt en hoe belangrijk men vindt dat de orde in de samenleving blijft gehandhaafd en prijsverhogingen worden tegengegaan. De laatste twee zijn ontleend aan de operationalisering van een materiele waardenoriëntatie door Inglehart (1990). De stellingen die aan de respondenten zijn voorgelegd, staan in overzicht 4.2. Gegevens over frequentieverdelingen van de gebruikte variabelen staan in bijlage 5.

Overzicht 4.2 Oriëntatie op maatschappelijke zekerheid voorgelegde stellingen

Op dit moment vind ik in mijn leven belangrijk ¹⁴

- 1 Het financieel goed hebben
- 2 Maatschappelijke zekerheid
- 3 Getrouwd zijn
- 4 Kinderen hebben en opvoeden
- 5 Leven voor je gezin
- 6 De toekomst van mijn kinderen
- 7 Een gelukkig gezinsleven

8 Materialisme ¹⁵

We concluderen op grond van een betrouwbaarheidsanalyse dat de interne samenhang voldoende hoog is en er een gemeenschappelijk concept aan deze items ten grondslag ligt. Cronbachs $\alpha = .81$ ¹⁶. Er is een schaal geconstrueerd door voor elke respondent die op meer dan vier vragen een valide antwoord heeft gegeven een gemiddelde score te berekenen. Een hoge score betekent dat men sterker is georiënteerd op maatschappelijke zekerheid.

4.2.2.3 Oriëntatie op economische ongelijkheid

Een oriëntatie op economische ongelijkheid is omschreven als het onderschrijven van de bestaande inkomens- en statusverschillen tussen mensen in een samenleving. We gaven in paragraaf 3.3.4 aan dat deze omschrijving mede is afgeleid van economisch conservatisme, zoals Felling en Peters (1984) dit hebben omschreven. Zij hebben deze oriëntatie geoperationaliseerd in termen van weerstand tegen het nivelleren van verschillen tussen inkomens- en statusgroepen in onze samenleving en tegen de bemoeienis van de overheid en vakbonden om dit te realiseren. We hebben de operationalisering van een oriëntatie op economische ongelijkheid hieraan ontleend.

In overzicht 4.3 staan de stellingen en vragen die in SOCON 90 aan de respondenten zijn voorgelegd. De stellingen en vragen zijn geformuleerd in termen van gelijkheid en verandering van de huidige maatschappelijke verhoudingen. Als respondenten het daar mee eens zijn, is het gerechtvaardigd om te concluderen dat zij een voorstander zijn van verandering en vermindering van economische ongelijkheid. Als respondenten het met een of meer stellingen oneens zijn, dan beschouwen we dit als een indicatie van een sterkere oriëntatie op economische ongelijkheid.

Overzicht 4.3 Oriëntatie op economische ongelijkheid voorgelegde stellingen en vragen¹⁷

-
- 1 De vakbonden moeten een veel hardere politiek voeren willen zij de belangen van de werknemers werkelijk kunnen behartigen.
 - 2 De vakbonden moeten hun leden adviseren op bepaalde partijen te stemmen die de belangen van de werknemers het best behartigen.
 - 3 Arbeiders moeten steeds strijden voor een gelijkwaardige positie in de maatschappij.
 - 4 De standsverschillen zouden kleiner moeten zijn dan nu.
 - 5 Wenst u dat de verschillen tussen hoge en lage inkomens groter worden, of kleiner, of wenst u dat ze hetzelfde blijven?
 - 6 Bent u ervoor of er tegen, dat de overheid ingrijpende maatregelen neemt om de verschillen in inkomens te verkleinen?
-

Via een factoranalyse zijn we nagegaan of er één dimensie ten grondslag ligt aan de antwoorden op deze stellingen en vragen. Uit de resultaten blijkt dat dit het geval is. Op basis van betrouwbaarheidsanalyse concluderen we dat de interne samenhang tussen de items voldoende hoog is (Cronbachs alpha = .76).¹⁸ We hebben een meetinstrument gemaakt door voor elke respondent die op meer dan drie vragen een valide antwoord heeft gegeven, een gemiddelde score te berekenen. Een hoge score op deze schaal betekent dat men sterker is georiënteerd op het behouden van economische ongelijkheid. Gegevens over de frequentieverdelingen van de gebruikte variabelen en over de factoranalyse staan in bijlage 6.

4.2.3 Hulpbronnen en de omvang van vrije tijd

In deze paragraaf beschrijven we de operationalisering van de economische hulpbronnen, de culturele hulpbronnen en de achtergrondkenmerken die de omvang van de vrije tijd beperken. Gegevens over frequentieverdelingen van de gebruikte variabelen staan in bijlage 7.

Economische hulpbronnen

De economische hulpbronnen waarover we in de theoretische modellen hypothesen hebben geformuleerd, zijn inkomen, de economische beroepsstatus en de materiële welvaart van de ouders.

Het *inkomen* is in SOCON 90 geoperationaliseerd als netto-huishoudinkomen. Aan de respondenten is gevraagd om aan te geven tot welke van de volgende categorieën hun netto huishoudinkomen per maand behoort: minder dan f1100,-, van f1100,- tot f1600,-, van f1600,- tot f1800,-, van f1800,- tot f2100,-, van f2100,- tot f2500,-, van f2500,- tot f3250,-, van f3250,- tot f4500,-, vanaf f4500,-.

De *economische beroepsstatus* kenmerkt zich door beroepswerkzaamheden die te maken hebben met financiële en economische zaken. Om dit vast te stellen, hebben we gebruik gemaakt van de gegevens over beroepen uit SOCON 90 en de resultaten uit het onderzoek van Ganzeboom, De Graaf en Kalmijn (1987). In SOCON 90 is aan respondenten die op het moment van ondervragen betaald werk hebben of daarvoor hebben gehad, gevraagd om zo nauwkeurig mogelijk op te geven welk beroep of functie zij uitoefenen of hebben uitgeoefend. We hebben elk beroep een score voor economische status gegeven (Ganzeboom, 1990a). Deze scores zijn gebaseerd op expertbeoordelingen die Ganzeboom, De Graaf en Kalmijn (1987) hebben laten uitvoeren. Deze expertbeoordelingen hebben voor beroepen scores opgeleverd op grond waarvan ze kunnen worden geordend naar de mate van economische status. Een hoge score betekent dat het beroep een relatief hoge economische status heeft.

De *materiële welvaart van de ouders* is geoperationaliseerd als de financiële situatie van de ouders tijdens iemands jeugd. Gegevens over het huishoudinkomen uit die periode zouden hier wenselijk zijn, maar die ontbreken in SOCON 90. Het is overigens de vraag of zulke gegevens betrouwbaar zouden zijn, vanwege herinneringsfouten. Een alternatief is om na te gaan welke duurzame (luze) goederen in het gezin aanwezig waren. Daarover zijn in SOCON 90 gegevens beschikbaar.

We hebben twee indicatoren gebruikt om de materiële welvaart van de ouders te meten. Ten eerste is in SOCON 90 aan de respondenten voor vier duurzame goederen

gevraagd of die wel of niet in het huishouden aanwezig waren toen zij 12 à 15 jaar oud waren, te weten een telefoon, een wasmachine, een koelkast/diepvries en een auto. Op basis van een betrouwbaarheidsanalyse concluderen we dat de interne samenhang tussen deze variabelen voldoende is en dat er een gemeenschappelijke concept aan ten grondslag ligt: Cronbachs $\alpha = .81$.¹⁹ Er is een index geconstrueerd door voor elke respondent die meer dan twee valide antwoorden heeft gegeven een gemiddelde score te berekenen.

De tweede indicator is de relatieve woonruimte voor elk lid van het huishouden. Dit is berekend op basis van twee variabelen: 1. het aantal kamers in het ouderlijk huis toen de respondent 12 à 15 jaar oud was²⁰; 2. het aantal personen waar het huishouden toentertijd uit bestond. We hebben de relatieve woonruimte berekend, door het aantal kamers te delen door het aantal personen in het huishouden. Hoe hoger de score, des te meer woonruimte er voor elke bewoner in het huishouden beschikbaar was.

Op basis van de resultaten uit een betrouwbaarheidsanalyse concluderen we dat de interne samenhang tussen beide indicatoren voldoende is en dat er een gemeenschappelijke concept aan ten grondslag ligt (Cronbachs $\alpha = .56$).²¹ Er is een meetinstrument gemaakt door voor elke respondent een gemiddelde score te berekenen.

Culturele hulpbronnen

De culturele hulpbronnen waarover in de theoretische modellen hypothesen zijn geformuleerd, zijn: opleidingsniveau, de opleidingsrichting, de culturele beroepsstatus, het beroepsniveau, het opleidingsniveau van de ouders en de culturele leefstijl van de ouders.

Opleidingsniveau is geoperationaliseerd als de hoogst voltooide opleiding. In SOCON 90 is aan de respondenten gevraagd welke schoolopleidingen zij hebben voltooid na de lagere school. De opleidingen zijn vervolgens in een van de volgende zeven categorieën ingedeeld, geordend van een laag naar een hoog niveau: lagere school; lager beroepsonderwijs; lager middelbaar onderwijs (MULO, ULO, MAVO); middelbaar beroepsonderwijs; hoger middelbaar onderwijs (HAVO, MMS, VWO); hoger beroepsonderwijs; universiteit.

Opleidingsrichting verwijst naar de inhoudelijke kant van de genoten opleiding. In deze studie is het onderscheid tussen culturele opleidingen en economische/technische opleidingen belangrijk. Om dit onderscheid te kunnen vaststellen, hebben we allereerst aan de hoogst voltooide opleidingen een code toegekend op basis van de Standaard Onderwijs Indeling 1978 (SOI78) (CBS, 1989,

1993c) Deze code bestaat uit vijf cijfers waarvan de combinatie van het tweede en derde cijfer verwijst naar de opleidingssector en het vierde en vijfde cijfer respectievelijk verwijzen naar de subcategorieën en afzonderlijke opleidingen binnen elke sector. Vervolgens zijn de opleidingen ingedeeld in vijf categorieën, lopend van sterk economisch/technisch georiënteerde opleidingen tot sterk cultureel georiënteerde opleidingen. Hierbij zijn we er vanuit gegaan dat cultureel georiënteerde opleidingen vooral kennis overdragen over culturele, maatschappelijke en kunstzinnige zaken, en creatieve vaardigheden aanleren en dat economisch/technische opleidingen vooral kennis overdragen over economische, financiële en technische zaken, en commerciële, financiële en technische vaardigheden aanleren. Wanneer de richting van de opleiding onduidelijk is, hebben we dit indirect bepaald op grond van het huidige beroep.²² We vinden het aannemelijk dat de meeste mensen een beroep uitoefenen dat aansluit bij de soort opleiding die ze hebben genoten.

De *culturele beroepsstatus* verwijst naar de mate waarin beroepswerkzaamheden te maken hebben met (culturele) kennis, het geschreven en gesproken woord, en creatieve en kunstzinnige vaardigheden. Dit hebben we op dezelfde wijze vastgesteld als de economische beroepsstatus. De expertbeoordelingen die Ganzeboom, De Graaf en Kalmijn hebben laten uitvoeren, hebben ook scores opgeleverd op grond waarvan beroepen kunnen worden geordend naar de mate van culturele status. Deze scores hebben we aan de beroepen toegekend (Ganzeboom, 1990b). Een hoge score betekent dat het beroep een relatief hoge culturele status heeft.

Het *beroepsniveau* is geoperationaliseerd als de mate waarin men in de beroepswerkzaamheden veel denkwerk verricht, zelf initiatief neemt, en onafhankelijke beslissingen en beoordelingen maakt. Om het beroepsniveau te bepalen, hebben we aan beroepen een code toegekend op basis van de Standaard Beroepenclassificatie 1992 (CBS, 1993b). Deze code bestaat uit vijf cijfers waarvan de eerste het beroepsniveau aangeeft. Het CBS onderscheidt vijf categorieën elementaire beroepen, lagere beroepen, middelbare beroepen, hogere beroepen en wetenschappelijke beroepen (CBS, 1993b: 14).²³

Het *opleidingsniveau van de vader* is geoperationaliseerd door te vragen naar de hoogst voltooide opleiding van de vader. De antwoorden zijn vervolgens ondergebracht in dezelfde zeven categorieën als we voor de respondent hebben beschreven.

De *culturele leefstijl van ouders* kenmerkt zich door deelname aan (complexe) culturele activiteiten. Om dit te operationaliseren zijn zeven indicatoren gebruikt die verwijzen naar de mate waarin de ouders boeken lezen en culturele evenementen bezoeken toen de respondent zelf 12 à 15 jaar oud was. De culturele evenementen en

combinaties daarvan die aan de respondent zijn voorgelegd, zijn op een na, dezelfde als in de vragen over de culturele leefstijl van de respondent zelf. Uit de resultaten van een factoranalyse komt naar voren dat deze indicatoren tezamen één dimensie vormen. Op basis van een betrouwbaarheidsanalyse concluderen we dat de interne samenhang tussen de items voldoende is en dat ze een gemeenschappelijk concept meten (Cronbachs $\alpha = .78$).²⁴ Er is een schaal gemaakt door voor elke respondent die vijf of meer vragen valide heeft beantwoord, een gemiddelde score te berekenen.

Omvang van vrije tijd

De achtergrondkenmerken die de omvang van de vrije tijd bepalen en waarover we hypothesen hebben geformuleerd, zijn: het aantal uren dat men per week werkt, het wel of niet samenwonen met een partner, het aantal uren dat de partner werkt, het aantal thuiswonende kinderen en de leeftijd van de thuiswonende kinderen.

Een goede manier om de tijdsbesteding van mensen te weten te komen, is hen een tijd lang elke dag bij te laten houden wat zij doen. Deze gegevens geven dan vrij nauwkeurig aan hoeveel vrije tijd mensen hebben. Zulke gegevens zijn in SOCON 90 niet voorhanden. Tazelaar (1985) heeft op basis van tijdsbestedingonderzoeken een model ontworpen waarbij met behulp van vijf achtergrondkenmerken een schatting kan worden gemaakt van de omvang van de vrije tijd (vgl. Maas, Verhoeff, Ganzeboom, 1991). Uit nadere analyse blijkt dat dit model ongeschikt is om variatie in activiteiten die korter duren dan vijf uur, te voorspellen (Nieuwbeerta, 1988). We meten daarom de vijf achtergrondkenmerken afzonderlijk.

In SOCON 90 zijn over alle achtergrondkenmerken gegevens aanwezig. Het *aantal uren dat men per week werkt*, is gemeten door aan degenen die werk hebben te vragen hoeveel uren zij in de week werken. Een hoge score betekent dat men meer uren in de week werkt. Het *wel of niet samenwonen met een partner* is gemeten door te vragen of men een partner heeft met wie men is getrouwd of samenwoont. Het *aantal uren dat de partner per week werkt* is gemeten door aan degenen die een werkende partner hebben te vragen hoeveel uren zij of hij in de week werkt. Ook hier betekent een hoge score dat de partner meer uren in de week werkt.²⁵ Het *aantal thuiswonende kinderen* is gemeten door aan degenen die kinderen hebben te vragen hoeveel er thuis wonen. We hebben degenen die geen (thuiswonende) kinderen hebben de score 0 toegekend. Een hoge score op deze variabele betekent dat men veel kinderen heeft die thuis wonen. Tenslotte is de *leeftijd van de thuiswonende kinderen* eenvoudig gemeten door aan degenen die thuiswonende kinderen hebben te vragen hoe oud ze zijn. Op basis van deze gegevens hebben we één variabele

gemaakt door de leeftijd van het jongste kind te selecteren.²⁶ Een hogere score op deze variabele betekent een hogere leeftijd van het jongste thuiswonende kind.

Hiermee is het onderzoeksmateriaal beschreven. In het volgende hoofdstuk bespreken we de empirische toetsing van beide theoretische modellen.

NOTEN

- 1 Een deel van de groep uitvallers bestaat uit mensen die zijn verhuisd tussen het moment dat het adres is verstrekt en het moment dat ze zijn benaderd. Een ander deel bestaat uit mensen die hun medewerking weigerden door gebrek aan tijd of interesse. Deze laatste groep uitvallers is oververtegenwoordigd in met name de regio's oost en west. De afwijkingen zijn echter zo klein dat de gegevens over de regio's een goede afspiegeling vormen van de Nederlandse bevolking (Eisinga et al., 1992: 14)
- 2 We merken op dat onze interpretatie van de analyses verschilt van de interpretatie door Konig (1997). De reden daarvan is dat we een hoger significantieniveau hanteren voor de interpretatie van de gegevens, te weten: $p < .30$. Op deze manier proberen we de kans van een fout op de tweede soort te verkleinen (vgl. Nijdam & Van Buuren, 1983).
- 3 Antwoorden die we niet valide beschouwen, zijn: nog nooit over nagedacht, weet niet, onbekend; wanneer de respondent de vraag niet heeft beantwoord of niet hoefde te beantwoorden door een routing in de vragenlijst.
- 4 Aan degenen die meer dan één auto bezitten, is gevraagd naar de desbetreffende gegevens over de auto die de hoogste dagwaarde heeft.
- 5 Voor deze ordening zijn de koerslijsten van de ANWB en Eurotax (ANWB, 1988, 1990; Eurotax, 1988) gebruikt. De ondervraagden die geen auto bezitten, is de score f 0,- toegekend. Het merk Ferrari staat met een nieuwprijs van ongeveer f 325.000,- verreweg bovenaan (het type is onbekend). De op een na duurste auto heeft een nieuwwaarde van f 90.000,-. Residuenanalyse heeft laten zien dat de respondent die een Ferrari bezit, een outlier vormt. De score van f 325.000,- is daarom gehercodeerd naar een categorie f 90.000,- en meer.
- 6 Hierbij zijn de keuken, bijkeuken en badkamer niet meegeteld.
- 7 In eerdere studies is getracht genres van culturele activiteiten te ordenen naar de mate van complexe informatie die deze bevatten (Maas, Verhoeff, & Ganzeboom, 1990; Ganzeboom & Haanstra, 1989). Om twee redenen is hiervan afgezien. Ten eerste zijn er in de vragen van SOCON 90 meer genres tegelijk voorgelegd. Hierdoor ontbreekt eenduidigheid en is de complexiteit van de afzonderlijke vragen en daardoor de ordening ervan moeilijk te bepalen. Ten tweede is onduidelijk hoe vaak mensen aan deze culturele evenementen deelnemen, omdat er met categorieën van bezoekfrequenties is gewerkt. Daardoor kan een gemiddelde score voor het aantal bezoeken niet nauwkeurig worden berekend. Door de vragen in een cluster voor te leggen, is bij de ondervraagde wel een referentiekader van meer complexe culturele uitgaansactiviteiten opgeroepen, getuige de vrij grote interne consistentie van antwoordpatronen (Cronbachs $\alpha = .75$). We veronderstellen daarom dat de scores op de oorspronkelijke antwoordcategorieën een goede indicatie zijn voor de mate waarin mensen complexe culturele evenementen bezoeken.
- 8 Wanneer in één vraag twee of meer boekengenres tezamen zijn voorgelegd, is een gemiddelde score over de genres berekend. Het is moeilijk om het genre 'literatuur in een vreemde taal' een eenduidige complexiteitsscore te geven, omdat de literatuur die men in een vreemde taal leest zeer divers kan zijn. Om de informatie toch te gebruiken, zijn we zo dicht mogelijk bij de formulering van de vraag gebleven. Er wordt expliciet gevraagd naar literatuur en daarom is dit genre dezelfde complexiteitsscore toegekend als het genre 'vertaalde literaire romans'.
- 9 De respondenten konden maximaal drie kranten noemen die ze regelmatig lezen. Om categorieën te krijgen die vergelijkbaar zijn met de indeling van Kraaykamp (1993a: 219) is een aantal afzonderlijke dagbladen samengevoegd tot één categorie. Zo zijn alle confessionele dagbladen samengevoegd in één categorie en zijn alle regionale dagbladen samengevoegd in een categorie. Respondenten hebben ook kranten genoemd die geen dagbladen zijn. Zij zijn met degenen die geen dagblad lezen samengevoegd in één categorie 'geen (dagelijkse) krant'. De complexiteitsscore die aan de categorie 'buitenlandse krant' is toegekend, is het gemiddelde dat is berekend over de scores van de Nederlandse kwaliteitskranten 'Volkskrant' en 'NRC Handelsblad'. De complexiteitsscore die aan het 'Financiële dagblad' is toegekend, is het gemiddelde dat is berekend over de scores van alle Nederlandse landelijke dagbladen.
- 10 Een belangrijk voordeel van expertbeoordeling is dat zowel de formele als de semantische complexiteit een rol spelen bij de beoordeling (zie ook eindnoot 8). Door niet alleen naar de formele complexiteit te kijken, wordt voorkomen dat boeken en kranten die in het algemeen als complex worden beschouwd, maar vrij eenvoudige formele tekstenmerken hebben, als minder complex worden geordend. Hierbij moet men bijvoorbeeld denken aan poëzie. De experts veronachtzamen de formele complexiteit niet, getuige de hoge correlatie tussen beide beoordelingen (Kraaykamp, 1993a: 58, 61).

- 11 De communaliteit geeft aan hoeveel procent van de variantie van een bepaalde variabele wordt verklaard door de onderscheiden dimensies. Een vuistregel is dat als de communaliteit lager is dan 0.25 (lees: 25%), de variabele te zwak samenhangt met de achterliggende dimensies.
- 12 Om te kunnen spreken van een betrouwbaar meetinstrument is de vuistregel dat bij 15 items of meer, Cronbachs alpha minimaal .85 moet zijn. Alle schalen die we in deze studie gebruiken, bevatten minder dan 15 items. Via de Spearman-Brown verlengingsregel is te berekenen in hoeverre er sprake zou zijn van een betrouwbaar meetinstrument, indien de schaal een of meer keren zou worden verlengd met de items die worden gebruikt. De betrouwbaarheidscoëfficiënt die op die manier wordt verkregen, geeft aan in hoeverre de gebruikte items een substantiële bijdrage leveren aan de meting van het achterliggende concept. De veronderstelling bij de berekening van Cronbachs alpha is namelijk dat er sprake is van parallelle tests, waarbij de betrouwbaarheden tussen de afzonderlijke tests gelijk zijn en de correlaties tussen de items ongeveer even sterk zijn (Swanborn, 1982: 107-112). Daarmee wordt ook rekening gehouden als er nieuwe items zouden worden geformuleerd om het meetinstrument uit te breiden. Door het meetinstrument te verlengen met 'dezelfde' items wordt als het ware een extra parallelle test toegevoegd die aansluit bij de genoemde veronderstelling de correlaties tussen de items en de betrouwbaarheden van elke afzonderlijke test blijven gelijk.
We hebben voor elk meetinstrument waarvoor een Cronbachs alpha is berekend de Spearman-Brown verlengingsregel toegepast om na te gaan of de onderlinge samenhang tussen de items voldoende hoog is om te veronderstellen dat er een gemeenschappelijk concept aan ten grondslag ligt. Er is na gegaan of de Cronbachs alpha de kritiek waarde van .85 overstijgt bij verlenging van het meetinstrument tot 15 items. Als dat zo is, gaan we er vanuit dat de items die we gebruiken voor het meetinstrument een substantieel deel van het gemeenschappelijke concept meten. Tot slot merken we op dat de Cronbachs alpha de meest conservatieve schatting is voor de betrouwbaarheid van een meetinstrument en systematisch lager is dan de betrouwbaarheid die bij een factoroplossing hoort (Carmines & Zeller, 1979: 59-62). Bij de betrouwbaarheid van een factoroplossing wordt namelijk rekening gehouden met de verschillende wegen van de items. De Cronbachs alpha's voor de economische en de culturele leefstijl zijn bij verlenging tot 15 items respectievelijk .90 en .94.
- 13 Het toepassen van de Spearman-Brown verlengingsregel levert een Cronbachs alpha op van .85, bij een verlenging van het meetinstrument tot 15 items (zie ook eindnoot 12)
- 14 In hoofdstuk twee gaven we aan dat een oriëntatie op waarden met name wordt gevormd in de eerste fase van het leven totdat mensen gaan deelnemen aan het arbeidsproces en een gezin gaan stichten en derhalve maatschappelijk gevestigd raken. De formulering 'Op dit moment vind ik in mijn leven belangrijk...' sluit daar niet geheel op aan. Er wordt immers gevraagd naar de waardenoriëntatie op het moment van ondervragen. Ondanks deze formulering, denken we dat deze stellingen de oriëntatie op meer fundamentele waarden aftappen die met name in de eerste levensfase is gevormd.
- 15 Aan de respondenten zijn vier politieke doelen voorgelegd en gevraagd welke zij het meest wenselijk vinden om na te streven, welke zij het op een na en twee na meest wenselijk vinden en welke zij het minst wenselijk vinden. Twee doelen representeren een materialistische houding (vgl. Inglehart, 1990). Degenen die deze beide doelen op de eerste en tweede plaats hebben geplaatst, hebben de score 2 gekregen. Degenen die één van beide doelen op de eerste of tweede plaats hebben geplaatst, hebben de score 1 gekregen. Tenslotte hebben degenen die geen van beide doelen op de eerste of tweede plaats hebben geplaatst, de score 0 gekregen (zie ook Eisinga et al., 1992).
- 16 Het toepassen van de Spearman-Brown verlengingsregel levert een Cronbachs alpha op van .89 bij een verlenging van het meetinstrument tot 15 items. (zie ook eindnoot 12)
- 17 In de oorspronkelijke operationalisering luidt de derde stelling, arbeiders moeten nog steeds strijden voor een gelijkwaardige positie in de maatschappij (vgl. Felling & Peters, 1984: 345). Echter, de 1185 respondenten waarvan we de gegevens voor ons onderzoek gebruiken, hebben de stelling voorgelegd gekregen zoals geformuleerd in overzicht 4.3, waarbij het woord 'nog' ontbreekt (Eisinga et al., 1992: 82, 439).
- 18 Het toepassen van de Spearman-Brown verlengingsregel levert een Cronbachs alpha op van .89, bij een verlenging van het meetinstrument tot 15 items. (zie ook eindnoot 12)
- 19 Het toepassen van de Spearman-Brown verlengingsregel levert een Cronbachs alpha op van .94, bij een verlenging van het meetinstrument tot 15 items (zie ook eindnoot 12)
- 20 Hierbij zijn de keuken, bijkeuken en badkamer niet meegeteld.
- 21 Het toepassen van de Spearman-Brown verlengingsregel levert een Cronbachs alpha op van .91, bij een verlenging van het meetinstrument tot 15 items (zie ook eindnoot 12).
- 22 We hebben deze procedure voor 58 respondenten toegepast

- 23 Degenen die geen beroep hebben, hebben we de score 0 toegekend.
- 24 Het toepassen van de Spearman-Brown verlengingsregel levert een Cronbachs alpha op van .88, bij een verlenging van het meetinstrument tot 15 items. We merken daarbij op dat de variabelen verschillen in het bereik van de antwoordcategorieën. We hebben het bereik van alle variabelen gelijk gemaakt door de vijf antwoordcategorieën van de vragen over uitgaansgedrag te hercoderen tot vier categorieën. Daarbij zijn de categorieën 'nooit' en 'zo nu en dan' samengevoegd. De gehercodeerde variabelen zijn gebruikt bij de betrouwbaarheidsanalyse en bij de berekening van gemiddelde scores.
- 25 Naar aanleiding van Tazelaar (1985: 292-300) zijn degenen die aangeven dat zij zelf, of hun partner zestig uur of meer in de week werken, samengevoegd in één categorie.
- 26 Degenen die geen (thuiswonende) kinderen hebben, is een score 50 toegekend. Dit getal is min of meer willekeurig gekozen. De veronderstelling bij deze keuze is dat naarmate de kinderen die thuis wonen ouder zijn, zij minder beperkingen leggen op de vrije tijd van de ouder(s).

5 ANALYSES EN RESULTATEN

In dit hoofdstuk bespreken we de analyseresultaten. Allereerst komen de bivariate samenhangen tussen enerzijds hulpbronnen en omvang van vrije tijd en anderzijds de economische en de culturele leefstijl aan de orde. Vervolgens bespreken we de resultaten van de multiple regressie-analyses voor het basismodel en het interpretatiemodel. Bovendien worden de resultaten van het basismodel en het interpretatiemodel met elkaar vergeleken. Deze vergelijking vormt de basis om op empirische gronden de centrale onderzoeksvraag te beantwoorden. Tenslotte vatten we de belangrijkste resultaten samen en formuleren we onze conclusies.

5.1 HULPBRONNEN, OMVANG VAN VRIJE TIJD EN LEEFSTIJLEN: RESULTATEN VAN BIVARIATE ANALYSES

Allereerst gaan we na in hoeverre en op welke manier economische hulpbronnen, culturele hulpbronnen en de omvang van vrije tijd samenhangen met de economische en de culturele leefstijl. Hiervoor zijn bivariate correlaties berekend die in tabel 5.1 staan gepresenteerd. We bespreken de resultaten voor elke leefstijl afzonderlijk.

Economische leefstijl

Vrijwel alle hulpbronnen en achtergrondkenmerken die de omvang van vrije tijd bepalen, hangen significant samen met de economische leefstijl. De economische leefstijl hangt positief samen met de drie economische hulpbronnen: men heeft een meer uitgesproken economische leefstijl naarmate men een hoger huishoudinkomen heeft, een hogere economische beroepsstatus heeft en de ouders materieel welvarender waren. De economische leefstijl hangt ook samen met de achtergrondkenmerken die de omvang van vrije tijd bepalen. Uit de richtingen van deze samenhangen blijkt dat men een meer uitgesproken economische leefstijl heeft, naarmate men meer uren per week werkt, de partner meer uren per week werkt, men meer thuiswonende kinderen heeft en deze kinderen jonger zijn. Ook hebben degenen die met een partner samenwonen een meer uitgesproken economische leefstijl dan degenen die niet met een partner samenwonen.¹ Tenslotte hangt de economische leefstijl ook samen met enkele culturele hulpbronnen, te weten de culturele

Tabel 5.1 Bivariate samenhangen tussen hulpbronnen, omvang van vrije tijd en de economische en de culturele leefstijl; Pearsons productmoment correlatiecoëfficiënten^a

	economische leefstijl	culturele leefstijl	N
<i>Economische hulpbronnen</i>			
Hoogte huishoudinkomen	.47	.24	1036
Economische beroepsstatus	.21	.34	1046
Materiële welvaart ouders	.10	.20	1162
<i>Culturele hulpbronnen</i>			
Opleidingsniveau	.10	.54	1163
Opleidingsrichting	-.06	.21	1139
Culturele beroepsstatus	.07	.44	1045
Beroepsniveau	.16	.32	1163
Opleidingsniveau vader	-.03	.39	992
Culturele leefstijl ouders	.02	.47	1139
<i>Omvang vrije tijd</i>			
Uren arbeid p/w respondent	.15	.08	1163
Woont niet samen met partner ^b	.30	.02	1163
Uren arbeid p/w partner	.16	.16	874
Aantal thuiswonende kinderen	.19	-.02	1163
Leeftijd jongste kind	-.15	.03	1163

a een cursieve en vetgedrukte coëfficiënt = $p < .05$

b voor deze variabele is Cramér's V berekend

beroepsstatus, het beroepsniveau, het opleidingsniveau, en een economische georiënteerde opleiding.

Als we de samenhangen met elkaar vergelijken, dan zien we dat de economische leefstijl het sterkste samenhangt met de hoogte van het huishoudinkomen (.47). De economische leefstijl hangt ook sterk samen met het wel of niet samenwonen met een partner (.30). Deze samenhang is zwakker dan die van de hoogte van het huishoudinkomen. Van alle significante correlaties zijn die van opleidingsrichting en culturele beroepsstatus relatief het zwakst. De significante samenhangen van de overige hulpbronnen en achtergrondkenmerken die de omvang van vrije tijd beperken, nemen een tussenpositie in en zijn ook relatief zwak, gezien de hoogtes die variëren tussen .10 en .21.

Culturele leefstijl

De culturele leefstijl hangt positief samen met alle culturele hulpbronnen. Men neemt vaker deel aan complexere culturele activiteiten, naarmate men een hoger opleidingsniveau heeft, de opleiding sterker cultureel is georiënteerd, het beroep dat men uitoefent een hogere culturele status en een hoger niveau heeft, naarmate de

vader een hoger opleidingsniveau heeft en de ouders cultureel actiever waren. De culturele leefstijl hangt ook positief samen met de economische hulpbronnen. Men heeft een meer uitgesproken culturele leefstijl, naarmate het huishoudinkomen hoger is, het beroep dat men uitoefent een hogere economische status heeft en naarmate de ouders materieel welvarender waren. Voor wat betreft de omvang van de vrije tijd, hangen alleen de achtergrondkenmerken die verwijzen naar de arbeidssituatie positief samen met de culturele leefstijl, te weten het aantal uren dat de respondent en de partner in de week werken. De achtergrondkenmerken die verwijzen naar de gezinssituatie hangen niet significant samen met de culturele leefstijl.

Als we de sterkte van de samenhangen met elkaar vergelijken, dan zien we dat een culturele leefstijl het sterkst samenhangt met de culturele hulpbronnen. De sterkste samenhangen zijn die tussen de culturele leefstijl en het opleidingsniveau (54), de culturele leefstijl van de ouders (47), de culturele beroepsstatus (44) en het opleidingsniveau van de vader (39). Daarnaast hangt de culturele leefstijl ook relatief sterk samen met de economische beroepsstatus (34). De culturele leefstijl hangt relatief het zwakste samen met de achtergrondkenmerken die verwijzen naar de arbeidssituatie. De samenhangen tussen een culturele leefstijl en opleidingsrichting en de overige economische hulpbronnen nemen een tussenpositie in.

De correlaties zijn tot nu toe per leefstijl besproken. Als we kijken met welke leefstijl de hulpbronnen en de achtergrondkenmerken die de omvang van vrije tijd beperken het sterkst samenhangen, dan zien we het volgende. Alle culturele hulpbronnen hangen veruit het sterkst samen met de culturele leefstijl. Van de economische hulpbronnen hangt de hoogte van het huishoudinkomen het sterkst samen met de economische leefstijl. De economische beroepsstatus en de materiële welvaart van de ouders hangen het sterkst samen met de culturele leefstijl. De achtergrondkenmerken die de omvang van de vrije tijd bepalen, hangen vooral samen met de economische leefstijl. Een uitzondering hierop is het aantal uren dat de partner per week werkt: dit hangt met beide leefstijlen even sterk samen.

Samenvatting

We concluderen dat de economische en de culturele leefstijl elk samenhangen met specifieke hulpbronnen en achtergrondkenmerken die de omvang van vrije tijd beperken. De economische leefstijl hangt vooral sterk samen met de hoogte van het huishoudinkomen en de omvang van vrije tijd. De culturele leefstijl hangt vooral sterk samen met culturele hulpbronnen en in mindere mate met de hoogte van het huishoudinkomen en de economische beroepsstatus. Voor wat betreft de omvang van

vrije tijd, blijkt de culturele leefstijl alleen samen te hangen met de arbeidsomstandigheden: men is cultureel actiever, naarmate men zelf en de partner meer uren per week werken.

Deze bevindingen komen niet in alle opzichten overeen met de theoretische verwachtingen die we hebben geformuleerd. Maar om definitieve uitspraken te kunnen doen over de houdbaarheid van onze theoretische verwachtingen zijn multivariate analyses nodig. Deze komen in de volgende paragraaf aan de orde.

5.2 BASISMODEL EN INTERPRETATIEMODEL: RESULTATEN VAN MULTIVARIATE ANALYSES

In deze paragraaf bespreken we vier zaken. Ten eerste komen de resultaten voor het basismodel aan de orde (§ 5.2.1). Ten tweede bespreken we de bevindingen voor het interpretatiemodel (§ 5.2.2). Ten derde vergelijken we de resultaten van beide modellen met elkaar (§ 5.2.3). Ten vierde zijn we voordat we de multivariate analyses hebben uitgevoerd, drie dingen nagegaan: 1. de mate van selectieve uitval; 2. in hoeverre aan de voorwaarden is voldaan die verbonden zijn aan het toepassen van multiple regressie-analyse; 3. de aanwezigheid van extreme scores. We bespreken deze laatste drie dingen als eerste.

Om na te kunnen gaan of er sprake is van selectieve uitval, hebben we voor elke variabele onderzocht of de groep respondenten die een ontbrekende score heeft tot een specifieke sociale categorie behoort. Dit blijkt voor sommige variabelen het geval. Als we 'listwise deletion' zouden toepassen, zouden met name studenten, huisvrouwen en alleenstaanden buiten de analyses blijven. Voor veel studenten en huisvrouwen kan namelijk geen beroepsstatus worden vastgesteld, omdat zij geen beroep uitoefenen of hebben uitgeoefend; degenen die geen partner hebben, kunnen de vraag hoeveel uren per week de partner werkt, logischerwijs niet beantwoorden.

Om te voorkomen dat deze specifieke categorieën van respondenten buiten de analyses vallen en om de totale omvang van de groep uitvallers te beperken, is de methode toegepast die Cohen en Cohen (1977) hebben voorgesteld. Deze methode houdt het volgende in. Aan elke respondent waarvan de informatie op een bepaalde variabele ontbreekt, is de gemiddelde score toegekend. Deze gemiddelde score is berekend over de scores op die variabele van alle overige respondenten. Vervolgens is er een nieuwe variabele gemaakt met twee categorieën: 0. de respondenten die oorspronkelijk een valide score hebben; 1. de respondenten die oorspronkelijk een ontbrekende score hebben. Deze nieuwe variabele is in de analyses opgenomen.²

Deze methode is uitgevoerd voor de variabelen huishoudinkomen, het opleidingsniveau van de vader en het aantal uren werk van de partner. Voor de laatstgenoemde variabele is geen nieuwe dichotome variabele gemaakt, aangezien de variabele wel of niet samenwonen met een partner al in de analyses is opgenomen.³ Voor de variabele beroepsstatus is een andere oplossing toegepast. Dit komt verderop aan de orde. Voor de verdere analyses zijn vervolgens alleen de respondenten geselecteerd die een geldige score hebben op alle variabelen in beide modellen. Dat zijn er 1065.⁴

Om multiple regressie-analyse uit te voeren, moeten de gegevens aan enkele voorwaarden voldoen. Als de gegevens daar niet aan voldoen, kan dat gevolgen hebben voor de zuiverheid of de efficiëntie van de schattingen van de parameters (Berry & Feldman, 1985; Gujarati, 1988). We zijn nagegaan of de gegevens die we gebruiken, voldoen aan de volgende vier voorwaarden:

1. De variabelen zijn van interval meetniveau. Urbanisatiegraad en provincie voldoen daar niet aan en zijn gedummificeerd.⁵
2. De relaties tussen enerzijds de onafhankelijke variabelen en anderzijds de afhankelijke variabelen zijn (partieel) lineair. Hierdoor is het aantal categorieën van beroepsniveau teruggebracht tot drie: laag (elementaire en lage beroepen), midden (middelbare beroepen) en hoog (hogere en wetenschappelijke beroepen).⁶
3. De onafhankelijke variabelen zijn onderling niet lineair afhankelijk van elkaar (afwezigheid van multi-collineariteit). Inspectie hiervan heeft geleid tot de volgende aanpassingen: de economische en culturele beroepsstatusladders hebben we allebei teruggebracht tot drie categorieën. Op basis van een kruistabel is een typologie van zeven categorieën gemaakt. Aan deze typologie zijn aparte categorieën voor studenten en overig niet-werkenden toegevoegd. Daardoor is bovendien het probleem van selectieve uitval voor deze variabele opgelost. Deze typologie is gedummificeerd, waarbij de categorie van degenen die een beroep uitoefenen met een lage economische én een lage culturele statuspositie de referentiecategorie is.
4. De varianties van de errortermen zijn aan elkaar gelijk, ofwel er is sprake van homoscedasticiteit. Inspectie van de gegevens daarvoor, heeft niet tot noodzakelijke aanpassingen geleid.⁷

Bovendien zijn we nagegaan of elke variabele bij benadering normaal is verdeeld.⁸ Dit heeft niet geleid tot noodzakelijke aanpassingen. Tot slot zijn we nagegaan of er extreme scores zijn die de richting van de regressiecoëfficiënten sterk beïnvloeden (zogenaamde 'outliers' en 'influential cases'). De resultaten van de residuenanalyse die daarvoor is uitgevoerd, geven geen aanleiding voor aanpassingen.

Na dit voorbereidende werk zijn de twee theoretische modellen gespecificeerd en geschat. We zijn uitgegaan van volledig verzadigde modellen, zodat we kunnen nagaan of de theoretische relaties die niet zijn beredeneerd - en die we daarom impliciet afwezig veronderstellen - ook daadwerkelijk niet naar voren komen. Voor de interactie tussen opleidingsniveau en opleidingsrichting zijn in eerste instantie de afzonderlijke variabelen en een multiplicatieve term in beide modellen opgenomen. Om de interactie tussen opleidingsniveau en opleidingsrichting zo goed mogelijk te kunnen toetsen, zijn we in tweede instantie een stap verder gegaan. We hebben de variabele opleidingsrichting gedummificeerd. Vervolgens zijn er vijf interactievariabelen gemaakt door elke dummyvariabele te vermenigvuldigen met het opleidingsniveau. We hebben telkens één interactievariabele buiten de analyse gelaten die fungeert als referentiecategorie. Als een interactievariabele een significante invloed heeft op een afhankelijke variabele, dan betekent dit dat de invloed van opleidingsniveau binnen de desbetreffende opleidingsrichting substantieel verschilt van de invloed van opleidingsniveau binnen de referentiecategorie.

In beide modellen zijn ook vier controlevariabelen opgenomen, te weten geslacht, leeftijd, urbanisatiegraad en provincie. We hebben voor deze achtergrondkenmerken geen hypothesen geformuleerd, maar eerdere onderzoeken hebben uitgewezen dat ze van invloed zijn op één of beide leefstijlen (o.a. Kraaykamp & De Graaf, 1995; Maas, Verhoeff & Ganzeboom, 1990; Verhoeff, 1993). Voor de variabele geslacht geldt: categorie 1 zijn de mannen en categorie 2 zijn de vrouwen. De variabelen leeftijd, urbanisatiegraad en provincie zijn gedummificeerd. Het aantal leeftijdscategorieën is daarbij vooraf teruggebracht tot de volgende vijf: 18 tot en met 30 jaar; 31 tot en met 40 jaar; 41 tot en met 50 jaar; 51 tot en met 60 jaar; en 61 tot en met 70 jaar.⁹

De uiteindelijke analyses hebben we uitgevoerd met behulp van het programma LISREL (versie 8.3) (Jöreskog & Sörbom, 1996). We hebben de mogelijkheid toegepast om te corrigeren op de onbetrouwbaarheid van de meetinstrumenten. Daarvoor hebben we de informatie gebruikt uit de betrouwbaarheidsanalyses die in het vorige hoofdstuk zijn beschreven.¹⁰ Tot slot zijn voor de gedummificeerde variabelen - behalve opleidingsrichting - compoundvariabelen berekend (o.a. Eisinga, Scheepers & Van Snippenburg, 1991; Jagodzinski & Weede, 1981). Daarmee kunnen we voor de variabele als geheel de relatieve sterkte van de invloed op de afhankelijke variabele vaststellen. De richting van de gestandaardiseerde regressiecoëfficiënt voor een compoundvariabele is per definitie positief en heeft derhalve geen betekenis.¹¹

5.2.1 Het basismodel

Het basismodel omvat de directe invloeden van de hulpbronnen en de omvang van de vrije tijd op de economische en de culturele leefstijl, gecontroleerd voor geslacht, leeftijd, urbanisatiegraad en provincie. We bespreken de resultaten per leefstijl.

Economische leefstijl

De resultaten van de analyse voor de economische leefstijl staan in tabel 5.2. Allereerst blijkt dat de economische hulpbronnen een positieve invloed hebben op de economische leefstijl. Men heeft een meer uitgesproken economische leefstijl, naarmate men een hoger inkomen heeft en het gezin waarin men is opgegroeid materieel welvarender was. Degenen die een beroep uitoefenen met een hoge economische en middelhoge culturele status - de economische beroepselite - hebben een meer uitgesproken economische leefstijl dan degenen die een lage economische en lage culturele beroepsstatus hebben (de referentiecategorie). Bovendien hebben degenen met een middelhoge economische én hoge culturele beroepsstatus - de culturele beroepselite - een minder uitgesproken economische leefstijl dan degenen die op beide ladders een lage positie innemen. Echter, dit laatste verschil is niet significant.

De culturele hulpbronnen leveren geen substantiele bijdrage aan de verklaring van de economische leefstijl: geen van deze hulpbronnen heeft een significante invloed.

Alle achtergrondkenmerken die de omvang van vrije tijd beperken, behalve het aantal thuiswonende kinderen, hebben een significante invloed op de economische leefstijl. De richting van de coëfficiënten wijst erop dat men een meer uitgesproken economische leefstijl heeft, naarmate men meer uren per week werkt, als men een partner heeft, naarmate de partner meer uren per week werkt en naarmate het jongste kind dat thuis woont jonger is. Deze bevindingen zijn in veel opzichten gelijk aan de resultaten die ook al op bivariaat niveau naar voren kwamen (zie tabel 5.1).

Van de vier controlevariabelen heeft alleen geslacht geen invloed op de economische leefstijl. Voor de drie andere controlevariabelen bestaan er wel significante verschillen in de economische leefstijl tussen enerzijds de onderscheiden categorieën en anderzijds de referentiecategorie.

Tabel 5.2 Basismodel economische leefstijl naar hulpbronnen, omvang van vrije tijd en controlevariabelen, ongestandaardiseerde (b) en gestandaardiseerde (β) regressiecoëfficiënten, N=1065"

onafhankelijke variabelen	b	β
<i>Economische hulpbronnen</i>		
Hoogte huishoudinkomen	.18	.39
Dummy huishoudinkomen	.45	.16
Materiële welvaart ouders	.16	.16
<i>Culturele hulpbronnen</i>		
Opleidingsniveau	-.03	-.06
Opleidingsrichting	.02	.02
Opleidingsniveau x opleidingsrichting	-.01	-.02
Beroepsniveau	-.02	-.02
Opleidingsniveau vader	-.03	-.06
Dummy opleiding vader	.13	.05
Culturele leefstijl ouders	.08	.05
Beroepsstatus: ^b		.18
student	-.10	
overig niet-werkend	.11	
eco.laag/cult.laag (referentie)		
eco.midden/cult.laag	.20	
eco.laag/cult.midden	-.05	
eco.midden/cult.midden	.07	
eco.hoog/cult.midden	.53	
eco.midden/cult.hoog	-.16	
eco.hoog/cult.hoog	.27	
<i>Omvang vrije tijd</i>		
Uren arbeid p/w respondent	.00	.11
Woont niet samen met partner	-.29	-.15
Uren arbeid p/w partner	.01	.11
Aantal thuiswonende kinderen	.05	.06
Leeftijd jongste kind	-.08	-.11
<i>Controle variabelen</i>		
Geslacht	-.02	-.01
Leeftijd: ^b		.19
18-30 jaar (referentie)		
31-40 jaar	.11	
41-50 jaar	.27	
51-60 jaar	.47	
61-70 jaar	.27	
Urbanisatiegraad: ^b		.14
platteland (referentie)		
verstedelijkt platteland	.00	
kleine en middelgrote steden	-.16	
grote steden	-.28	

Tabel 5.2 *vervolg*

onafhankelijke variabelen	b	β
Provincie. ^b		.16
Zuid-Holland (referentie)		
Groningen	- .09	
Friesland	- .09	
Drenthe	- .25	
Overijssel	.03	
Gelderland	.05	
Utrecht	.13	
Noord-Holland	-.29	
Zeeland	-.21	
Noord-Brabant	.10	
Limburg	-.17	
Percentage verklaarde variantie (R^2)		48.5
a een cursieve en vetgedrukte coëfficiënt = $p < .05$		
b op deze regel staat de coëfficiënt voor de desbetreffende compoundvariabele		

We zijn ook nagegaan of de interactietermen tussen het opleidingsniveau en opleidingsrichting van invloed zijn op de economische leefstijl. De gedachte daarbij is dat de invloed van opleidingsniveau verschilt per opleidingsrichting. Om deze hypothesen te toetsen en omdat regressiecoëfficiënten voor interactietermen een andere interpretatie vereisen dan standaard regressiecoëfficiënten (vgl. Friedrich, 1982; Lammers & Pelzer, 1999) hebben we enkele aanvullende analyses uitgevoerd. Over de manier waarop we dit hebben gedaan, is aan het begin van deze paragraaf al iets gezegd. We onderscheiden vijf opleidingsrichtingen, variërend van sterk economisch/technisch tot sterk cultureel georiënteerd. Er zijn vijf afzonderlijke structurele vergelijkingen geschat met de economische leefstijl als afhankelijke variabele. In elke vergelijking zijn telkens een andere opleidingsrichting en de interactieterm daarvan met het opleidingsniveau buiten de analyses gehouden, waardoor ze fungeren als referentiecategorieën.

De resultaten van deze analyses staan in tabel 5.3. Deze tabel moet als volgt worden gelezen. Boven de kolommen staat welke opleidingsrichting de referentiecategorie is. Elk cijfer geeft het verschil aan tussen het effect van opleidingsniveau in de opleidingsrichting die bij de desbetreffende rij hoort en het effect van opleidingsniveau in de opleidingsrichting die in de desbetreffende kolom de referentiecategorie is. In tabel 5.3 is bijvoorbeeld te lezen dat het effect van opleidingsniveau in de richting matig cultureel .04 sterker is dan in de richting matig economisch/technisch. Bovendien is te lezen dat dit verschil niet significant is.

Tabel 5.3 Basismodel het effect van opleidingsniveau op de economische leefstijl per opleidingsrichting, als afwijking van het effect in de referentiecategorie, ongestandaardiseerde regressiecoëfficiënten, $N=1065^a$

	referentiecategorie			
	1	2	3	4
1 sterk economisch/technisch				
2 matig economisch/technisch	-.01			
3 neutraal	-.03	-.02		
4 matig cultureel	.04	.04	.07	
5 sterk cultureel	-.03	-.02	-.00	-.07

a onder controle van alle overige variabelen uit het basismodel

Als we ook naar de andere resultaten kijken, dan komt naar voren dat de invloed van opleidingsniveau op de economische leefstijl niet verschilt tussen opleidingsrichtingen.

We hebben geen verwachtingen geformuleerd over de sterkte van de invloeden, omdat toetsing daarvan niet bijdraagt aan de beantwoording van de centrale onderzoeksvraag. Toch staan we daar kort bij stil. De relatieve sterkte van de invloed wordt aangegeven door de gestandaardiseerde regressiecoëfficiënt (β). Uit de gegevens in tabel 5.2 is op te maken dat de hoogte van het huishoudinkomen (.39) veruit de sterkste invloed heeft op de economische leefstijl. De invloeden van beroepsstatus (.18) en leeftijd (.19) zijn ongeveer even sterk, maar duidelijk zwakker dan de invloed van het huishoudinkomen. De invloeden van de andere hulpbronnen, de omvang van vrije tijd en de andere controlevariabelen - materiële welvaart van de ouders (.16), het niet samenwonen met een partner (-.15), het aantal uren dat de respondent en de partner werken (beide .11), de leeftijd van het jongste kind (-.11), urbanisatiegraad (.14), en provincie (.16) - verschillen weinig van elkaar en zijn relatief het zwakst. De totale verklaringskracht van de hulpbronnen, de omvang van de vrije tijd en de controle variabelen voor de economische leefstijl is redelijk: ze verklaren tezamen bijna 49 procent van de totale variantie (R^2).

Tot slot staan we stil bij het significante positieve effect van de dummyvariabele voor het huishoudinkomen. Degenen waarvan we geen gegevens hebben over het huishoudinkomen hebben gemiddeld een meer uitgesproken economische leefstijl dan degenen waarvan we het huishoudinkomen wel weten. Een mogelijke verklaring voor deze opmerkelijke bevinding heeft te maken met de samenstelling van de groep

waarvan wij geen gegevens hebben over het huishoudinkomen. Iets meer dan de helft van deze groep heeft geen betaalde arbeid. Van de andere helft daarentegen, heeft meer dan twintig procent een beroep met een hoge economische status, een hoge culturele status of beide en heeft meer dan zestig procent een beroep met minimaal een middelhoge economische of culturele status. Het lijkt daarom aannemelijk dat degenen waarvan we geen gegevens hebben over het huishoudinkomen gemiddeld meer verdienen dan degenen waarvan we deze gegevens wel hebben. Tot slot geeft het significante effect van deze dummyvariabele aan dat er selectieve uitval zou zijn als we degenen waarvan we geen gegevens hebben over het huishoudinkomen buiten de analyses hadden gelaten (vgl. Cohen & Cohen, 1977).

Culturele leefstijl

De gegevens voor de culturele leefstijl staan in tabel 5.4. Uit de resultaten komt naar voren dat de culturele hulpbronnen opleidingsniveau, beroepsniveau en de culturele leefstijl van de ouders een significante positieve invloed hebben op de culturele leefstijl. Daarnaast blijkt dat degenen die een beroep uitoefenen met een middelhoge economische en middelhoge culturele status, met een middelhoge economische en hoge culturele status, met een hoge economische en hoge culturele status, en degenen uit de categorie overig niet-werkenden gemiddeld een meer uitgesproken culturele leefstijl hebben dan degenen die een beroep hebben met een lage economische en lage culturele status. De bevinding voor de categorie overig niet-werkenden is opmerkelijk, omdat tot die categorie vooral huisvrouwen behoren. De culturele hulpbron opleidingsniveau van de vader heeft geen invloed op de culturele leefstijl.

Van de economische hulpbronnen blijkt alleen de hoogte van het huishoudinkomen een positieve invloed te hebben op de culturele leefstijl. De materiële welvaart van de ouders heeft geen invloed op de culturele leefstijl. Ook hebben degenen die een beroep uitoefenen met hoge economische status en een middelhoge culturele status, en met een middelhoge economische status en lage culturele status gemiddeld niet een meer of minder uitgesproken culturele leefstijl te dan de degenen die een beroep hebben met een lage economische en lage culturele status. De beide laatste bevindingen hebben we impliciet verondersteld. Dat alleen de hoogte van het huishoudinkomen van belang is, geeft aan dat deelnemen aan culturele activiteiten wordt beperkt door de omvang van het financiële budget.

De omvang van de vrije tijd is beperkt van invloed op de culturele leefstijl. Het blijkt dat naarmate de thuiswonende kinderen ouder zijn, men vaker aan complexe culturele activiteiten deelneemt. De overige achtergrondkenmerken die de omvang van vrije tijd beperken, hebben geen significante invloed op de culturele leefstijl.

Tabel 5.4 Basismodel culturele leefstijl naar hulpbronnen, omvang van vrije tijd en controlevariabelen; ongestandaardiseerde (b) en gestandaardiseerde (β) regressiecoëfficiënten, N=1065^a

onafhankelijke variabelen	b	β
<i>Economische hulpbronnen</i>		
Hoogte huishoudinkomen	.04	.09
Dummy huishoudinkomen	-.24	-.09
Materiële welvaart ouders	-.02	-.02
<i>Culturele hulpbronnen</i>		
Opleidingsniveau	.17	.36
Opleidingsrichting	-.00	-.00
Opleidingsniveau x opleidingsrichting	.02	.05
Beroepsniveau	.10	.12
Opleidingsniveau vader	.01	.03
Dummy opleiding vader	-.07	-.03
Culturele leefstijl ouders	.51	.34
Beroepsstatus: ^b		.19
student	.18	
overig niet-werkend	.70	
eco laag/cult.laag (referentie)		
eco midden/cult.laag	.21	
eco laag/cult midden	.13	
eco midden/cult.midden	.30	
eco hoog/cult midden	.20	
eco midden/cult.hoog	.37	
eco hoog/cult hoog	.33	
<i>Omvang vrije tijd</i>		
Uren arbeid p/w respondent	-.00	-.04
Woon niet samen met partner	-.05	-.03
Uren arbeid p/w partner	.00	.06
Aantal thuiswonende kinderen	-.01	-.02
Leeftijd jongste kind	.08	.10
<i>Controle variabelen</i>		
Geslacht	.20	.12
Leeftijd: ^b		.18
18-30 jaar (referentie)		
31-40 jaar	.33	
41-50 jaar	.36	
51-60 jaar	.25	
61-70 jaar	.21	
Urbanisatiegraad: ^b		.07
platteland (referentie)		
verstedelijkt platteland	.10	
kleine en middelgrote steden	.18	
grote steden	.15	

Tabel 5.4 *vervolg*

onafhankelijke variabelen	b	β
Provincie: ^b		<i>.12</i>
Zuid-Holland (referentie)		
Groningen	-.26	
Friesland	- .11	
Drenthe	- .10	
Overijssel	- .15	
Gelderland	<i>-.16</i>	
Utrecht	- .13	
Noord-Holland	.04	
Zeeland	- .05	
Noord-Brabant	- .12	
Limburg	<i>-.27</i>	
Percentage verklaarde variantie (R^2)		67.1
a een cursieve en vetgedrukte coëfficiënt = $p < .05$		
b op deze regel staat de coëfficiënt voor de desbetreffende compoundvariabele		

De vier controlevariabelen hebben allemaal een significante invloed op de culturele leefstijl. Zo blijkt dat vrouwen een meer uitgesproken culturele leefstijl hebben dan mannen. Dit komt overeen met de resultaten uit eerder onderzoek (o.a. De Graaf, 1991; Ganzeboom, 1994; Kraaykamp & De Graaf, 1995). In navolging van Kraaykamp (1993a) ligt de interpretatie voor de hand dat culturele evenementen en lezen voor vrouwen blijkbaar een andere betekenis hebben dan voor mannen. Voor leeftijd, urbanisatiegraad en provincie verschilt de gemiddelde culturele leefstijl in een of meer van de onderscheiden categorieën significant van de gemiddelde culturele leefstijl in de desbetreffende referentiecategorie.

De resultaten voor de interactietermen tussen opleidingsniveau en opleidingsrichting staan in tabel 5.5. De tabel moet op dezelfde manier worden gelezen als tabel 5.3. Uit de resultaten komt naar voren dat slechts één interactieterm significant is: het effect van opleidingsniveau op de culturele leefstijl is voor degenen die een neutraal georiënteerde opleiding hebben genoten significant hoger dan voor degenen die een sterk economisch/technisch georiënteerde opleiding hebben genoten. Alle andere interactietermen zijn niet significant.

Tabel 5.5 Basismodel het effect van opleidingsniveau op de culturele leefstijl per opleidingsrichting, als afwijking van het effect in de referentiecategorie, ongestandaardiseerde regressiecoëfficiënten, N=1065^{ab}

	referentiecategorie			
	1	2	3	4
1 sterk economisch/technisch				
2 matig economisch/technisch	.07			
3 neutraal	.09	.02		
4 matig cultureel	-.11	-.18	-.20	
5 sterk cultureel	.04	-.03	-.05	.14

a onder controle van alle overige variabelen uit het basismodel

b een cursieve en vetgedrukte coëfficiënt = $p < .05$

Tot slot staan we stil bij de relatieve sterkte van de invloeden. De gestandaardiseerde regressiecoëfficiënten in tabel 5.4 geven ons daarover het volgende beeld. Het opleidingsniveau (.36) en de culturele leefstijl van de ouders (.34) hebben veruit de sterkste invloed op de culturele leefstijl. De invloeden van de (culturele) beroepsstatus (.19) en de leeftijd (.18) zijn in dit opzicht iets minder van belang. De invloeden van de andere hulpbronnen, de omvang van vrije tijd en de andere controlevariabelen - het huishoudinkomen (.09), het beroepsniveau (.12), de leeftijd van het jongste kind (.10), het geslacht (.12), de urbanisatiegraad (.07) en de provincie (.12) - verschillen in sterkte weinig van elkaar en zijn relatief het zwakst. Tezamen hebben de economische hulpbronnen, de culturele hulpbronnen, de omvang van vrije tijd en de controlevariabelen een grote verklaringskracht voor de culturele leefstijl, getuige de 67 procent verklaarde variantie.

Toetsing van de hypothesen

We hebben voor het basismodel vijftien hypothesen geformuleerd. In overzicht 5.1 staat voor elke hypothese of we die op basis van de onderzoeksresultaten wel of niet moeten verwerpen. De hypothesen 1, 2, 4, 5, 8, 10 en 15 worden door onze analyseresultaten ondersteund. De hypothesen 3 en 7 worden gedeeltelijk ondersteund door de resultaten. De hypothesen 6, 9 en 11 tot en met 14 daarentegen, moeten we op grond van onze resultaten verwerpen. Dit betekent dat ongeveer eenderde van onze hypothesen niet wordt ondersteund door de onderzoeksresultaten.

Voor twee van deze resultaten willen we een alternatieve verklaring geven. Ten eerste voor de bevinding dat het opleidingsniveau van de vader geen invloed heeft op de culturele leefstijl. Het is aannemelijk dat dit te maken heeft met de culturele

	hypothese verwerpen?
<i>Hypothesen over de invloed van economische hulpbronnen op de economische en de culturele leefstijl</i>	
h1 Naarmate men een hoger inkomen heeft, heeft men daardoor een meer uitgesproken economische leefstijl.	nee
h2 Naarmate men een hoger inkomen heeft, heeft men daardoor een meer uitgesproken culturele leefstijl.	nee
h3 Naarmate het beroep dat men uitoefent een hogere economische status heeft, heeft men daardoor een meer uitgesproken economische leefstijl	deels*
h4 Naarmate men ouders heeft die materieel welvarender waren, heeft men daardoor op latere leeftijd een meer uitgesproken economische leefstijl.	nee
<i>Hypothesen over de invloed van culturele hulpbronnen op de culturele leefstijl</i>	
h5 Naarmate men een hogere opleiding heeft, heeft men daardoor een meer uitgesproken culturele leefstijl.	nee
h6 De positieve invloed van opleidingsniveau op culturele leefstijl is sterker naarmate de opleiding sterker cultureel is geïntendeerd.	ja
h7 Naarmate het beroep dat men uitoefent een hogere culturele status heeft, heeft men daardoor een meer uitgesproken culturele leefstijl	deels*
h8 Naarmate het beroep dat men uitoefent een hoger beroepsniveau heeft, heeft men daardoor een meer uitgesproken culturele leefstijl	nee
h9 Naarmate het opleidingsniveau van de ouders hoger is, heeft men daardoor op latere leeftijd een meer uitgesproken culturele leefstijl.	ja
h10 Naarmate de culturele leefstijl van de ouders sterker was, heeft men daardoor op latere leeftijd een meer uitgesproken culturele leefstijl	nee
<i>Hypothesen over de invloed van de omvang van vrije tijd op de culturele leefstijl</i>	
h11 Naarmate men meer uren per week werkt, heeft men daardoor een minder uitgesproken culturele leefstijl.	ja
h12 Degenen die niet met een partner samenwonen, hebben daardoor een minder uitgesproken culturele leefstijl dan zij die wel met een partner samenwonen	ja
h13 Naarmate de partner meer uren in de week werkt, heeft men daardoor een minder uitgesproken culturele leefstijl	ja
h14 Naarmate men meer thuiswonende kinderen heeft, heeft men daardoor een minder uitgesproken culturele leefstijl	ja
h15 Naarmate de thuiswonende kinderen jonger zijn, heeft men daardoor een minder uitgesproken culturele leefstijl	nee

* de resultaten ondersteunen de hypothese niet geheel, maar zijn deels in de verwachte richting

leefstijl van de ouders. Uit de gegevens in tabel 5.1 is naar voren gekomen dat de bivariate samenhangen tussen enerzijds het opleidingsniveau van de vader en de culturele leefstijl van de ouders en anderzijds de culturele leefstijl, vrij sterk zijn. De correlatie tussen beide culturele hulpbronnen is ook hoog, namelijk .56. Dit is niet verwonderlijk, gezien de sterke invloed van het opleidingsniveau op iemands culturele leefstijl. Een mogelijke verklaring voor de bevinding dat de invloed van het opleidingsniveau van de vader niet significant is, is daarom dat in de analyses ook is gecontroleerd voor de invloed van de culturele leefstijl van de ouders.

Ten tweede is gebleken dat de omvang van vrije tijd vrijwel geen invloed heeft op de culturele leefstijl. Een mogelijke verklaring hiervoor is dat het bezoeken van culturele evenementen en het lezen van boeken en dagbladen toch verschillende eisen

stellen aan vrije tijd. We hebben in paragraaf 3.2.2 betoogd dat het bezoeken van culturele evenementen meestal veel tijd kost en dat lezen een activiteit is die flexibeler kan worden gedaan. De verwachting dat de omvang van de vrije tijd ook samenhangt met het lezen van boeken en kranten, hebben we afgeleid uit de veronderstelling dat het lezen van boeken en kranten meer tijd kost, naarmate de informatie complexer is en daardoor meer concentratie vergt om de inhoud te begrijpen. Maar de verschillen in eisen die deze soorten activiteiten stellen aan de omvang van de vrije tijd zijn misschien groter dan we hebben vermoed, waardoor de invloeden van de achtergrondkenmerken die de omvang van de vrije tijd beperken op de culturele leefstijl verschillen en derhalve niet significant zijn.

Voor de relaties tussen de omvang van vrije tijd en de economische leefstijl hebben we geen hypothesen geformuleerd. We zijn er hierbij impliciet van uitgegaan dat deze relaties in de empirie niet naar voren zouden komen. Uit de onderzoeksresultaten is het tegenovergestelde gebleken: de omvang van vrije tijd blijkt vooral van invloed op de economische leefstijl en niet van invloed op de culturele leefstijl. We hebben gezien dat naarmate de omvang van de vrije tijd kleiner is, men een meer uitgesproken economische leefstijl heeft. Voor de gezinssituatie komt dit overeen met eerdere onderzoeksresultaten van Ganzeboom (1994) en Sobel (1981, 1983). De resultaten voor het aantal uren werken zijn daarentegen tegengesteld aan eerdere onderzoeksresultaten van Kraaykamp en De Graaf (1995). Een mogelijke verklaring voor onze bevindingen is gebaseerd op de operationalisering van economische leefstijl en sluit direct aan bij de alternatieve verklaring die we in paragraaf 2.2.5 hebben besproken. De economische leefstijl is gemeten door onder andere te vragen of er een videorecorder, een magnetron, een vaatwasmachine en een auto in het huishouden aanwezig zijn. Zulke goederen kosten niet alleen veel geld, maar besparen ook tijd: met een videorecorder kan men zelf bepalen wanneer men naar televisieprogramma's kijkt, een magnetron en een vaatwasmachine verlichten sommige huishoudelijke taken, en een auto vergroot de mobiliteit. Het is daarom aannemelijk dat naarmate men minder vrije tijd heeft het aantrekkelijker is om deze goederen te kopen.¹²

Voor de controlevariabelen hebben we geen hypothesen geformuleerd. De invloed van leeftijd op beide leefstijlen is echter wel dermate belangrijk gebleken dat we kort stil staan bij een verklaring daarvoor. Ten eerste is uit de resultaten naar voren gekomen dat degenen die ouder zijn dan 40 jaar een meer uitgesproken economische leefstijl hebben dan degenen die tussen de 18 en 30 jaar oud zijn. Deze bevinding

laat zich wellicht als volgt verklaren. Een economische leefstijl is onder andere gemeten via het aantal duurzame goederen dat mensen bezitten. Het ligt voor de hand dat veel duurzame goederen die mensen kopen, een aanvulling zijn op hetgeen zij al bezitten. Met andere woorden, het bezitten van duurzame goederen is cumulatief waardoor mensen meer bezitten, naarmate zij ouder zijn.

Ten tweede blijkt uit onze analyses dat degenen boven de dertig jaar vaker deelnemen aan complexere culturele activiteiten dan degenen die tussen 18 en 30 jaar oud zijn, onder controle van alle andere variabelen in het model. Deze bevinding komt niet overeen met de bevinding uit eerdere onderzoeken dat jongeren cultureel actiever zijn dan ouderen (vgl. Ganzeboom, 1989; Maas, Verhoeff & Ganzeboom, 1990; Niehof, 1997). De verklaring die de onderzoekers daarvoor geven, is dat er sprake is van ontwenning: zodra mensen niet meer aan culturele activiteiten deelnemen, raken ze dat ontwend en worden daarna niet snel meer actief. Uit onze resultaten komt naar voren dat er geen sprake is van ontwenning op oudere leeftijd. Een mogelijke verklaring voor onze bevinding is dat kunst met een grote K, zoals opera en klassieke muziek, sterker tot de leefwereld van ouderen dan van jongeren behoort.

Samenvatting

In deze paragraaf zijn de analyseresultaten voor het basismodel besproken. Deze resultaten kunnen we als volgt samenvatten. Verschillen in de economische leefstijl worden vooral verklaard door de economische hulpbronnen hoogte van het huishoudinkomen en materiële welvaart van de ouders en door de meeste omstandigheden die de omvang van vrije tijd beperken. Bovendien is gebleken dat leeftijd, urbanisatiegraad en provincie - alle drie controlevariabelen - belangrijk zijn voor de verklaring van verschillen in de economische leefstijl. Verschillen in de culturele leefstijl worden vooral verklaard door de culturele hulpbronnen opleidingsniveau, culturele leefstijl van de ouders, beroepsniveau en culturele beroepsstatus. Daarnaast is gebleken dat huishoudinkomen wel en de omvang van vrije tijd niet belangrijk is voor de verklaring van verschillen in deelname aan culturele activiteiten. Bovendien blijken geslacht, leeftijd, urbanisatiegraad en provincie ook bij te dragen aan de verklaring van verschillen in culturele leefstijl. Op basis van het verschil tussen de verklaarde varianties voor beide leefstijlen, concluderen we dat de hulpbronnen, de omvang van de vrije tijd en de controlevariabelen, zoals die in het basismodel zijn geanalyseerd, een betere verklaring vormen voor verschillen in de culturele leefstijl dan voor verschillen in de economische leefstijl.

Tweederde van onze hypothesen worden door onze bevindingen geheel of gedeeltelijk ondersteund. De belangrijkste verschillen zijn dat de omvang van vrije tijd niet van invloed is op de culturele leefstijl en wel van invloed is op de economische leefstijl. De resultaten voor het basismodel komen grotendeels overeen met de bevindingen uit eerdere studies die in hoofdstuk twee zijn beschreven. Er zijn twee belangrijke verschillen. Ten eerste komt, in tegenstelling tot eerder onderzoek (vgl. Kraaykamp & De Graaf, 1995), uit onze analyses naar voren dat het aantal uren dat mensen werken van invloed is op de economische leefstijl. Ten tweede komt uit onze resultaten naar voren dat de achtergrondkenmerken die de omvang van vrije tijd beperken, vrijwel geen betekenis hebben voor de verklaring van de culturele leefstijl (vgl. De Graaf, 1991; Ganzeboom, 1994; Kraaykamp & De Graaf, 1995; Knulst, 1989).

Tenslotte vergelijken we de resultaten uit de multivariate analyse met de resultaten uit de bivariate analyse uit tabel 5.1. Uit deze vergelijking komt naar voren dat het patroon uit de bivariate samenhangen in de multivariate analyse op twee manieren duidelijker naar voren komt. Ten eerste is gebleken dat zodra rekening wordt gehouden met de invloed van alle andere variabelen in het model, de relaties tussen culturele hulpbronnen en de economische leefstijl verdwijnen en vrijwel alleen de relaties tussen enerzijds economische hulpbronnen en de omvang van vrije tijd en anderzijds de economische leefstijl overblijven. Ten tweede blijkt uit de multivariate analyse dat de relaties tussen enerzijds economische hulpbronnen en de omvang van vrije tijd en anderzijds de culturele leefstijl vrijwel geheel verdwijnen.

Hiermee besluiten we de bespreking van de resultaten voor het basismodel. In de volgende paragraaf komen de analyses voor het interpretatiemodel aan de orde.

5.2.2 Het interpretatiemodel

Aan het basismodel zijn drie maatschappelijke oriëntaties toegevoegd. We bespreken de resultaten van de multivariate analyses voor het interpretatiemodel in drie subparagrafen. In de eerste subparagraaf komen de relaties tussen enerzijds de hulpbronnen, de omvang van de vrije tijd en maatschappelijke oriëntaties en anderzijds de economische en de culturele leefstijl aan de orde (§ 5.2.2.1). In de tweede subparagraaf staan de relaties tussen de hulpbronnen en de maatschappelijke oriëntaties centraal (§ 5.2.2.2). In de derde subparagraaf bespreken we de intermediaire posities van de maatschappelijke oriëntaties (§ 5.2.2.3).

5.2.2.1 Hulpbronnen, maatschappelijke oriëntaties en leefstijlen

In deze paragraaf komen twee dingen aan de orde. Ten eerste bespreken we de directe relaties tussen de drie maatschappelijke oriëntaties en de economische en culturele leefstijl, onder controle van de invloed van de overige variabelen in het model. Het tweede punt dat we bespreken heeft direct te maken met het uitgangspunt van het interpretatiemodel dat de maatschappelijke oriëntaties een interveniërende rol spelen in de relaties tussen enerzijds economische en culturele hulpbronnen en anderzijds de economische en culturele leefstijl. We verwachten dat de invloeden van de meeste hulpbronnen op de beide leefstijlen verdwijnen of substantieel afnemen, zodra de maatschappelijke oriëntaties aan het basismodel worden toegevoegd. Dit laatste komt in paragraaf 5.2.2.3 uitgebreid aan de orde. In deze paragraaf bespreken we alleen welke economische hulpbronnen, culturele hulpbronnen en achtergrondkenmerken die de omvang van vrije tijd beperken een directe invloed hebben op de economische en de culturele leefstijl. De resultaten worden voor de economische en de culturele leefstijl afzonderlijk besproken.

Economische leefstijl

De resultaten voor de economische leefstijl staan in tabel 5.6. Uit de bevindingen komt naar voren dat de oriëntaties op culturele pluriformiteit en op economische ongelijkheid een significante invloed hebben op de economische leefstijl. De richting van de coëfficiënten geeft aan dat men een meer uitgesproken economische leefstijl heeft, naarmate de oriëntatie op culturele pluriformiteit zwakker is en naarmate de oriëntatie op economische ongelijkheid sterker is. Een oriëntatie op maatschappelijke zekerheid blijkt geen significante invloed te hebben op de economische leefstijl.

De resultaten voor de hulpbronnen en de omvang van vrije tijd geven vrijwel hetzelfde beeld als bij het basismodel. De drie economische hulpbronnen hebben een significante invloed op de economische leefstijl. De richting van de coëfficiënten geeft aan dat mensen een meer uitgesproken economische leefstijl hebben, naarmate het huishoudinkomen hoger is en de materiële welvaart van de ouders groter was. Daarnaast blijkt ook dat degenen die een beroep uitoefenen met een hoge economische én hoge culturele status en met een hoge economische status én middelhoge culturele status gemiddeld een meer uitgesproken economische leefstijl hebben dan degenen die een beroep uitoefenen met een lage economische én lage culturele status (de referentiecategorie).

Tabel 5.6 Interpretatiemodel economische leefstijl naar maatschappelijke orientaties, hulpbronnen, omvang van vrije tijd en controlevariabelen; ongestandaardiseerde (b) en gestandaardiseerde (β) regressiecoëfficiënten, $N=1065^a$

onafhankelijke variabelen	b	β
<i>Maatschappelijke orientaties</i>		
Culturele pluriformiteit	-.20	-.14
Maatschappelijke zekerheid	.04	.03
Economische ongelijkheid	.16	.15
<i>Economische hulpbronnen</i>		
Hoogte huishoudinkomen	.18	.38
Dummy huishoudinkomen	.38	.14
Materiële welvaart ouders	.16	.16
<i>Culturele hulpbronnen.</i>		
Opleidingsniveau	-.02	-.03
Opleidingsrichting	.03	.03
Opleidingsniveau x opleidingsrichting	-.01	-.02
Beroepsniveau	.00	.00
Opleidingsniveau vader	-.03	-.06
Dummy opleiding vader	.14	.05
Culturele leefstijl ouders	.07	.05
Beroepsstatus: ^b		.16
student	-.06	
overig niet-werkend	.19	
eco.laag/cult laag (referentie)		
eco.midd/cult laag	.14	
eco laag/cult.midd	.00	
eco midd/cult.midd	.09	
eco.hoog/cult.midd	.50	
eco midd/cult.hoog	-.09	
eco hoog/cult hoog	.31	
<i>Omvang vrije tijd</i>		
Uren arbeid p/w respondent	.00	.10
Woont niet samen met partner	-.27	-.14
Uren arbeid p/w partner	.01	.10
Aantal thuiswonende kinderen	.03	.04
Leeftijd jongste kind	-.08	-.11
<i>Controle variabelen</i>		
Geslacht	.02	.01
Leeftijd ^b		.14
18-30 jaar (referentie)		
31-40 jaar	.11	
41-50 jaar	.23	
51-60 jaar	.32	
61-70 jaar	.11	
Urbanisatiegraad: ^b		.12
platteland (referentie)		
verstedelijkt platteland	.03	
kleine en middelgrote steden	-.11	
grote steden	-.22	

Tabel 5.6 vervolg

onafhankelijke variabelen	b	β
Provincie ^b		.16
Zuid-Holland (referentie)		
Groningen	- .04	
Friesland	- .06	
Drenthe	- .25	
Overijssel	.01	
Gelderland	.04	
Utrecht	.14	
Noord-Holland	-.26	
Zeeland	- .25	
Noord-Brabant	.09	
Limburg	- .17	
Percentage verklaarde variantie (R^2)		51.4
a een cursieve en vetgedrukte coëfficiënt = $p < .05$		
b op de regel staat de coëfficiënt voor de desbetreffende compoundvariabele		

Uit de resultaten blijkt dat ook in het interpretatiemodel geen van de culturele hulpbronnen van belang zijn voor de verklaring van verschillen in de economische leefstijl.

Dit geldt wel voor de meeste achtergrondkenmerken die bijdragen aan de omvang van de vrije tijd. Zo is in tabel 5.6 te lezen dat men een meer uitgesproken economische leefstijl heeft, naarmate men meer uren per week werkt, als men met een partner samenwoont, naarmate de partner meer uren per week werkt en naarmate de thuiswonende kinderen jonger zijn.

Uit de bevindingen komt ook naar voren dat voor leeftijd, urbanisatiegraad en provincie er significante verschillen zijn tussen een of meer van de onderscheiden categorieën en de desbetreffende referentiecategorie voor wat betreft de gemiddelde economische leefstijl.

In het interpretatiemodel zijn ook de interactietermen tussen opleidingsniveau en opleidingsrichting geanalyseerd. De resultaten hebben we op dezelfde manier verkregen als voor het basismodel. Hoewel we voor de economische leefstijl geen hypothesen hebben geformuleerd over de invloed van deze interactietermen, zijn we wel nagegaan of deze invloed in het interpretatiemodel afwezig is. De resultaten van de analyses staan in tabel 5.7 en daaruit komt naar voren dat onze verwachting juist is: de invloed van opleidingsniveau op economische leefstijl verschilt niet tussen opleidingsrichtingen.

Tabel 5.7 Interpretatiemodel het effect van opleidingsniveau op de economische leefstijl per opleidingsrichting, als afwijking van het effect in de referentiecategorie, ongestandaardiseerde regressiecoëfficiënten, $N=1065^a$

	referentiecategorie			
	1	2	3	4
1 sterk economisch/technisch				
2 matig economisch/technisch	- .01			
3 neutraal	- .03	- .02		
4 matig cultureel	.04	.05	.07	
5 sterk cultureel	- .03	- .01	.00	- .06

a onder controle van alle overige variabelen uit het interpretatiemodel

De relatieve sterkte van de verschillende invloeden wordt aangegeven door de gestandaardiseerde regressiecoëfficiënten in tabel 5.6. Uit deze getallen is af te lezen dat de hoogte van het huishoudinkomen (.38) veruit de sterkste invloed heeft op de economische leefstijl. De invloeden van de oriëntaties op culturele pluriformiteit en economische ongelijkheid op de economische leefstijl zijn ongeveer even groot en relatief minder sterk (respectievelijk -.14 en .15). De invloeden van beide oriëntaties verschillen in sterkte ook weinig van de overige significante invloeden, zoals die van de beroepsstatus (.16), de materiële welvaart van de ouders (.16) en het niet samenwonen met een partner (-.14). De maatschappelijke oriëntaties, de hulpbronnen, de omvang van de vrije tijd en de controlevariabelen verklaren tezamen meer dan de helft van de totale variantie in de economische leefstijl, namelijk ruim 51 procent.

Culturele leefstijl

De resultaten voor de culturele leefstijl staan in tabel 5.8. Uit de gegevens komt naar voren dat twee maatschappelijke oriëntaties een significante invloed hebben. De richting van de coëfficiënten geeft aan dat naarmate de oriëntatie op culturele pluriformiteit sterker is en naarmate de oriëntatie op maatschappelijke zekerheid zwakker is, men een meer uitgesproken culturele leefstijl heeft. Een oriëntatie op economische ongelijkheid blijkt geen significante invloed te hebben op de culturele leefstijl.

In tabel 5.8 is ook te lezen dat de culturele hulpbronnen opleidingsniveau, de culturele leefstijl van de ouders en de economische hulpbron huishoudinkomen significante directe invloeden hebben op de culturele leefstijl, onder controle van de invloed van de maatschappelijke oriëntaties. De richting van de desbetreffende

Tabel 5.8 Interpretatiemodel culturele leefstijl naar maatschappelijke oriëntaties, hulpbronnen, omvang van vrije tijd en controlevariabelen ongestandaardiseerde (b) en gestandaardiseerde (β) regressiecoëfficiënten, N=1065^a

onafhankelijke variabelen	b	β
<i>Maatschappelijke oriëntaties</i>		
Culturele pluriformiteit	.43	.30
Maatschappelijke zekerheid	-.12	-.12
Economische ongelijkheid	-.01	-.01
<i>Economische hulpbronnen</i>		
Hoogte huishoudinkomen	.04	.09
Dummy huishoudinkomen	-.17	-.06
Materiële welvaart ouders	-.02	-.02
<i>Culturele hulpbronnen</i>		
Opleidingsniveau	.12	.25
Opleidingsrichting	-.02	-.03
Opleidingsniveau x opleidingsrichting	.02	.04
Beroepsniveau	.08	.09
Opleidingsniveau vader	.00	.00
Dummy opleiding vader	-.05	-.02
Culturele leefstijl ouders	.51	.34
Beroepsstatus: ^b		.14
student	.11	
overig niet-werkend	.49	
eco.laag/cult.laag (referentie)		
eco.midd/cult.laag	.11	
eco.laag/cult.midd	.08	
eco.midd/cult.midd	.21	
eco.hoog/cult.midd	.09	
eco.midd/cult.hoog	.24	
eco.hoog/cult.hoog	.16	
<i>Omvang vrije tijd.</i>		
Uren arbeid p/w respondent	-.00	-.05
Woont niet samen met partner	-.09	-.04
Uren arbeid p/w partner	.00	.05
Aantal thuiswonende kinderen	.02	.03
Leeftijd jongste kind	.06	.08
<i>Controle variabelen</i>		
Geslacht	.18	.11
Leeftijd ^b		.25
18-30 jaar (referentie)		
31-40 jaar	.31	
41-50 jaar	.45	
51-60 jaar	.54	
61-70 jaar	.52	
Urbanisatiegraad: ^b		.06
platteland (referentie)		
verstedelijkt platteland	.10	
kleine en middelgrote steden	.16	
grote steden	.14	

Tabel 5.8 *vervolg*

onafhankelijke variabelen	b	β
Provincie: ^b		.10
Zuid-Holland (referentie)		
Groningen	-.30	
Friesland	- .11	
Drenthe	- .12	
Overijssel	- .13	
Gelderland	- .13	
Utrecht	- .19	
Noord-Holland	- .02	
Zeeland	- .01	
Noord-Brabant	- .09	
Limburg	-.19	
Percentage verklaarde variantie (R^2)		73.6
a een cursieve en vetgedrukte coëfficiënt = $p < .05$ b op deze regel staat de coëfficiënt voor de desbetreffende compoundvariabele		

regressiecoëfficiënten geeft aan dat men een meer uitgesproken culturele leefstijl heeft, naarmate het opleidingsniveau hoger is, de ouders cultureel actiever waren en het huishoudinkomen hoger is. Evenals in het basismodel naar voren is gekomen, blijkt dat degenen die een beroep uitoefenen met een middelhoge economische én middelhoge culturele status, met een middelhoge economische én hoge culturele status en degenen uit de categorie overig niet-werkenden gemiddeld een meer uitgesproken culturele leefstijl hebben dan degenen die een beroep hebben met een lage economische én lage culturele status.

Het blijkt ook dat alle controlevariabelen een significante directe invloed hebben op de culturele leefstijl, ongeacht de verschillen in maatschappelijke oriëntaties.

De analyseresultaten van het interactie-effect tussen opleidingsniveau en opleidingsrichting op de culturele leefstijl staan in tabel 5.9. Uit de resultaten komt naar voren dat dit interactie-effect afwezig is. De invloed van opleidingsniveau blijkt niet te verschillen tussen opleidingsrichtingen.

Uit de gestandaardiseerde regressiecoëfficiënten in tabel 5.8 maken we op dat de sterkte van de invloed van de beide significante maatschappelijke oriëntaties verschillend is: de invloed van de oriëntatie op culturele pluriformiteit is relatief sterk (.30), terwijl de invloed van de oriëntatie op maatschappelijke zekerheid relatief zwak

Tabel 5.9 Interpretatiemodel het effect van opleidingsniveau op culturele leefstijl per opleidingsrichting, als afwijking van het effect in de referentiecategorie, ongestandaardiseerde regressiecoëfficiënten, $N=1065^a$

	referentiecategorie			
	1	2	3	4
1 sterk economisch/technisch				
2 matig economisch/technisch	.05			
3 neutraal	.08	.03		
4 matig cultureel	-.07	-.12	-.15	
5 sterk cultureel	.04	-.01	-.04	.11

a onder controle van alle overige variabelen uit het interpretatiemodel

is (-.12). Samen met de culturele leefstijl van de ouders (.34) heeft de oriëntatie op culturele pluriformiteit de sterkste invloed op de culturele leefstijl. De invloeden van de culturele hulpbron opleidingsniveau (.25) en van leeftijd (.25) zijn iets minder sterk. De invloed van een oriëntatie op maatschappelijke zekerheid is zoals gezegd relatief zwak (-.12). Deze oriëntatie is samen met beroepsstatus (.14) huishoudinkomen (.09), geslacht (.11), urbanisatiegraad (.06) en provincie (.10) het minst belangrijk voor de verklaring van de culturele leefstijl. Tezamen hebben de maatschappelijke oriëntaties, de hulpbronnen, de omvang van vrije tijd en de controlevariabelen een sterke verklaringskracht: ze verklaren bijna 74 procent van de variantie in de culturele leefstijl.

Toetsing van de hypothesen

We hebben voor de relaties tussen maatschappelijke oriëntaties en leefstijlen vijf hypothesen opgesteld. Bovendien hebben we voor het interpretatiemodel hypothesen opgesteld over de directe relaties tussen enerzijds de economische hulpbron inkomen en anderzijds de economische en de culturele leefstijl en de directe relaties tussen de omvang van de vrije tijd en de culturele leefstijl. In overzicht 5.2 is voor elke hypothese aangegeven of die op grond van onze resultaten wel of niet moet worden verworpen.

Voor de hypothesen over maatschappelijke oriëntaties en leefstijlen concluderen we dat de hypothesen 22, 33 en 43 worden ondersteund en dat de hypothesen 32 en 44 moeten worden verworpen. Bij de laatste twee hypothesen staan we uitgebreider stil.

De eerste hypothese die door onze bevindingen moet worden verworpen, is dat naarmate men sterker is georiënteerd op maatschappelijke zekerheid, men daardoor

Overzicht 5.2 Hypothesen over de relaties in het interpretatiemodel de invloed van maatschappelijke oriëntaties, hulpbronnen en omvang van vrije tijd op de economische en de culturele leefstijl

	hypothese verwerpen?
<i>Hypothese over de invloed van de oriëntatie op culturele pluriformiteit op de culturele leefstijl</i>	
h22 Naarmate men een sterkere oriëntatie heeft op culturele pluriformiteit, heeft men daardoor een meer uitgesproken culturele leefstijl.	nee
<i>Hypothesen over de invloed van de oriëntatie op maatschappelijke zekerheid op de economische en de culturele leefstijl</i>	
h32 Naarmate men sterker georiënteerd is op maatschappelijke zekerheid, heeft men daardoor een minder uitgesproken economische leefstijl.	ja
h33 Naarmate men sterker georiënteerd is op maatschappelijke zekerheid, heeft men daardoor een minder uitgesproken culturele leefstijl.	nee
<i>Hypothesen over de invloed van de oriëntatie op economische ongelijkheid op de economische en de culturele leefstijl</i>	
h43 Naarmate men sterker georiënteerd is op economische ongelijkheid, heeft men daardoor een meer uitgesproken economische leefstijl.	nee
h44 Naarmate men sterker georiënteerd is op economische ongelijkheid, heeft men daardoor een meer uitgesproken culturele leefstijl.	ja
<i>Hypothesen over de invloed van economische hulpbronnen op de economische en de culturele leefstijl</i>	
h1 Naarmate men een hoger inkomen heeft, heeft men daardoor een meer uitgesproken economische leefstijl.	nee
h2 Naarmate men een hoger inkomen heeft, heeft men daardoor een meer uitgesproken culturele leefstijl.	nee
<i>Hypothesen over de invloed van de omvang van vrije tijd op de culturele leefstijl</i>	
h11 Naarmate men meer uren per week werkt, heeft men daardoor een minder uitgesproken culturele leefstijl	ja
h12 Mensen die niet met een partner samenwonen, hebben daardoor een minder uitgesproken culturele leefstijl dan zij die wel met een partner samenwonen.	ja
h13 Naarmate de partner meer uren in de week werkt, heeft men daardoor een minder uitgesproken culturele leefstijl	ja
h14 Naarmate men meer thuiswonende kinderen heeft, heeft men daardoor een minder uitgesproken culturele leefstijl.	ja
h15 Naarmate de thuiswonende kinderen jonger zijn, heeft men daardoor een minder uitgesproken culturele leefstijl.	ja

een minder uitgesproken economische leefstijl heeft (hypothese 32). Een mogelijke verklaring voor deze bevinding is te vinden in de operationalisering van de economische leefstijl. De veronderstelling bij deze hypothese is dat men dure en exclusieve duurzame goederen minder waardeert, naarmate men sterker is georiënteerd op maatschappelijke zekerheid. Deze oriëntatie betekent immers dat men veiligheid en stabiliteit belangrijk vindt in het leven, zo betoogden we in paragraaf 3.3.3. Uit de gegevens in bijlage 2 (tabellen 1 en 2) is te lezen dat de meeste duurzame goederen bij meer dan de helft van de respondenten in het huishouden aanwezig zijn, zoals een videorecorder, een Hi-Fi stereo tuner/versterker, cd-speler en een auto. De meeste duurzame goederen waarmee de economische leefstijl is

geoperationaliseerd, zijn daarom weinig exclusief. Dit heeft mogelijk te maken met de situatie in Nederland dat, ondanks dat er duidelijke verschillen in huishoudinkomen zijn, de welvaart dermate hoog is dat de meeste mensen deze goederen kunnen aanschaffen. Een aantal van de gevraagde duurzame goederen behoort daarom in de meeste huishoudens in Nederland veeleer tot de standaarduitrusting, waardoor de exclusiviteit ervan afneemt (vgl. Munters, 1977a, 1977b). Zulke duurzame goederen worden wellicht daarom niet meer beschouwd als een uiting van zelfverwezenlijking.

De tweede hypothese die we moeten verwerpen, is dat naarmate men sterker is georiënteerd op economische ongelijkheid, men daardoor een meer uitgesproken culturele leefstijl heeft (hypothese 44). De hypothese is gebaseerd op de redenering dat naarmate men over veel culturele hulpbronnen kan beschikken, men er belang bij heeft om de bestaande economische ongelijkheid te handhaven en derhalve aan exclusievere complexe culturele activiteiten zal deelnemen om het onderscheid met anderen te markeren. Uit onze bevindingen blijkt dat deze oriëntatie wel van invloed is op de economische leefstijl, maar niet op de culturele leefstijl.

Een derde bevinding die een nadere verklaring behoeft, is de negatieve invloed van de oriëntatie op culturele pluriformiteit op de economische leefstijl. De impliciete verwachting is dat deze oriëntatie geen invloed op de economische leefstijl zou hebben. Een mogelijke verklaring voor deze bevinding is af te leiden uit onze veronderstelling dat men streeft naar sociale waardering en naar het markeren van sociaal onderscheid. We hebben ook gezien dat men vooral complexe culturele activiteiten waardeert naarmate de oriëntatie op culturele pluriformiteit sterker is. Door minder duurzame goederen te consumeren, willen degenen die over relatief veel culturele hulpbronnen kunnen beschikken zich sterker onderscheiden van degenen die over relatief veel economische hulpbronnen kunnen beschikken.

Voor de hypothesen over de relaties tussen enerzijds huishoudinkomen en de omvang van vrije tijd en anderzijds de economische en culturele leefstijl is de conclusie dat de hypothesen 1 en 2 worden ondersteund en dat de hypothesen 11 tot en met 14 moeten worden verworpen. De laatste vier hypothesen gaan over de invloed van de omvang van vrije tijd op de culturele leefstijl. Bovendien is gebleken dat in het interpretatiemodel de omvang van de vrije tijd vooral van invloed is op de economische leefstijl. Hierover hebben we ook in het interpretatiemodel geen hypothesen geformuleerd, waardoor we er impliciet van uit zijn gegaan dat deze invloed afwezig zou zijn. De bevindingen voor de omvang van vrije tijd en de conclusies over de desbetreffende hypothesen komen overeen met de bevindingen en conclusies uit het basismodel, met uitzondering van hypothese 15. De alternatieve

verklaringen die we in paragraaf 5.2.1 hebben gegeven voor de bevindingen uit het basismodel, gelden derhalve ook voor deze bevindingen uit het interpretatiemodel

5.2.2.2 Hulpbronnen en maatschappelijke oriëntaties

In deze paragraaf bespreken we de resultaten voor wat betreft de invloeden van hulpbronnen op de drie maatschappelijke oriëntaties. Deze resultaten komen voor elke maatschappelijke oriëntatie afzonderlijk aan de orde.

Oriëntatie op culturele pluriformiteit

De analyseresultaten voor wat betreft de invloeden van de hulpbronnen, de omvang van de vrije tijd en de controlevariabelen op de oriëntatie op culturele pluriformiteit staan in tabel 5.10. Deze geven ons de volgende inzichten. Van de culturele hulpbronnen hebben het opleidingsniveau van de respondent en van de vader, en de opleidingsrichting een positieve invloed op de oriëntatie op culturele pluriformiteit. Het beroepsniveau en de culturele leefstijl van de ouders blijken niet van invloed te zijn op deze oriëntatie.

Uit de gegevens blijkt ook dat de hoogte van zowel de culturele als de economische beroepsstatus van belang is. In alle categorieën van beroepsstatus, op twee na, is de oriëntatie op culturele pluriformiteit gemiddeld sterker dan de oriëntatie in de categorie met een lage economische en lage culturele beroepsstatus. Opmerkelijk daarbij is dat ook de oriëntatie op culturele pluriformiteit in de categorie overig niet-werkenden gemiddeld sterker is dan in de categorie met een lage economische én lage culturele beroepsstatus.

De economische hulpbronnen hebben geen significante invloed op de oriëntatie op culturele pluriformiteit. De dummyvariabele voor het huishoudinkomen heeft wel een significant effect op deze oriëntatie. Degenen waarvan we de gegevens over het huishoudinkomen weten, hebben gemiddeld een sterkere oriëntatie op culturele pluriformiteit dan degenen waarvan we geen gegevens hebben over het huishoudinkomen. Het is moeilijk aan te geven hoe dit verschil moet worden geïnterpreteerd, omdat de groep waarvan we geen gegevens hebben over het huishoudinkomen voor de ene helft bestaat uit mensen die geen werk hebben en voor de andere helft uit mensen die wel werk hebben en bovendien een relatief hoge beroepspositie innemen, zoals we eerder hebben beschreven. Het is wel duidelijk dat hier, evenals bij het basismodel, sprake zou zijn geweest van selectieve uitval als we degenen waarvan we geen gegevens hebben over het huishoudinkomen, buiten de analyses hadden gelaten.

Tabel 5.10 Interpretatiemodel orientatie op culturele pluriformiteit naar hulpbronnen, omvang van vrije tijd en controlevariabelen, ongestandaardiseerde (b) en gestandaardiseerde (β) regressiecoëfficiënten, N=1065^a

onafhankelijke variabelen	b	β
<i>Economische hulpbronnen</i>		
Hoogte huishoudinkomen	.01	.03
Dummy huishoudinkomen	-.12	-.06
Materiële welvaart ouders	.01	.02
<i>Culturele hulpbronnen</i>		
Opleidingsniveau	.10	.28
Opleidingsrichting	.04	.08
Opleidingsniveau x opleidingsrichting	-.00	-.00
Beroepsniveau	.05	.08
Opleidingsniveau vader	.03	.08
Dummy opleiding vader	-.07	-.04
Culturele leefstijl ouders	.02	.02
Beroepsstatus^b		.17
student	.12	
overig niet-werkend	.40	
eco laag/cult laag (referentie)		
eco.midd/cult.laag	.22	
eco.laag/cult midd	.08	
eco.midd/cult midd	.16	
eco hoog/cult.midd	.21	
eco.midd/cult.hoog	.24	
eco hoog/cult.hoog	.33	
<i>Omvang vrije tijd</i>		
Uren arbeid p/w respondent	-.00	-.01
Woont samen met partner	-.07	-.05
Uren arbeid p/w partner	.00	.01
Aantal thuiswonende kinderen	-.05	-.09
Leeftijd jongste kind	-.01	-.02
<i>Controle variabelen</i>		
Geslacht	.05	.04
Leeftijd^b		.41
18-30 jaar (referentie)		
31-40 jaar	.00	
41-50 jaar	-.22	
51-60 jaar	-.59	
61-70 jaar	-.63	
Urbanisatiegraad:^b		.02
platteland (referentie)		
verstedelijkt platteland	-.01	
kleine en middelgrote steden	.02	
grote steden	-.00	

Tabel 5.10 *vervolg*

onafhankelijke variabelen	b	β
Provincie: ^b		.11
Zuid-Holland (referentie)		
Groningen	10	
Friesland	00	
Drenthe	06	
Overijssel	- 01	
Gelderland	- 02	
Utrecht	07	
Noord-Holland	.10	
Zeeland	- 08	
Noord-Brabant	- 02	
Limburg	-.14	
Percentage verklaarde variantie (R^2)		53.4
a een cursieve en vetgedrukte coëfficiënt = $p < .05$		
b op deze regel staat de coëfficiënt voor de desbetreffende compoundvariabele		

Voor de omvang van vrije tijd en de controlevariabelen zijn geen hypothesen geformuleerd. Van de achtergrondkenmerken die bijdragen aan de omvang van vrije tijd heeft alleen het aantal thuiswonende kinderen een significante invloed op de oriëntatie op culturele pluriformiteit. De richting van de coëfficiënt wijst erop dat men sterker is georiënteerd op culturele pluriformiteit, naarmate men minder kinderen heeft die thuis wonen. Daarnaast is in tabel 5.10 te zien dat er voor leeftijd en provincie significante verschillen in de oriëntatie op culturele pluriformiteit bestaan tussen de onderscheiden categorieën en de referentiecategorie van de desbetreffende variabele.

De resultaten voor de interactietermen tussen opleidingsniveau en opleidingsrichting staan in tabel 5.11. We kunnen hierover kort zijn: de invloed van opleidingsniveau op de oriëntatie op culturele pluriformiteit verschilt niet tussen opleidingsrichtingen.

De gestandaardiseerde regressiecoëfficiënten in tabel 5.10 geven de relatieve sterkte van de afzonderlijke invloeden weer. Uit deze gegevens is op te maken dat leeftijd verreweg (.41) de sterkste invloed heeft op de oriëntatie op culturele pluriformiteit. Deze bevinding is opmerkelijk. We staan verderop stil bij een mogelijke verklaring voor de invloed van deze variabele. De invloed van opleidingsniveau (.28) is ook sterk, maar zwakker dan de invloed van leeftijd. De invloed van beroepsstatus (.17) is

matig en de invloeden van de opleidingsrichting (.08), het opleidingsniveau van de vader (.08), het aantal thuiswonende kinderen (-.09) en de provincie (.11) zijn relatief zwak. Tezamen hebben de hulpbronnen, de omvang van de vrije tijd en de controlevariabelen een behoorlijke verklaringskracht, aangezien ze ruim 53 procent van de variantie verklaren.

Tabel 5.11 Interpretatiemodel het effect van opleidingsniveau op de oriëntatie op culturele pluriformiteit, als afwijking van het effect in de referentiecategorie, ongestandaardiseerde regressiecoëfficiënten, $N=1065^a$

	referentiecategorie			
	1	2	3	4
1 sterk economisch/technisch				
2 matig economisch/technisch	.03			
3 neutraal	.02	-.00		
4 matig cultureel	-.10	-.13	-.12	
5 sterk cultureel	-.01	-.03	-.03	.09

a onder controle van alle overige variabelen uit het interpretatiemodel

Oriëntatie op maatschappelijke zekerheid

De bevindingen over de invloeden van de hulpbronnen, de omvang van vrije tijd en de controlevariabelen op de oriëntatie op maatschappelijke zekerheid staan in tabel 5.12. Uit de gegevens komt naar voren dat van de culturele hulpbronnen alleen het opleidingsniveau een significante invloed heeft. De richting van de coëfficiënt geeft aan dat naarmate mensen een hoger opleidingsniveau hebben, zij minder sterk zijn georiënteerd op maatschappelijke zekerheid. Daarnaast blijkt dat van de categorieën voor beroepsstatus degenen die een lage economische én lage culturele beroepsstatus hebben gemiddeld het sterkst zijn georiënteerd op maatschappelijke zekerheid. Echter, alleen de verschillen met degenen die een beroep uitoefenen met een middelhoge economische én hoge culturele status, met een middelhoge economische én middelhoge culturele beroepsstatus en met degenen uit de categorie overig niet-werkenden zijn significant. Degenen uit de eerste categorie behoren tot de culturele elite.

De economische hulpbronnen blijken geen invloed te hebben op de oriëntatie op maatschappelijke zekerheid. Wel komt naar voren dat, evenals bij de oriëntatie op culturele pluriformiteit, de dummyvariabele voor huishoudinkomen een significant effect heeft. De richting van de coëfficiënt geeft aan dat degenen waarvan we de

Tabel 5.12 Interpretatiemodel orientatie op maatschappelijke zekerheid naar hulpbronnen, omvang van vrije tijd en controlevariabelen ongestandaardiseerde (b) en gestandaardiseerde (β) regressiecoëfficiënten N=1065^a

onafhankelijke variabelen	b	β
<i>Economische hulpbronnen</i>		
Hoogte huishoudinkomen	.03	.06
Dummy huishoudinkomen	.17	.06
Materiele welvaart ouders	-.02	-.02
<i>Culturele hulpbronnen</i>		
Opleidingsniveau	-.10	-.22
Opleidingsrichting	-.04	-.05
Opleidingsniveau x opleidingsrichting	-.01	-.01
Beroepsniveau	-.02	-.02
Opleidingsniveau vader	-.02	-.05
Dummy opleiding vader	-.04	-.02
Culturele leefstijl ouders	.03	.02
Beroepsstatus ^b		.12
student	-.17	
overig niet-werkend	-.31	
eco laag/cult laag (referentie)		
eco midd/cult laag	-.04	
eco laag/cult midd	-.06	
eco midd/cult midd	-.13	
eco hoog/cult midd	-.21	
eco midd/cult hoog	-.27	
eco hoog/cult hoog	-.21	
<i>Omvang vrije tijd</i>		
Uren arbeid p/w respondent	-.00	-.07
Woont niet samen met partner	-.52	-.28
Uren arbeid p/w partner	-.00	-.08
Aantal thuiswonende kinderen	.10	.14
Leeftijd jongste kind	-.15	-.21
<i>Controle variabelen</i>		
Geslacht	.00	.00
Leeftijd ^b		.22
18-30 jaar (referentie)		
31-40 jaar	-.24	
41-50 jaar	-.03	
51-60 jaar	.25	
61-70 jaar	.29	
Urbanisatiegraad ^b		.05
platteland (referentie)		
verstedelijkt platteland	-.03	
kleine en middelgrote steden	-.09	
grote steden	-.12	

Tabel 5.12 *vervolg*

onafhankelijke variabelen	b	β
Provincie: ^b		.14
Zuid-Holland (referentie)		
Groningen	.05	
Friesland	.04	
Drenthe	.03	
Overijssel	.14	
Gelderland	.11	
Utrecht	-.27	
Noord-Holland	-.12	
Zeeland	-.01	
Noord-Brabant	.16	
Limburg	.15	
Percentage verklaarde variantie (R^2)		48.9
a een cursieve en vetgedrukte coëfficiënt = $p < .05$		
b op deze regels staat de coëfficiënt voor de desbetreffende compoundvariabele		

inkomensgegevens niet weten gemiddeld een sterkere oriëntatie hebben op maatschappelijke zekerheid dan degenen waarvan we die gegevens over het huishoudinkomen wel weten.

In het theoretisch model is verondersteld dat de omvang van vrije tijd geen invloed heeft op de maatschappelijke oriëntaties. Uit de resultaten in tabel 5.12 komt naar voren dat alle achtergrondkenmerken die de omvang van vrije tijd beperken, behalve het aantal uren dat de respondent per week werkt, een significante invloed hebben op een oriëntatie op maatschappelijke zekerheid. De richting van regressiecoëfficiënten geeft aan dat mensen een sterkere oriëntatie hebben op maatschappelijke zekerheid, als zij met een partner samenwonen, naarmate de partner minder uren in de week werkt, naarmate zij meer thuiswonende kinderen hebben en naarmate de thuiswonende kinderen jonger zijn.

Voor de controlevariabelen leeftijd en provincie blijken de oriëntaties op maatschappelijke zekerheid in de onderscheiden categorieën significant te verschillen van de oriëntatie in de referentiecategorie. Over de verschillen tussen de leeftijdscategorieën komen we verderop terug. Voor de oriëntatie op maatschappelijke zekerheid zijn ook hypothesen geformuleerd over een interactie-effect tussen opleidingsniveau en opleidingsrichting. De analyseresultaten daarvan staan in tabel 5.13. Ook hier kunnen we over de bevindingen kort zijn: de invloed van

opleidingsniveau verschilt niet tussen de opleidingsrichtingen, in tegenstelling tot onze verwachting.

Tabel 5.13 Interpretatiemodel het effect van opleidingsniveau op de oriëntatie op maatschappelijke zekerheid, als afwijking van het effect in de referentiecategorie ongestandaardiseerde regressiecoëfficiënten, $N=1065^a$

	referentiecategorie			
	1	2	3	4
1 sterk economisch/technisch				
2 matig economisch/technisch	- 11			
3 neutraal	- 03	08		
4 matig cultureel	- 06	05	- 03	
5 sterk cultureel	- 03	08	- 00	03

a onder controle van alle overige variabelen uit het interpretatiemodel

Als we de gestandaardiseerde regressiecoëfficiënten in tabel 5.12 met elkaar vergelijken, dan zien we dat het niet samenwonen met een partner (-.28) relatief de belangrijkste bijdrage levert aan de verklaring van de oriëntatie op maatschappelijke zekerheid. De invloeden van het opleidingsniveau (-.22), de leeftijd van het jongste kind (-.21) en de leeftijd van de respondent (.22) zijn iets zwakker. De beroepsstatus (.12), het aantal uren per week dat de partner werkt (-.08), het aantal thuiswonende kinderen (.14) en de provincie waarin men woont (.14) hebben een relatief zwakke invloed op de oriëntatie op maatschappelijke zekerheid. Op basis van deze verschillen stellen we vast dat vooral verschillen in de gezinssituatie, met name het niet samenleven met een partner, de belangrijkste bijdrage leveren aan de verklaring van deze oriëntatie en niet de economische of culturele hulpbronnen. De hulpbronnen, de omvang van vrije tijd en de controlevariabelen verklaren tezamen zo'n 49 procent van de variantie in de oriëntatie op maatschappelijke zekerheid en hebben derhalve een behoorlijke verklaringskracht.

Oriëntatie op economische ongelijkheid

De analyseresultaten voor de invloeden van de hulpbronnen, de omvang van vrije tijd en de controlevariabelen op de oriëntatie op economische ongelijkheid staan in tabel 5.14. Uit de gegevens komt naar voren dat van de culturele hulpbronnen alleen het opleidingsniveau van de respondent en van de vader een significante invloed hebben. De richting van de coëfficiënten geeft aan dat naarmate men hoger is opgeleid en

naarmate de vader hoger is opgeleid, men een sterkere oriëntatie heeft op economische ongelijkheid. De andere culturele hulpbronnen hebben geen significante invloed op deze oriëntatie.

Van de economische hulpbronnen zijn alleen verschillen tussen categorieën van economische beroepsstatus significant. In tabel 5.14 is te lezen dat degenen die een economisch middelhoge en cultureel lage beroepsstatus hebben en degenen die een economisch hoge en cultureel middelhoge beroepsstatus hebben, gemiddeld sterker zijn georiënteerd op economische ongelijkheid dan degenen die een beroep hebben met een lage economische en lage culturele status. Bovendien is te zien dat de dummyvariabele voor huishoudinkomen een significante invloed heeft. De richting van de coëfficiënt geeft aan dat degenen waarvan we geen inkomensgegevens hebben, sterker zijn georiënteerd op economische ongelijkheid dan degenen waarvan we de gegevens wel hebben.

De achtergrondkenmerken die de omvang van vrije tijd beperken hebben geen significante invloeden, behalve het aantal uren dat men per week werkt. Uit de resultaten komt naar voren dat naarmate men meer uren per week werkt, men sterker is georiënteerd op economische ongelijkheid. Ook de vier controlevariabelen die een significante invloed hebben op de oriëntatie op economische ongelijkheid. Uit de gegevens is af te lezen dat mannen sterker zijn georiënteerd op economische ongelijkheid dan vrouwen. Voor urbanisatiegraad en provincie verschillen de gemiddelde oriëntaties op economische ongelijkheid in de onderscheiden categorieën significant van de gemiddelde oriëntaties in de desbetreffende referentiecategorieën. Hoewel voor leeftijd de gemiddelde oriëntatie op economische ongelijkheid in elk van de onderscheiden categorieën niet significant verschilt van de gemiddelde oriëntatie in de desbetreffende referentiecategorie, blijkt de totale variabele wel een significante invloed te hebben, getuige het significante effect van de compoundvariabele.

Tabel 5.14 Interpretatiemodel orientatie op economische ongelijkheid naar hulpbronnen, omvang van vrije tijd en controlevariabelen, ongestandaardiseerde (b) en gestandaardiseerde (β) regressiecoëfficiënten, N=1065^a

onafhankelijke variabelen	b	β
<i>Economische hulpbronnen</i>		
Hoogte huishoudinkomen	.03	.07
Dummy huishoudinkomen	.21	.08
Materiele welvaart ouders	.03	.03
<i>Culturele hulpbronnen</i>		
Opleidingsniveau	.06	.13
Opleidingsrichting	.01	.01
Opleidingsniveau x opleidingsrichting	-.01	-.03
Beroepsniveau	-.04	-.04
Opleidingsniveau vader	.04	.10
Dummy opleiding vader	-.09	-.04
Culturele leefstijl ouders	.08	.06
Beroepsstatus ^b		.22
Student	-.08	
Overig niet-werkend	.03	
eco laag/cult laag (referentie)		
eco midd/cult.laag	.65	
eco laag/cult midd	-.20	
eco midd/cult.midd	.11	
eco hoog/cult midd	.50	
eco.midd/cult hoog	-.08	
eco.hoog/cult hoog	.25	
<i>Omvang vrije tijd</i>		
Uren arbeid p/w respondent	.00	.11
Woont niet samen met partner	-.08	-.04
Uren arbeid p/w partner	.00	.05
Aantal thuiswonende kinderen	.02	.03
Leeftijd jongste kind	.02	.02
<i>Controle variabelen</i>		
Geslacht	-.22	-.13
Leeftijd ^b		.08
18-30 jaar (referentie)		
31-40 jaar	.07	
41-50 jaar	-.04	
51-60 jaar	.13	
61-70 jaar	.16	
Urbanisatiegraad: ^b		.12
platteland (referentie)		
verstedelijkt platteland	-.18	
kleine en middelgrote steden	-.23	
grote steden	-.34	

Tabel 5.14 *vervolg*

onafhankelijke variabelen	b	β
Provincie ^b		.11
Zuid-Holland (referentie)		
Groningen	-.20	
Friesland	-.20	
Drenthe	.02	
Overijssel	.07	
Gelderland	-.00	
Utrecht	.08	
Noord-Holland	-.04	
Zeeland	.17	
Noord-Brabant	-.01	
Limburg	-.21	
Percentage verklaarde variantie		23.6
a een cursieve en vetgedrukte coëfficiënt = $p < .05$		
b op deze regel staat de coëfficiënt voor de desbetreffende compoundvariabele		

De resultaten voor de interactietermen tussen opleidingsniveau en opleidingsrichting staan in tabel 5.15. Uit de cijfers is op te maken dat de interactie-effecten afwezig zijn: de invloed van opleidingsniveau op de oriëntatie op economische ongelijkheid is voor de onderscheiden opleidingsrichtingen gelijk.

Tabel 5.15 *Interpretatiemodel het effect van opleidingsniveau op de oriëntatie op economische ongelijkheid, als afwijking van het effect in de referentiecategorie, ongestandaardiseerde regressiecoëfficiënten, N=1065^a*

	referentiecategorie			
	1	2	3	4
1 sterk economisch/technisch				
2 matig economisch/technisch	.09			
3 neutraal	.04	-.06		
4 matig cultureel	-.10	-.19	-.14	
5 sterk cultureel	.03	-.12	-.07	.07

a onder controle van alle overige variabelen uit het interpretatiemodel

Als we de gestandaardiseerde regressiecoëfficiënten in de laatste kolom van tabel 5.14 met elkaar vergelijken, dan zien we dat de beroepsstatus (.22) de sterkste invloed heeft op de oriëntatie op economische ongelijkheid. Daarbij gaat het vooral om verschillen in economische beroepsstatus, zoals we eerder aangaven. De sterkte van de invloed is op zichzelf redelijk te noemen. De invloeden van opleidingsniveau

(.13), opleidingsniveau van de vader (.10), het aantal uren dat de respondent per week werkt (.11), geslacht (-.13), leeftijd (.08), urbanisatiegraad (.12) en provincie (.11) zijn relatief zwak. De tamelijk zwakke verklaringskracht van deze variabelen, wordt benadrukt door het relatief lage percentage verklaarde variantie: de hulpbronnen, de omvang van de vrije tijd en de controlevariabelen verklaren tezamen slechts 24 procent van de totale variantie in de oriëntatie op economische gelijkheid.

Toetsing van de hypothesen

Voor de relaties tussen hulpbronnen en maatschappelijke oriëntaties hebben we 24 hypothesen opgesteld. In overzicht 5.3 is voor elke hypothese aangegeven of we die op basis van onze bevindingen wel of niet moeten verwerpen. De hypothesen 16, 20, 26, 37 en 41 worden door de onderzoeksresultaten ondersteund. De hypothesen 18 en 35 worden gedeeltelijk ondersteund door de bevindingen. De overige 17 hypothesen moeten we verwerpen.

Uit overzicht 5.3 is op te maken dat tweederde van onze bevindingen over de relaties tussen hulpbronnen en maatschappelijke oriëntaties tegenovergesteld zijn aan onze verwachtingen. Bovendien is gebleken dat enkele achtergrondkenmerken die de omvang van vrije tijd beperken van invloed zijn op een of meer oriëntaties. De impliciete verwachting echter was dat deze invloeden afwezig zouden zijn. Voor enkele van deze onverwachte bevindingen geven we een mogelijke verklaring.

We hebben verondersteld dat de oriëntatie op culturele pluriformiteit vooral zou worden beïnvloed door de culturele hulpbronnen waarover men kan beschikken. Onze bevindingen laten zien dat vooral het opleidingsniveau van de respondent, en in mindere mate het opleidingsniveau van de vader en de culturele beroepsstatus, een positieve invloed hebben op deze oriëntatie. Het beroepsniveau en de culturele leefstijl van de ouders zijn daarentegen weinig van belang. Dat het beroepsniveau geen bijdrage levert, komt wellicht doordat dit ook sterk samengaat met een hoog opleidingsniveau, getuige de onderlinge correlatie van .49. De informatie en de intellectuele vaardigheden waarmee men in aanraking komt in complexe beroepswerkzaamheden leveren daardoor wellicht geen aanvullende bijdrage meer aan de oriëntatie op culturele pluriformiteit.

Voor de bevinding dat de culturele leefstijl van de ouders geen invloed heeft, hebben we twee mogelijke interpretaties. Ten eerste is de informatie waarmee men in aanraking komt doordat de ouders cultureel actief zijn, misschien te specifiek. Het gaat daarbij namelijk vooral om het bezoeken van theatervoorstellingen en het lezen van boeken. Als deze informatie te specifiek is, dan draagt dit mogelijk niet

Overzicht 5.3 Hypothesen over de relaties in het interpretatiemodel de invloed van hulpbronnen op de maatschappelijke orientaties

	hypothese verwerpen?
<i>Hypothesen over de invloed van hulpbronnen en de orientatie op culturele pluriformiteit</i>	
h16 Naarmate men een hogere opleiding heeft, is men daardoor sterker georiënteerd op culturele pluriformiteit	nee
h17 De positieve relatie tussen opleidingsniveau en oriëntatie op culturele pluriformiteit is sterker naarmate de opleiding sterker cultureel georiënteerd is	ja
h18 Naarmate het beroep dat men uitoefent een hogere culturele beroepsstatus heeft is men daardoor sterker georiënteerd op culturele pluriformiteit	deels*
h19 Naarmate het beroep dat men uitoefent een hoger beroepsniveau heeft is men daardoor sterker georiënteerd op culturele pluriformiteit	ja
h20 Naarmate het opleidingsniveau van de ouders hoger is, is men daardoor sterker georiënteerd op culturele pluriformiteit	nee
h21 Naarmate de culturele leefstijl van de ouders sterker was is men daardoor sterker georiënteerd op culturele pluriformiteit	ja
<i>Hypothesen over de invloed van hulpbronnen op de orientatie op maatschappelijke zekerheid</i>	
h23 Naarmate men een lager inkomen heeft, is men daardoor sterker georiënteerd op maatschappelijke zekerheid	ja
h24 Naarmate het beroep dat men uitoefent een lagere economische status heeft is men daardoor sterker georiënteerd op maatschappelijke zekerheid	ja
h25 Naarmate de ouders materieel minder welvend waren, is men daardoor sterker georiënteerd op maatschappelijke zekerheid	ja
h26 Naarmate men een lagere opleiding heeft, is men daardoor sterker georiënteerd op maatschappelijke zekerheid	nee
h27 De negatieve relatie tussen opleidingsniveau en oriëntatie op maatschappelijke zekerheid zal sterker zijn voor degenen die een culturele opleiding hebben genoten dan voor hen die geen culturele opleiding hebben genoten	ja
h28 Naarmate het beroep dat men uitoefent een lagere culturele beroepsstatus heeft, is men daardoor sterker georiënteerd op maatschappelijke zekerheid	ja
h29 Naarmate het beroep dat men uitoefent een lager beroepsniveau heeft is men sterker georiënteerd op maatschappelijke zekerheid	ja
h30 Naarmate het opleidingsniveau van de ouders lager is, is men daardoor sterker georiënteerd op maatschappelijke zekerheid	ja
h31 Naarmate de culturele leefstijl van de ouders zwakker was is men daardoor sterker georiënteerd op maatschappelijke zekerheid	ja
<i>Hypothesen over de invloed van hulpbronnen op de orientatie op economische ongelijkheid</i>	
h34 Naarmate men een hoger inkomen heeft, is men daardoor sterker georiënteerd op economische ongelijkheid	ja
h35 Naarmate het beroep dat men uitoefent een hogere economische status heeft, is men daardoor sterker georiënteerd op economische ongelijkheid	deels*
h36 Naarmate de ouders materieel welvarender waren, is men daardoor sterker georiënteerd op economische ongelijkheid	ja
h37 Naarmate men een hogere opleiding heeft, is men daardoor sterker georiënteerd op economische ongelijkheid	nee
h38 De positieve relatie tussen opleidingsniveau en oriëntatie op economische ongelijkheid is sterker voor degenen die een culturele opleiding hebben genoten, dan voor hen die geen culturele opleiding hebben genoten	ja
h39 Naarmate het beroep dat men uitoefent een hogere culturele beroepsstatus heeft is men daardoor sterker georiënteerd op economische ongelijkheid	ja
h40 Naarmate het beroep dat men uitoefent een hoger beroepsniveau heeft is men daardoor sterker georiënteerd op economische ongelijkheid	ja
h41 Naarmate het opleidingsniveau van de ouders hoger is, is men daardoor sterker georiënteerd op economische ongelijkheid	nee
h42 Naarmate de culturele leefstijl van de ouders sterker was is men daardoor sterker georiënteerd op economische ongelijkheid	ja

* de resultaten ondersteunen de hypothese strikt genomen niet geheel maar zijn deels in de verwachte richting

substantieel bij aan de algemenere oriëntatie op culturele pluriformiteit. Een tweede interpretatie is dat de culturele leefstijl van de ouders geen zelfstandige, maar een indirecte bijdrage levert aan deze oriëntatie. Uit eerder onderzoek is bekend dat een culturele leefstijl van de ouders een belangrijke positieve invloed heeft op het schoolsucces van de kinderen (vgl. De Graaf, 1987; Niehof, 1997). Dit laatste heeft een belangrijke invloed op de oriëntatie op culturele pluriformiteit, zoals we hebben gezien. Deze indirecte invloed zijn we niet nagegaan, maar de directe invloed van de culturele leefstijl van de ouders is wellicht afwezig, omdat beide culturele hulpbronnen tezamen in het model zijn opgenomen.

Een bevinding die ook een nadere verklaring behoeft, heeft te maken met de oriëntatie op maatschappelijke zekerheid. We hebben betoogd dat mensen sterker zijn georiënteerd op maatschappelijke zekerheid, naarmate zij over minder economische en culturele hulpbronnen kunnen beschikken, omdat daardoor hun levensomstandigheden minder welvarend zijn. Uit de analyses is gebleken dat slechts drie hulpbronnen enige invloed hebben op deze oriëntatie. Een mogelijke verklaring hiervoor is dat de gemiddelde welvaart voor de meeste mensen voldoende is, waardoor de mate waarin zij over hulpbronnen kunnen beschikken minder bepalend is voor hun oriëntatie op financiële zekerheid en op het gezin. Deze interpretatie is mede gebaseerd op de bevinding dat ook de hoogte van het huishoudinkomen geen invloed heeft op deze oriëntatie.

Uit de bevindingen is naar voren gekomen dat vooral de achtergrondkenmerken die verwijzen naar de gezinssituatie van invloed zijn op de oriëntatie op maatschappelijke zekerheid. We hebben over deze relaties geen hypothesen geformuleerd, omdat deze achtergrondkenmerken bedoeld zijn als indicatoren voor de omvang van vrije tijd. Een interpretatie van deze bevindingen in termen van vrije tijd lijkt ons niet aannemelijk. Een mogelijke verklaring is dat een oriëntatie op maatschappelijke zekerheid onder meer verwijst naar hoe belangrijk men het gezin en kinderen vindt. Wanneer men een gezin heeft gevormd en daardoor meer maatschappelijk is gevestigd, is men wellicht sterker daarop georiënteerd, ongeacht de hulpbronnen waarover men beschikt.

Voor de relaties tussen hulpbronnen en een oriëntatie op economische ongelijkheid moeten we op basis van onze resultaten de meeste hypothesen verwerpen. De oriëntatie op economische ongelijkheid blijkt vooral te worden beïnvloed door de verschillen in economische beroepsstatus en, in mindere mate, door het opleidingsniveau. Daarnaast is gebleken dat de andere hulpbronnen geen of een zeer geringe invloed hebben op deze oriëntatie. Een mogelijke verklaring voor deze bevindingen is dat degenen die over veel economische hulpbronnen kunnen

beschikken andere politieke voorkeuren hebben dan degenen die over veel culturele hulpbronnen kunnen beschikken

Tot slot staan we stil bij de invloed van leeftijd op de maatschappelijke orientaties. Leeftijd is in onze analyses een controlevariabele, waarvoor geen inhoudelijke hypothesen zijn geformuleerd. Uit de resultaten is naar voren gekomen dat leeftijd met name een sterke invloed heeft op de orientaties op culturele pluriformiteit en maatschappelijke zekerheid. We hebben in hoofdstuk twee al aangegeven dat de invloed van leeftijd veelal moeilijk te interpreteren is. Toch hebben we het idee dat onze bevindingen mogelijk te verklaren zijn op grond van verschillen tussen generaties.

Als we specifiek naar de bevindingen kijken, dan komt het volgende naar voren. Degenen die ouder zijn dan 40 jaar hebben gemiddeld een zwakkere orientatie op culturele pluriformiteit dan de jongeren tussen de 18 en 30 jaar. Dit verschil met de jongeren is groter voor degenen die tussen de 51 en 70 jaar oud zijn, dan voor degenen die tussen de 41 en 50 jaar oud zijn. We hebben in hoofdstuk 3 betoogd dat men een sterkere orientatie heeft op culturele pluriformiteit naarmate de hoeveelheid informatie en de diversiteit ervan waarmee men in aanraking komt groter is, vooral in de eerste levensfase. Dat jongeren een sterkere orientatie op culturele pluriformiteit hebben dan ouderen, is daarom wellicht het gevolg van het proces van globalisering. De samenleving is sterk ontwikkeld in de richting van een informatiesamenleving en een multiculturele samenleving. Bovendien zijn de communicatietechnologische mogelijkheden sterk toegenomen. Men komt daardoor in toenemende mate in aanraking met normen, waarden en gebruiken van verschillende culturen en mensen uit alle delen van de wereld. Het is derhalve aannemelijk dat de hoeveelheid en diversiteit aan normen, waarden en gebruiken van andere sociale groepen en gemeenschappen waarmee mensen in hun eerste levensfase in aanraking komen, voor degenen die tot jongere generaties behoren groter is dan voor degenen die tot oudere generaties behoren. Daardoor zijn jongeren wellicht sterker georiënteerd op culturele pluriformiteit.

Uit de resultaten komt ook naar voren dat in vergelijking met jongeren tussen de 18 en 30 jaar, dertigers gemiddeld een zwakkere orientatie, veertigers een even sterke orientatie en vijftigplussers een sterkere orientatie hebben op maatschappelijke zekerheid. In aansluiting op de noties van Inglehart (1990) is een mogelijke verklaring het volgende. Ouderen zijn opgegroeid in de eerste helft van de twintigste eeuw en de jongeren in de tweede helft van die eeuw. In de tweede helft van de twintigste eeuw was de samenleving als geheel veel welvarender dan in het eerste deel van die eeuw. Wellicht zijn ouderen daardoor sterker georiënteerd op

maatschappelijke zekerheid dan jongeren, ongeacht de hulpbronnen waarover zij kunnen beschikken

We besluiten hiermee de bespreking van de resultaten over de relaties tussen hulpbronnen en maatschappelijke oriëntaties

5.2.2.3 Samenvatting

In de vorige twee paragrafen zijn de resultaten voor het interpretatiemodel besproken. De resultaten kunnen als volgt worden samengevat. De maatschappelijke oriëntaties zijn van belang gebleken voor de verklaring van verschillen in de economische en culturele leefstijl. De oriëntatie op culturele pluriformiteit heeft een positieve invloed op de culturele leefstijl en een negatieve invloed op de economische leefstijl. De oriëntatie op maatschappelijke zekerheid heeft een negatieve invloed op de culturele leefstijl en geen invloed op de economische leefstijl. Een oriëntatie op economische gelijkheid heeft een positieve invloed op de economische leefstijl en geen invloed op culturele leefstijl.

Ondanks de toevoeging van de maatschappelijke oriëntaties aan het basismodel, is gebleken dat de hulpbronnen en de omvang van vrije tijd directe invloeden hebben op de economische en de culturele leefstijl. De drie economische hulpbronnen en de meeste achtergrondkenmerken die de omvang van vrije tijd beperken, hebben directe invloed op de economische leefstijl. De culturele hulpbronnen opleidingsniveau en culturele leefstijl van de ouders, en de economische hulpbron huishoudinkomen hebben een directe invloed op de culturele leefstijl. De resultaten voor deze directe invloeden van de hulpbronnen en de omvang van vrije tijd, komen vrijwel overeen met de resultaten voor het basismodel.

Uit de bevindingen is naar voren gekomen dat verschillen in de oriëntatie op culturele pluriformiteit vooral worden verklaard door het opleidingsniveau, de (culturele) beroepsstatus en leeftijd. De economische hulpbronnen en de achtergrondkenmerken die de vrije tijd beperken hebben geen invloed op deze oriëntatie.

De verschillen in de oriëntatie op maatschappelijke zekerheid worden vooral verklaard door het opleidingsniveau, de gezinssituatie en de leeftijd. De economische hulpbronnen hebben eveneens geen invloed op deze oriëntatie.

Uit de resultaten is gebleken dat een culturele hulpbron en een economische hulpbron een invloed hebben op de oriëntatie op economische ongelijkheid, het opleidingsniveau, respectievelijk de economische beroepsstatus. De overige

hulpbronnen en achtergrondkenmerken blijken vrijwel niet van belang voor de verklaring van de verschillen in de oriëntatie op economische ongelijkheid.

Uiteindelijk ondersteunen deze bevindingen zeven van de 24 hypothesen. Bovendien is gebleken dat een aantal relaties waarvan we impliciet de verwachting hadden dat ze afwezig zouden zijn, in de empirie wel aanwezig zijn. Opmerkelijke uitkomsten voor het basismodel zijn: de oriëntatie op maatschappelijke zekerheid heeft geen invloed op de economische leefstijl; de oriëntatie op culturele pluriformiteit heeft een invloed op de economische leefstijl; de oriëntatie op economische ongelijkheid heeft geen invloed op de culturele leefstijl; de achtergrondkenmerken die de omvang van de vrije tijd beperken, hebben een invloed op de economische leefstijl en op de oriëntatie op maatschappelijke zekerheid, en hebben geen invloed op de culturele leefstijl; de economische hulpbronnen hebben geen invloed op de oriëntatie op maatschappelijke zekerheid. Tenslotte is opvallend dat het overgrote deel van de hulpbronnen waarover men kan beschikken via de gezinssituatie waarin men is opgegroeid op alle drie de maatschappelijke oriëntaties geen invloed hebben. Voor een aantal van deze onverwachte bevindingen hebben we een mogelijke alternatieve interpretatie gegeven.

5.2.3 Interpretatie van de relaties tussen hulpbronnen en leefstijlen

Onze centrale onderzoeksvraag is in hoeverre de maatschappelijke oriëntaties interveniëren in de relaties tussen enerzijds economische en culturele hulpbronnen en anderzijds de economische en de culturele leefstijl. We hebben hiervoor al geconstateerd dat de oorspronkelijke invloeden van de economische en culturele hulpbronnen op beide leefstijlen niet verdwijnen nadat de maatschappelijke oriëntaties aan het basismodel zijn toegevoegd. Dit zegt niet alles over de intermediaire positie van de maatschappelijke oriëntaties. Het is namelijk ook mogelijk dat de oorspronkelijke directe invloeden van de hulpbronnen gedeeltelijk worden geïnterpreteerd. In dat geval is de ongestandaardiseerde regressiecoëfficiënt van de desbetreffende hulpbron in het interpretatiemodel kleiner dan in het basismodel. Een afname van deze coëfficiënt in het interpretatiemodel betekent namelijk dat een deel van de invloed van de desbetreffende hulpbron op rekening komt van een of meer maatschappelijke oriëntaties. We gaan dit na door de ongestandaardiseerde regressiecoëfficiënten van de hulpbronnen uit het interpretatiemodel te vergelijken met die uit het basismodel. We bespreken de verschillen voor de economische en de culturele leefstijl afzonderlijk.

Tabel 5.16 Economische leefstijl naar hulpbronnen en omvang van vrije tijd ongestandaardiseerde regressiecoëfficiënten uit het basismodel en interpretatiemodel^a

onafhankelijke variabelen	basismodel	interpretatie-model
<i>Economische hulpbronnen</i>		
Hoogte huishoudinkomen	<i>.18</i>	<i>.18</i>
Dummy huishoudinkomen	<i>.45</i>	<i>.38</i>
Materiële welvaart ouders	<i>.16</i>	<i>.16</i>
<i>Culturele hulpbronnen</i>		
Opleidingsniveau	-.03	-.02
Opleidingsrichting	.02	.03
Opleidingsniveau x opleidingsrichting	-.01	-.01
Beroepsniveau	-.02	.00
Opleidingsniveau vader	-.03	-.03
Dummy opleiding vader	.13	.14
Culturele leefstijl ouders	.08	.07
<i>Beroepsstatus</i>		
student	-.10	-.06
overig niet-werkend	.11	.19
eco laag/cult.laag (referentie)		
eco midd/cult laag	.20	.14
eco.laag/cult.midd	-.05	.00
eco.midd/cult midd	.07	.09
eco.hoog/cult.midd	<i>.53</i>	<i>.50</i>
eco.midd/cult hoog	-.16	-.09
eco.hoog/cult.hoog	.27	<i>.31</i>
<i>Omvang vrije tijd</i>		
Uren arbeid p/w respondent	<i>.00</i>	<i>.00</i>
Woont niet samen met partner	<i>-.29</i>	<i>-.27</i>
Uren arbeid p/w partner	<i>.01</i>	<i>.01</i>
Aantal thuiswonende kinderen	.05	.03
leeftijd jongste kind	<i>-.08</i>	<i>-.08</i>

a een cursieve en vetgedrukte coëfficiënt = $p < .05$

In tabel 5.16 staan voor de economische leefstijl de ongestandaardiseerde regressiecoëfficiënten uit beide modellen naast elkaar. We kijken eerst of de coëfficiënten in beide modellen verschillen in significanties. Een verschil in significantie betekent dat de invloed van de desbetreffende hulpbron of het achtergrondkenmerk substantieel is veranderd. Uit deze vergelijking komt naar voren dat er alleen voor beroepsstatus een verschil in significantie is: het verschil in economische leefstijl tussen degenen die een hoge economische én hoge culturele beroepsstatus hebben en degenen die een lage economische én lage culturele beroepsstatus hebben, blijkt in het interpretatiemodel wel significant en in het basismodel niet significant te zijn. Het verschil in absolute sterkte tussen beide coëfficiënten is te verwaarlozen (.04). Bovendien is in het basismodel het verschil tussen beide categorieën ook al bijna significant.¹³ Verder zijn er tussen beide

Tabel 5.17 Culturele leefstijl naar hulpbronnen en omvang van vrije tijd: ongestandaardiseerde regressiecoëfficiënten uit het basismodel en interpretatiemodel^a

onafhankelijke variabelen	basismodel	interpretatie-model
<i>Economische hulpbronnen</i>		
Hoogte huishoudinkomen	.04	.04
Dummy huishoudinkomen	-.24	-.17
Materiële welvaart ouders	-.02	-.02
<i>Culturele hulpbronnen</i>		
Opleidingsniveau	.17	.12
Opleidingsrichting	-.00	-.02
Opleidingsniveau x opleidingsrichting	.02	.02
Beroepsniveau	.10	.08
Opleidingsniveau vader	.01	.00
Dummy opleiding vader	-.07	-.05
Culturele leefstijl ouders	.51	.51
<i>Beroepsstatus</i>		
student	.18	.11
overig niet-werkend	.70	.49
eco laag/cult laag (referentie)		
eco midd/cult laag	.21	.11
eco laag/cult midd	.13	.08
eco midd/cult midd	.30	.21
eco hoog/cult midd	.20	.09
eco midd/cult hoog	.37	.24
eco hoog/cult hoog	.33	.16
<i>Omvang vrije tijd</i>		
Uren arbeid p/w respondent	-.00	-.00
Woont niet samen met partner	-.05	-.09
Uren arbeid p/w partner	.00	.00
Aantal thuiswonende kinderen	-.01	.02
Leeftijd jongste kind	.08	.06

a een cursieve en vetgedrukte coëfficiënt = $p < .05$

modellen geen significante verschillen van de regressiecoëfficiënten. Als we de absolute sterktes van de regressiecoëfficiënten met elkaar vergelijken dan zien we dat die ook niet substantieel van elkaar verschillen. Op grond hiervan concluderen we dat de oriëntaties op culturele pluriformiteit en economische ongelijkheid - de twee oriëntaties die een significante invloed hebben op de economische leefstijl - niet interveniëren in de relaties tussen enerzijds economische hulpbronnen, culturele hulpbronnen en de omvang van vrije tijd en anderzijds de economische leefstijl.

Hetzelfde zijn we na gegaan voor de culturele leefstijl. De gegevens hiervoor staan in tabel 5.17. Als we de significanties van de regressiecoëfficiënten in beide modellen met elkaar vergelijken, dan vallen de volgende verschillen op. De invloed van het beroepsniveau is in het basismodel significant en in het interpretatiemodel niet. Voor de categorieën van beroepsstatus is te zien dat in het interpretatiemodel de

verschillen in de culturele leefstijl tussen enerzijds degenen die een hoge economische én culturele beroepsstatus hebben en anderzijds degenen die een lage economische én culturele beroepsstatus hebben, niet meer significant is.

Als we naar de absolute verschillen tussen de coëfficiënten kijken, zien we enkele opmerkelijke verminderingen. De sterkste verminderingen zien we bij de categorieën van beroepsstatus: de gemiddelden voor overig niet-werkenden, degenen met een middelhoge economische én hoge culturele beroepsstatus en met een hoge economische én hoge culturele beroepsstatus zijn in het interpretatiemodel beduidend lager (respectievelijk van .70 naar .49; van .37 naar .24; van .33 naar .16). De regressiecoëfficiënten voor het opleidingsniveau en de dummyvariabele voor het huishoudinkomen zijn ook kleiner geworden (respectievelijk van .17 naar .12 en van -.24 naar -.17). Het verschil tussen de regressiecoëfficiënten voor beroepsniveau is, hoewel in het interpretatiemodel niet meer significant, vrij gering (respectievelijk van .10 naar .08).

Op grond van deze verschillen in regressiecoëfficiënten tussen de beide modellen, concluderen we dat de oriëntaties op culturele pluriformiteit en maatschappelijke zekerheid - de twee oriëntaties die een significante invloed hebben op de culturele leefstijl - interveniëren in de relaties tussen economische en culturele hulpbronnen en de culturele leefstijl. Deze intermediaire positie is bescheiden en moet vooral worden toegeschreven aan de oriëntatie op culturele pluriformiteit. Deze oriëntatie heeft immers de sterkste invloed op de culturele leefstijl. Bovendien zijn de economische en culturele hulpbronnen waarvoor we belangrijke verschillen hebben geconstateerd, met name van invloed op deze oriëntatie.

Tabel 5.18 *De verklaarde varianties voor de economische en de culturele leefstijl uit het basismodel en het interpretatiemodel (in percentages)*

	basismodel	interpretatie- model
Economische leefstijl	48.5	51.4
Culturele leefstijl	67.1	73.6

De maatschappelijke oriëntaties hebben naast de bescheiden intermediaire positie, ook een zelfstandige invloed op beide leefstijlen. Dit komt onder meer naar voren als we voor beide leefstijlen de verklaarde varianties van het basismodel en het interpretatiemodel met elkaar vergelijken. Deze gegevens staan in tabel 5.18. In deze tabel is te lezen dat door de maatschappelijke oriëntaties aan het basismodel toe te voegen de verklaarde variantie voor de economische leefstijl stijgt van 48.5 procent naar 51.4 procent en voor de culturele leefstijl van 67.1 naar 73.6 procent.¹⁴

Tot slot staan we stil bij de hulpbronnen en de achtergrondkenmerken die de omvang van vrije tijd beperken die in het interpretatiemodel een directe invloed hebben op de economische en de culturele leefstijl. Hierover hebben we ook in eerdere paragrafen al opmerkingen gemaakt.

In tabel 5.16 (zie ook tabel 5.6) is te zien dat in het interpretatiemodel met name de economische hulpbronnen huishoudinkomen, materiële welvaart van de ouders, (economische) beroepsstatus, en de omvang van vrije tijd een directe invloed hebben op de economische leefstijl. De directe invloed van het huishoudinkomen is logisch. Immers, het financiële budget waarover iemand kan beschikken, heeft een beperkende invloed op de goederen die men kan aanschaffen, ongeacht wat men belangrijk vindt en waardeert.

Voor de bevindingen van de omvang van de vrije tijd hebben we eerder aangegeven dat dit mogelijk te maken heeft met de operationalisering van economische leefstijl. De gedachte hierbij is dat een aantal duurzame goederen waarnaar is gevraagd wellicht tijd besparen en daardoor aantrekkelijk worden om te kopen, naarmate men over minder vrije tijd beschikt.

Een mogelijke verklaring voor de directe invloeden van de materiële welvaart van de ouders en de beroepsstatus ligt minder voor de hand. Uit het voorgaande is gebleken dat de materiële welvaart van de ouders op geen enkele maatschappelijke oriëntatie van invloed is. Er zijn daarom twee mogelijke interpretaties voor de directe invloed van deze economische hulpbron. Ten eerste is de materiële welvaart van de ouders een mogelijke indicator voor de financiële middelen waar men, naast het huishoudinkomen, over kan beschikken. Als dat zo is, dan is de materiële welvaart van de ouders een aanvullende beperkende voorwaarde om dure duurzame goederen te kunnen aanschaffen, ongeacht wat men belangrijk vindt en waardeert. Ten tweede dragen de ouders tijdens de opvoeding wellicht een meer specifieke waardering over voor duurzame en luxe goederen, naarmate zij materieel welvarend zijn. Als dat zo is, dan sluiten de maatschappelijke oriëntaties niet aan bij deze specifieke waardering.

Een interpretatie voor de directe invloed van beroepsstatus sluit bij deze tweede verklaring aan. De invloed heeft vooral betrekking op de verschillen tussen degenen met een economische beroepsstatus. De interpretatie voor deze invloed omvat twee aspecten: degenen met een hogere economische beroepsstatus hebben een meer uitgesproken economische leefstijl, omdat zij dat belangrijk vinden en een dergelijke leefstijl als een uiting van zelfverwezenlijking beschouwen en/of omdat zij graag de betere levensomstandigheden waarin zij verkeren en de sociale waardering die ze krijgen, willen behouden en markeren. Het eerste aspect betekent dat verschillen tussen economische beroepsstatus te maken zouden kunnen hebben met de oriëntatie op maatschappelijke zekerheid. Echter, de resultaten ondersteunen dit niet. De waardering voor duurzame goederen van degenen die een relatief hoge economische beroepsstatus hebben, is mogelijk gebaseerd op een andere of een meer specifieke oriëntatie die minder goed aansluit bij hetgeen waar maatschappelijke zekerheid in onze studie naar verwijst. Het tweede aspect wordt wel ondersteund door de resultaten: degenen met een relatief hoge economische beroepsstatus zijn ook sterker georiënteerd op het behouden van de bestaande economische ongelijkheid dan degenen met een lagere economische beroepsstatus (zie tabel 5.14).

In tabel 5.17 (zie ook tabel 5.8) is te zien dat enkele hulpbronnen een zelfstandige invloed op de culturele leefstijl behouden, nadat de maatschappelijke oriëntaties zijn toegevoegd aan het basismodel. Het opleidingsniveau en de culturele leefstijl van de ouders springen daarbij het meest in het oog. Hoewel een deel van de invloed van het opleidingsniveau op de culturele leefstijl via de oriëntatie op culturele pluriformiteit wordt geïnterpreteerd, blijft de directe invloed van deze hulpbron aanzienlijk. Om deze invloed te interpreteren op basis van meer culturele kennis, ligt niet zo voor de hand, aangezien het is gebleken dat de invloed van opleidingsniveau niet verschilt tussen de verschillende opleidingsrichtingen. De invloed van opleidingsniveau is mogelijk op twee andere manieren te interpreteren. Ten eerste kan het zijn dat complexe culturele activiteiten meer intellectuele vaardigheden vereisen. Deze vaardigheden zijn beter getraind naarmate men een hogere opleiding heeft, zo betoogden we al in paragraaf 3.2.2. Ten tweede hebben hoger opgeleiden wellicht een bredere maatschappelijke ontwikkeling, waardoor zij deelnemen aan culturele activiteiten en het lezen van literatuur meer waarderen en meer als vanzelfsprekend beschouwen.

Tenslotte blijft ook de directe invloed van de culturele leefstijl van de ouders op de culturele leefstijl onveranderd, na toevoeging van de maatschappelijke oriëntaties. Gezien de bevindingen dat de culturele leefstijl van de ouders geen invloed heeft op de drie maatschappelijke oriëntaties, is dit niet zo verwonderlijk (zie tabellen 5.10,

5 12 en 5 14) Een mogelijk interpretatie voor de sterke directe invloed van de culturele leefstijl van de ouders op de culturele leefstijl is dat men door zo'n opvoeding juist specifiek waardering krijgt voor complexere culturele activiteiten en al op jonge leeftijd gewend raakt aan zulke culturele activiteiten. De oriëntaties uit ons onderzoek zijn in dit opzicht wellicht te algemeen en sluiten daardoor minder goed aan op zo'n specifieke oriëntatie.

Hiermee besluiten we het empirische deel van deze studie. In de volgende paragraaf vatten we de belangrijkste bevindingen samen.

5.3 SAMENVATTING

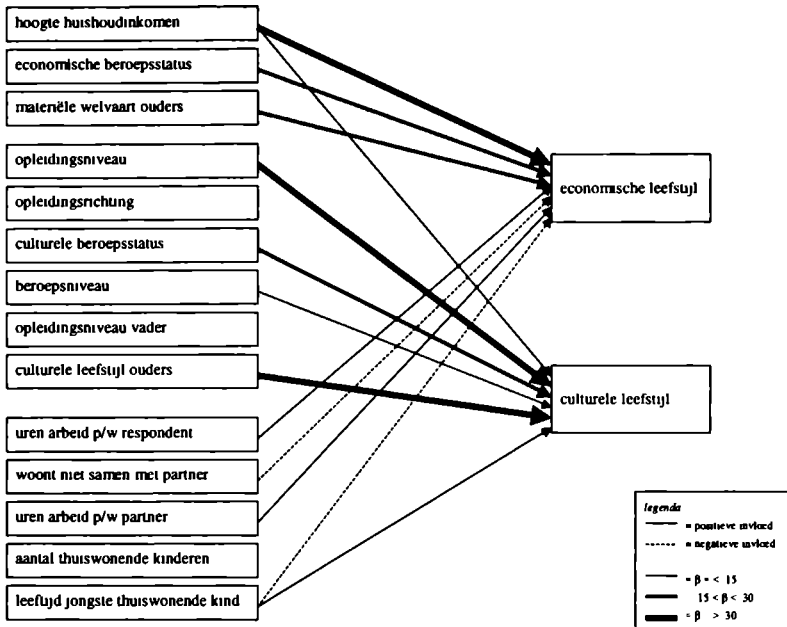
In dit hoofdstuk hebben we de analyseresultaten besproken. Daarbij zijn vier zaken aan de orde gekomen: 1. de bivariate samenhangen tussen enerzijds economische hulpbronnen, culturele hulpbronnen en de omvang van vrije tijd en anderzijds de economische en de culturele leefstijl, 2. de resultaten voor het basismodel, 3. de resultaten voor het interpretatiemodel, 4. de vergelijking van de resultaten van beide modellen. In deze paragraaf vatten we de belangrijkste bevindingen van deze analyses en de conclusies nog eens samen.

Uit de bivariate analyses is naar voren gekomen dat de economische leefstijl vooral samenhangt met de hoogte van het huishoudinkomen en de omvang van vrije tijd. De culturele leefstijl hangt vooral samen met culturele hulpbronnen en de hoogte van het huishoudinkomen. Uit de multivariate analyses voor het basismodel komt dit patroon sterker naar voren. De resultaten voor het basismodel staan gevisualiseerd in figuur 5.1.

Het zijn vooral de economische hulpbronnen en de meeste omstandigheden die de omvang van vrije tijd beperken die van invloed zijn op de economische leefstijl. Mensen hebben een meer uitgesproken economische leefstijl, naarmate zij over meer economische hulpbronnen kunnen beschikken (huishoudinkomen, materiële welvaart van de ouders, economische beroepsstatus), meer uren per week werken, met een partner samen wonen, naarmate de partner meer uren werkt en naarmate het jongste thuiswonende kind jonger is.

Het zijn vooral de culturele hulpbronnen en de economische hulpbron huishoudinkomen die van invloed zijn op de culturele leefstijl. Mensen hebben een meer uitgesproken culturele leefstijl, naarmate zij over meer culturele hulpbronnen kunnen beschikken (opleidingsniveau, beroepsniveau, culturele leefstijl van de ouders en culturele beroepsstatus) en over een hoger huishoudinkomen kunnen beschikken.

Figuur 5.1 Visualisatie van de resultaten voor het basismodel

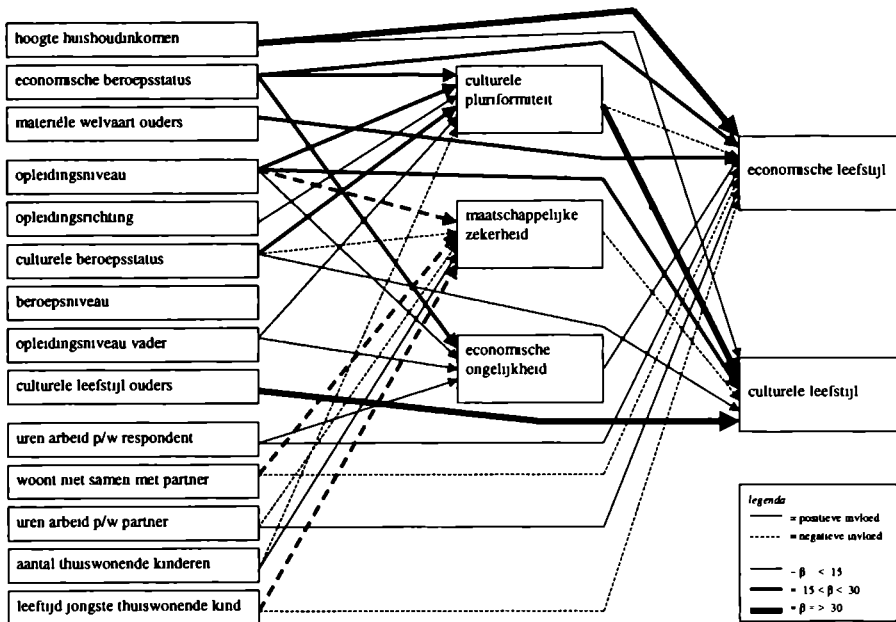

De bevindingen uit het basismodel komen niet allemaal overeen met onze theoretische verwachtingen. We hebben geconcludeerd dat relatief veel hypothesen moeten worden verworpen. De belangrijkste verschillen met onze hypothesen hebben te maken met de invloed van de omvang van de vrije tijd op beide leefstijlen: in tegenstelling tot onze verwachting zijn de achtergrondkenmerken die de omvang van de vrije tijd beperken wel van invloed op de economische leefstijl, maar niet op de culturele leefstijl.

In het interpretatiemodel hebben we het basismodel uitgebreid met de drie maatschappelijke oriëntaties. De verwachting daarbij was dat de oriëntaties zouden interveniëren in de directe relaties tussen enerzijds de economische en culturele hulpbronnen en anderzijds de beide leefstijlen. De resultaten voor het interpretatiemodel staan gevisualiseerd in figuur 5.2.

Uit de resultaten is naar voren gekomen dat de oriëntatie op culturele pluriformiteit van invloed is op beide leefstijlen: naarmate deze oriëntatie sterker is, heeft men een minder uitgesproken economische leefstijl en een meer uitgesproken

Figuur 5.2 Visualisatie van de resultaten voor het interpretatiemodel

culturele leefstijl. De oriëntatie op maatschappelijke zekerheid heeft alleen een invloed op de culturele leefstijl: naarmate deze oriëntatie sterker is, heeft men een minder uitgesproken culturele leefstijl. De oriëntatie op economische ongelijkheid tenslotte, heeft alleen een invloed op de economische leefstijl: naarmate deze oriëntatie sterker is, heeft men een meer uitgesproken economische leefstijl.

De invloeden van de verschillende hulpbronnen en achtergrondkenmerken op de maatschappelijke oriëntaties geven globaal het volgende beeld te zien. De oriëntatie op culturele pluriformiteit blijkt sterker naarmate men een hogere opleiding heeft, een hogere (culturele) beroepsstatus heeft en naarmate men jonger is. De oriëntatie op maatschappelijke zekerheid blijkt sterker te zijn, naarmate het opleidingsniveau lager is, als men met een partner samenwoont, naarmate de thuiswonende kinderen jonger zijn, en naarmate men ouder is. Voor deze oriëntatie blijkt vooral de gezinssituatie van belang. Opmerkelijk is dat de economische hulpbronnen geen invloed hebben op deze oriëntatie. De oriëntatie op economische ongelijkheid tenslotte blijkt sterker te zijn, naarmate men een hogere (economische) beroepsstatus heeft en naarmate men

een hoger opleidingsniveau heeft. Het belang van deze hulpbronnen voor deze oriëntatie is echter niet zo groot gebleken.

De resultaten voor het interpretatiemodel ondersteunen ongeveer eenderde van onze hypothesen. De ruime meerderheid van de hypothesen moet derhalve worden verworpen. De belangrijkste oorzaken hiervoor zijn dat enkele maatschappelijke oriëntaties geen invloed blijken te hebben op een van beide leefstijlen en dat een aantal hulpbronnen geen invloed blijken te hebben op de maatschappelijke oriëntaties. Daarnaast zijn enkele empirische relaties naar voren gekomen, die we op theoretische gronden niet hadden verwacht. Voor een aantal van deze onverwachte bevindingen hebben we alternatieve interpretaties gegeven.

Tenslotte zijn we nagegaan in hoeverre de maatschappelijke oriëntaties interveniëren in de relaties tussen de hulpbronnen en de leefstijlen. Daarvoor hebben we de resultaten van het interpretatiemodel vergeleken met die uit het basismodel. Op grond van deze vergelijking hebben we geconcludeerd dat de maatschappelijke oriëntaties een bescheiden intermediaire positie innemen. De relaties tussen economische en culturele hulpbronnen en de economische leefstijl worden niet geïnterveneerd door de maatschappelijke oriëntaties. Het is met name de oriëntatie op culturele pluriformiteit die in bescheiden mate intervineert in de relaties tussen culturele hulpbronnen en de culturele leefstijl. Bovendien hebben we geconcludeerd dat de maatschappelijke oriëntaties een zelfstandige bijdrage leveren aan de verklaring van de economische en de culturele leefstijl.

Hiermee zijn de belangrijkste resultaten en conclusies samengevat. In het volgende en tevens laatste hoofdstuk van deze studie, geven we op basis van de resultaten en conclusies uit dit hoofdstuk een antwoord op de centrale onderzoeksvraag en stellen we vast in hoeverre ons doel is bereikt. Bovendien plaatsen we enkele kanttekeningen bij deze studie en geven aanbevelingen voor vervolgonderzoek.

- 1 De samenhangen tussen enerzijds het wel of niet samenwonen en anderzijds beide leefstijlen zijn vastgesteld door Cramers V te berekenen. Hiervoor zijn beide leefstijlen vooraf gehercodeerd naar drie categorieën: een lage, middelhoge en hoge score. De samenhangsmaat Cramers V is per definitie positief. Uit de kruistabellen is evenwel op te maken dat de relatie tussen het wel of niet samenwonen met een partner en de economische leefstijl negatief is. Zo komt naar voren dat in vergelijking met degenen die samenwonen met een partner, van degenen die niet samenwonen met een partner er relatief meer een lage score en relatief minder een middelhoge en hoge score hebben op de economische leefstijl.
- 2 Als de dichotome variabele een significante invloed heeft op een afhankelijke variabele, betekent dit dat degenen die oorspronkelijk geen geldige score hebben, verschillen van degenen die oorspronkelijk wel een geldige score hebben. We mogen dan concluderen dat er sprake zou zijn van selectieve uitval als de eerste categorie respondenten buiten de analyses zou zijn gebleven.
- 3 De respondenten die niet met een partner zijn getrouwd of samenwonen hebben de vragen over de partner niet voorgelegd gekregen. Daardoor kan de variabele woont niet samen met een partner, worden gebruikt voor de methode van Cohen en Cohen (1977). degenen die wel met een partner samenwonen, zijn de respondenten die oorspronkelijk een geldige score hebben en degenen die niet met een partner samenwonen, zijn de respondenten die oorspronkelijk geen geldige score hebben.
- 4 De 120 respondenten die uitvallen vormen geen selectieve groep voor wat betreft de hulpbronnen en achtergrondkenmerken die we in de analyses betrekken.
- 5 Dummificeren houdt in dat er voor elke categorie van de variabele een nieuwe dichotome variabele wordt gemaakt die twee categorieën bevat: wel of niet tot die categorie behoren. De nieuwe dichotome variabelen (dummyvariabelen) worden opgenomen in de analysemodellen, op één categorie van de oorspronkelijke variabele na. Deze categorie fungeert als referentiecategorie. Een significante ongestandaardiseerde regressiecoëfficiënt voor een dummyvariabele betekent dat degenen die tot die categorie behoren gemiddeld hoger of lager scoren op de afhankelijke variabele dan degenen die tot de referentiecategorie behoren. Voor de variabelen urbanisatiegraad en provincie zijn respectievelijk degenen die op het platteland wonen en degenen die in Zuid-Holland wonen als referentiecategorieën gekozen.
- 6 We voeren pas dan een aanpassing door als de afwijking van lineariteit substantiële consequenties heeft voor de inhoudelijke interpretatie van de regressiecoëfficiënt die bij de desbetreffende onafhankelijke variabele hoort of voor de inhoudelijke interpretaties van de regressiecoëfficiënten die bij een of meer van de andere onafhankelijke variabelen horen.
- 7 Hiervoor zijn twee zaken nagegaan. Ten eerste zijn voor de afhankelijke variabelen de scatterplots bestudeerd die via residuenanalyse zijn verkregen. Ten tweede zijn de modellen geschat op basis van twee schattingstechnieken: Generalized Least Square (GLS) en Ordinary Least Square (OLS). De schattingresultaten die beide technieken opleveren, verschillen niet substantieel van elkaar.
- 8 Hierbij zijn twee zaken nagegaan. Ten eerste is gekeken naar de scheefheid (skewness) en de steilheid (kurtosis) van de univariate verdelingen. Ten tweede zijn analyses uitgevoerd op polychorische correlaties. Dit zijn correlaties die zijn geschat op basis van bij benadering normale verdelingen van de variabelen. De resultaten van deze analyse verschillen niet substantieel van de resultaten die we krijgen via het analyseren van Pearsons productmoment correlatiecoëfficiënten.
- 9 We merken hierbij twee zaken op. Ten eerste verwijzen we voor de exacte operationalisering en meting van deze achtergrondkenmerken naar Eisinga et al. (1992). Ten tweede hebben we deze variabelen ook opgenomen in de analyses om de voorwaarden voor multiple regressie-analyse na te gaan.
- 10 De correctie is als volgt toegepast. Ten eerste is met behulp van de Cronbachs alpha en de variantie van de desbetreffende variabele een coëfficiënt berekend via de volgende formule:

$$(1 - \alpha) \times \text{var}(x)$$

Deze coëfficiënt is als meetfout (Theta Epsilon) toegevoegd aan het model. Dit kan alleen door de oorspronkelijk gemeten variabele te specificeren als ongemeten variabele. Daarna is de ongemeten variabele (Eta) gestandaardiseerd door de vierkantswortel van de Cronbachs alpha te berekenen en de uitkomst te specificeren als coëfficiënt voor Lambda Y (vgl. Bollen, 1989; Verschuren, 1991).

- 11 Een compoundvariabele is een lineaire combinatie van dummyvariabelen. Voor elke dummyvariabele is de ongestandaardiseerde regressiecoëfficiënt geschat en die is vermenigvuldigd met de oorspronkelijke dummyvariabele. Door de producten te sommeren ontstaat een nieuwe variabele. Deze variabele is wederom in een regressie-analyse opgenomen. Het resultaat is een

ongestandaardiseerde regressiecoëfficiënt van 1 en een stijging van de gecorrigeerde verklaarde variantie, omdat het aantal variabelen in de regressievergelijking kleiner is. Het belangrijkste resultaat is een gestandaardiseerde regressiecoëfficiënt die het relatieve belang aangeeft van de desbetreffende variabele voor de verklaring van de afhankelijke variabele. De richting van de invloed is per definitie positief en daardoor niet te interpreteren (vgl. Jagodzinski & Weede, 1981; Eisinga, Scheepers & Van Snippenburg, 1991).

- 12 Het sterke effect van het samenwonen met een partner op de economische leefstijl, kan ons inziens niet verklaard worden doordat er meer inkomen beschikbaar is in het huishouden. We hebben hiervoor twee redenen. Ten eerste is voor het effect van huishoudinkomen gecontroleerd. Ten tweede wordt de financiële bestedingsruimte steeds geringer naarmate er meer kinderen thuis wonen. Uit de resultaten daarentegen komt naar voren dat men meer duurzame goederen consumeert (lees: meer geld uitgeeft), naarmate men meer thuiswonende kinderen heeft.
- 13 In het basismodel is de t-waarde voor de ongestandaardiseerde regressiecoëfficiënt 1.78.
- 14 We hebben ook de aangepaste verklaarde varianties berekend en met elkaar vergeleken. Het absolute verschil tussen de aangepaste verklaarde variantie van het interpretatiemodel en die van het basismodel is voor beide leefstijlen vrijwel hetzelfde als het absolute verschil tussen de gewone verklaarde varianties van beide modellen.

6 CONCLUSIES EN DISCUSSIE

In het laatste hoofdstuk van deze studie komen twee dingen aan de orde. Allereerst proberen we op grond van onze bevindingen, conclusies te trekken en een antwoord te geven op de centrale onderzoeksvraag. Ten tweede staan we stil bij de houdbaarheid van onze theoretische veronderstellingen, plaatsen enkele kritische kanttekeningen bij ons onderzoek en geven aanbevelingen voor vervolgonderzoek.

6.1 CONCLUSIES

In deze studie stond de volgende onderzoeksvraag centraal:

in hoeverre kunnen de relaties tussen economische en culturele hulpbronnen enerzijds en de economische en de culturele leefstijl anderzijds worden geïnterpreteerd door verschillen in maatschappelijke oriëntaties?

De aanleiding voor deze onderzoeksvraag lag in de constatering dat in de theoretische noties van met name Weber en Bourdieu aanwijzingen zijn dat maatschappelijke oriëntaties interveniëren in de relaties tussen enerzijds hulpbronnen en anderzijds de economische en de culturele leefstijl, terwijl daar in empirisch onderzoek tot op heden vrijwel geen aandacht aan is geschonken. Tot nu toe is in empirisch onderzoek vrijwel alleen gekeken naar de directe invloeden van hulpbronnen op de economische en de culturele leefstijl. We hebben met onze studie recht willen doen aan de rol die maatschappelijke oriëntaties spelen bij de verklaring van de leefstijlen. Het onderzoeksdoel daarbij was om de bestaande verklaringen voor verschillen in leefstijlen aan te vullen en te nuanceren.

In deze studie stonden drie maatschappelijke oriëntaties centraal: een oriëntatie op culturele pluriformiteit, op maatschappelijke zekerheid en op economische ongelijkheid. Om de bovenstaande onderzoeksvraag te kunnen beantwoorden, hebben we twee modellen gespecificeerd en geanalyseerd. Ten eerste het basismodel, waarin alleen de directe relaties zijn onderzocht tussen enerzijds economische hulpbronnen, culturele hulpbronnen en de omvang van vrije tijd en anderzijds de economische en

de culturele leefstijl. Ten tweede het interpretatiemodel, waarin de drie maatschappelijke oriëntaties aan het basismodel zijn toegevoegd en een expliciete intermediaire positie hebben gekregen tussen de hulpbronnen en de beide leefstijlen. We hebben de empirische resultaten voor beide modellen uitgebreid besproken. De analyseresultaten voor het interpretatiemodel en de vergelijking van de bevindingen tussen beide modellen vormden hierbij de kern om de onderzoeksvraag te beantwoorden.

Uit de analyses van het interpretatiemodel is naar voren gekomen dat sommige maatschappelijke oriëntaties bijdragen aan de verklaring van de economische of de culturele leefstijl. De oriëntatie op culturele pluriformiteit heeft een negatieve invloed op de economische leefstijl en een positieve invloed op de culturele leefstijl. De oriëntatie op maatschappelijke zekerheid heeft geen invloed op de economische leefstijl en heeft een negatieve invloed op de culturele leefstijl. De oriëntatie op economische ongelijkheid heeft een positieve invloed op de economische leefstijl en heeft geen invloed op de culturele leefstijl. Voor wat betreft de relatieve sterktes van de invloeden, is gebleken dat de positieve invloed van de oriëntatie op culturele pluriformiteit op de culturele leefstijl sterk is en dat invloeden van de andere maatschappelijke oriëntaties relatief zwak zijn.

Uit de analyses is ook naar voren gekomen dat ondanks de toevoeging van de maatschappelijke oriëntaties, enkele economische hulpbronnen, culturele hulpbronnen en achtergrondkenmerken die de omvang van de vrije tijd beperken een directe invloed blijven behouden op beide leefstijlen. Uit de vergelijking van de analyseresultaten voor beide modellen is gebleken dat de maatschappelijke oriëntaties maar in bescheiden mate interveniëren. Het zijn vooral de relaties tussen culturele hulpbronnen en de culturele leefstijl, die deels kunnen worden geïnterpreteerd via de oriëntatie op culturele pluriformiteit.

Hiermee is het antwoord gegeven op onze onderzoeksvraag: de drie maatschappelijke oriëntaties interpreteren maar een klein deel van de directe relaties tussen hulpbronnen en de economische en de culturele leefstijl. Hierbij gaat het vooral om de directe relaties tussen de culturele hulpbronnen en de culturele leefstijl, en de rol die de oriëntatie op culturele pluriformiteit daarbij speelt. Naarmate men over meer culturele hulpbronnen kan beschikken, met name via het opleidingsniveau en de (culturele) beroepsstatus, heeft men een meer uitgesproken culturele leefstijl, mede omdat men daardoor sterker is georiënteerd op culturele pluriformiteit.

Het onderzoeksdoel was om de bestaande theoretische verklaringen voor verschillen in leefstijlen aan te vullen en te nuanceren. Gezien de onderzoeksresultaten zijn we daar gedeeltelijk in geslaagd. Voor deze conclusie

hebben we twee argumenten. Het eerste en belangrijkste argument is dat de maatschappelijke oriëntaties een zelfstandige, zij het bescheiden invloed hebben op de economische en de culturele leefstijl, onder controle van alle overige hulpbronnen en achtergrondkenmerken. Het tweede argument is dat er enkele empirische aanwijzingen zijn dat maatschappelijke oriëntaties een deel van de relaties tussen hulpbronnen en de economische en de culturele leefstijl interpreteren. Bovendien zijn er duidelijke aanwijzingen dat de keuzes voor duurzame goederen en complexe culturele activiteiten ook door andere overwegingen worden bepaald dan tot nu toe in eerdere theorieën is verondersteld. Hoewel het interpretatiemodel en de rol die maatschappelijke oriëntaties spelen, zeker ook verder theoretisch zal moeten worden uitgewerkt, vormen de empirische bevindingen voldoende aanknopingspunten om met die rol in vervolgonderzoek naar leefstijlen rekening te houden.

6.2 DISCUSSIE

In deze paragraaf plaatsen we kanttekeningen bij enkele theoretische en empirische aspecten van deze studie.

Theoretische aspecten

Een groot deel van de hypothesen voor het interpretatiemodel wordt niet ondersteund door onze bevindingen. De vraag die hierbij opkomt is welke gevolgen dit heeft voor de theoretische veronderstellingen die we hebben gebruikt om de hypothesen voor dit model af te leiden.

Voor de oriëntatie op culturele pluriformiteit hebben we beredeneerd dat er een interveniërende invloed zou zijn tussen culturele hulpbronnen en de culturele leefstijl. De veronderstelling hierbij was dat naarmate men over meer culturele hulpbronnen kan beschikken, men sterker is georiënteerd op culturele pluriformiteit en daardoor meer waardering heeft voor en opener staat tegenover abstracte, onconventionele en verschillende ideeën en opvattingen die onderdeel vormen van complexe culturele activiteiten. Uit de bevindingen is naar voren gekomen dat deze interpretatie deels opgaat voor het opleidingsniveau en de culturele beroepsstatus. Deze interpretatie wordt daarnaast ook ondersteund door de sterke zelfstandige invloed van deze oriëntatie op de culturele leefstijl.

De verwachting was dat de oriëntatie op maatschappelijke zekerheid zou interveniëren in de relaties tussen enerzijds economische en culturele hulpbronnen en anderzijds de economische en de culturele leefstijl. De veronderstelling hierbij was dat naarmate men over minder economische en culturele hulpbronnen kan

beschikken, men sterker is georiënteerd op financiële zekerheid, veiligheid, beroep en gezinsleven, waardoor men exclusieve duurzame goederen en complexe culturele activiteiten minder belangrijk vindt en minder waardeert.

Uit de resultaten is de intermediaire positie van deze oriëntatie niet naar voren gekomen. Op basis van twee andere bevindingen kunnen we wel iets zeggen over deze theoretische veronderstelling. De eerste bevinding is dat de oriëntatie op maatschappelijke zekerheid een zelfstandige, negatieve invloed heeft op de culturele leefstijl. De tweede bevinding is dat deze oriëntatie geen invloed heeft op de economische leefstijl. De eerste bevinding ondersteunt het tweede deel van de theoretische veronderstelling. De tweede bevinding is mogelijk het gevolg van de operationalisering van de economische leefstijl, zoals we ook in hoofdstuk 5 hebben betoogd. Een aantal duurzame goederen waarmee de economische leefstijl is geoperationaliseerd, zijn in veel huishoudens aanwezig en zijn daarom wellicht eerder standaardgoederen dan luxegoederen. Door deze twee bevindingen zien we vooral nog geen aanleiding om de theoretische veronderstelling ter discussie te stellen.

We hadden ook de verwachting dat de oriëntatie op economische ongelijkheid zou interveniëren in de relaties tussen economische en culturele hulpbronnen enerzijds en beide leefstijlen anderzijds. Deze verwachting was gebaseerd op de veronderstelling dat naarmate men over meer economische en culturele hulpbronnen kan beschikken, men het belangrijker vindt om de bestaande inkomens- en statusongelijkheid te behouden. Het is gebleken dat deze oriëntatie niet intervenieert en alleen een positieve zelfstandige invloed heeft op de economische leefstijl. Echter, we hoeven op basis van deze bevindingen niet automatisch de theoretische veronderstelling te verwerpen. Deze veronderstelling wordt namelijk ondersteund door de drie andere bevindingen. Ten eerste is gebleken dat degenen die een beroep uitoefenen met een hogere economische dan culturele status, gemiddeld een sterkere oriëntatie hebben op economische ongelijkheid dan degenen die een beroep hebben met een hogere culturele dan economische status en degenen met een lage economische én culturele status. Ten tweede is naar voren gekomen dat naarmate het opleidingsniveau hoger is, men in sterkere mate de bestaande economische ongelijkheid wil behouden. De derde bevinding die de veronderstelling ondersteunt, is dat naarmate het opleidingsniveau van de vader hoger is, men sterker georiënteerd is op economische ongelijkheid.

Het is gebleken dat de culturele hulpbronnen opleidingsniveau en opleidingsniveau van de vader een minder sterke invloed hebben op de oriëntatie op economische ongelijkheid dan de (economische) beroepsstatus. Hier zijn wellicht

hebben we twee argumenten. Het eerste en belangrijkste argument is dat de maatschappelijke oriëntaties een zelfstandige, zij het bescheiden invloed hebben op de economische en de culturele leefstijl, onder controle van alle overige hulpbronnen en achtergrondkenmerken. Het tweede argument is dat er enkele empirische aanwijzingen zijn dat maatschappelijke oriëntaties een deel van de relaties tussen hulpbronnen en de economische en de culturele leefstijl interpreteren. Bovendien zijn er duidelijke aanwijzingen dat de keuzes voor duurzame goederen en complexe culturele activiteiten ook door andere overwegingen worden bepaald dan tot nu toe in eerdere theorieën is verondersteld. Hoewel het interpretatiemodel en de rol die maatschappelijke oriëntaties spelen, zeker ook verder theoretisch zal moeten worden uitgewerkt, vormen de empirische bevindingen voldoende aanknopingspunten om met die rol in vervolgonderzoek naar leefstijlen rekening te houden.

6.2 DISCUSSIE

In deze paragraaf plaatsen we kanttekeningen bij enkele theoretische en empirische aspecten van deze studie.

Theoretische aspecten

Een groot deel van de hypothesen voor het interpretatiemodel wordt niet ondersteund door onze bevindingen. De vraag die hierbij opkomt is welke gevolgen dit heeft voor de theoretische veronderstellingen die we hebben gebruikt om de hypothesen voor dit model af te leiden.

Voor de oriëntatie op culturele pluriformiteit hebben we beredeneerd dat er een interveniërende invloed zou zijn tussen culturele hulpbronnen en de culturele leefstijl. De veronderstelling hierbij was dat naarmate men over meer culturele hulpbronnen kan beschikken, men sterker is georiënteerd op culturele pluriformiteit en daardoor meer waardering heeft voor en opener staat tegenover abstracte, onconventionele en verschillende ideeën en opvattingen die onderdeel vormen van complexe culturele activiteiten. Uit de bevindingen is naar voren gekomen dat deze interpretatie deels opgaat voor het opleidingsniveau en de culturele beroepsstatus. Deze interpretatie wordt daarnaast ook ondersteund door de sterke zelfstandige invloed van deze oriëntatie op de culturele leefstijl.

De verwachting was dat de oriëntatie op maatschappelijke zekerheid zou interveniëren in de relaties tussen enerzijds economische en culturele hulpbronnen en anderzijds de economische en de culturele leefstijl. De veronderstelling hierbij was dat naarmate men over minder economische en culturele hulpbronnen kan

beschikken, men sterker is georiënteerd op financiële zekerheid, veiligheid, beroep en gezinsleven, waardoor men exclusieve duurzame goederen en complexe culturele activiteiten minder belangrijk vindt en minder waardeert

Uit de resultaten is de intermediaire positie van deze oriëntatie niet naar voren gekomen. Op basis van twee andere bevindingen kunnen we wel iets zeggen over deze theoretische veronderstelling. De eerste bevinding is dat de oriëntatie op maatschappelijke zekerheid een zelfstandige, negatieve invloed heeft op de culturele leefstijl. De tweede bevinding is dat deze oriëntatie geen invloed heeft op de economische leefstijl. De eerste bevinding ondersteunt het tweede deel van de theoretische veronderstelling. De tweede bevinding is mogelijk het gevolg van de operationalisering van de economische leefstijl, zoals we ook in hoofdstuk 5 hebben betoogd. Een aantal duurzame goederen waarmee de economische leefstijl is geoperationaliseerd, zijn in veel huishoudens aanwezig en zijn daarom wellicht eerder standaardgoederen dan luxegoederen. Door deze twee bevindingen zien we vooralsnog geen aanleiding om de theoretische veronderstelling ter discussie te stellen.

We hadden ook de verwachting dat de oriëntatie op economische ongelijkheid zou interveniëren in de relaties tussen economische en culturele hulpbronnen enerzijds en beide leefstijlen anderzijds. Deze verwachting was gebaseerd op de veronderstelling dat naarmate men over meer economische en culturele hulpbronnen kan beschikken, men het belangrijker vindt om de bestaande inkomens- en statusongelijkheid te behouden. Het is gebleken dat deze oriëntatie niet interveniëert en alleen een positieve zelfstandige invloed heeft op de economische leefstijl. Echter, we hoeven op basis van deze bevindingen niet automatisch de theoretische veronderstelling te verwerpen. Deze veronderstelling wordt namelijk ondersteund door de drie andere bevindingen. Ten eerste is gebleken dat degenen die een beroep uitoefenen met een hogere economische dan culturele status, gemiddeld een sterkere oriëntatie hebben op economische ongelijkheid dan degenen die een beroep hebben met een hogere culturele dan economische status en degenen met een lage economische en culturele status. Ten tweede is naar voren gekomen dat naarmate het opleidingsniveau hoger is, men in sterkere mate de bestaande economische ongelijkheid wil behouden. De derde bevinding die de veronderstelling ondersteunt, is dat naarmate het opleidingsniveau van de vader hoger is, men sterker georiënteerd is op economische ongelijkheid.

Het is gebleken dat de culturele hulpbronnen, opleidingsniveau en opleidingsniveau van de vader een minder sterke invloed hebben op de oriëntatie op economische ongelijkheid dan de (economische) beroepsstatus. Hier zijn wellicht

twee redenen voor. Ten eerste verwijzen inkomens- en statusverschillen sterker naar verschillen in economische hulpbronnen, waardoor dit mogelijk minder goed aansluit bij de opvattingen van degenen die over culturele hulpbronnen kunnen beschikken. Een tweede reden is dat in de uitspraken waarmee deze oriëntatie is geoperationaliseerd, wordt verwezen naar klassenverschillen en ingrijpen van vakbonden en overheid. Hiermee heeft deze oriëntatie een politieke lading die wellicht eveneens minder goed aansluit bij de opvattingen van de culturele elite, voor wat betreft de inkomensverdeling.

In hoofdstuk 3 hebben we betoogd dat er drie sociale omgevingen belangrijk zijn voor de vorming van maatschappelijke oriëntaties, namelijk het gezin waarin men opgroeit, de school en de beroepsarbeid. We moeten deze veronderstelling op basis van onze bevindingen nuanceren. Uit de analyses is naar voren gekomen dat verschillen in de omstandigheden in het gezin waarin men is opgegroeid vrijwel niet van belang zijn voor de verklaring van de maatschappelijke oriëntaties. Het opleidingsniveau en het beroep van de respondent zelf, zijn daarop wel van invloed. Deze hulpbronnen verwijzen veeleer naar omstandigheden die men zelf heeft gekozen en bereikt, en waar men op latere leeftijd in terechtkomt, mede wanneer men zich maatschappelijk gaat vestigen. De bevinding dat de eigen gezinssituatie waarin men verkeert een belangrijke invloed heeft op de oriëntatie op maatschappelijke zekerheid sluit hier goed op aan.

We merken bij deze nuancering op dat het gaat om de directe invloed van het gezin waarin men is opgegroeid op de maatschappelijke oriëntaties. Het is echter mogelijk dat de socialisatie via de ouders een indirecte invloed heeft op de maatschappelijke oriëntaties van de kinderen, bijvoorbeeld via hun opleidingsniveau. Aangezien we dit niet hebben onderzocht, kunnen we hier geen uitspraken over doen.

Empirische aspecten

Om op basis van onze onderzoeksbevindingen de theoretische veronderstellingen te verwerpen, zou wellicht betekenen dat we het kind tezamen met het badwater weggooien. Er zijn namelijk ook kanttekeningen te plaatsen bij enkele onderzoekstechnische aspecten van deze studie.

De dataset van SOCON 90 biedt goede mogelijkheden om de relaties tussen hulpbronnen, maatschappelijke oriëntaties en leefstijlen te onderzoeken, maar de gegevens zijn niet primair voor deze studie verzameld; het gaat hier om secundaire analyses. Het analyseren van secundaire onderzoeksgegevens heeft veelal consequenties voor de operationalisering en meting van de theoretische concepten. Dit geldt in deze studie vooral voor de maatschappelijke oriëntaties en de leefstijlen. Bij

de operationalisering van beide staan we uitgebreider stil, waarbij we ook aanbevelingen geven voor verbeteringen in vervolgonderzoek

We hebben de orientatie op culturele pluriformiteit omschreven als de mate waarin men sociale en culturele verschillen onderkent. Voor de operationalisering hebben we ons gebaseerd op de deelaspecten die daar het beste bij aansluiten, namelijk autoritarisme, lokalisme en conformisme. Hoewel het aannemelijk is dat deze deelaspecten een onderdeel vormen van de orientatie op culturele pluriformiteit - en tezamen ook voldoende hoog samenhangen - is deze operationalisering wellicht te globaal om verschillen in vrij concrete gedragskeuzes te kunnen verklaren. Een eerste aanbeveling is daarom om de operationalisering van deze orientatie beter te laten aansluiten bij de omschrijving van de orientatie en gericht te vragen naar de diversiteit van waarden, normen en gebruiken van sociale groepen en gemeenschappen.

De operationalisering van de orientatie op maatschappelijke zekerheid is gebaseerd op het idee van Maslow en Inglehart dat er een hiërarchie bestaat van zaken die mensen belangrijk vinden in het leven. Het meetinstrument dat we hebben gebruikt, bevat hoofdzakelijk vragen over financiële zekerheid en het gezin. Uit de analyses is gebleken dat met name de gezinssituatie waarin men verkeert van belang is voor deze orientatie. Dit komt mogelijk doordat er voor de operationalisering onder andere vragen zijn gebruikt die gaan over hoe belangrijk mensen het gezin en de opvoeding van de kinderen vinden.

Om verschillen in waarden te meten die samenhangen met de welvarendheid van de levensomstandigheden van mensen, is het wenselijk om voor elke behoeftecategorie uit de hiërarchie van Maslow, waarden te bedenken en vervolgens aan mensen te vragen hoe belangrijk zij die waarden vinden. Inglehart (1990) heeft dit eerder uitgewerkt tot het meetinstrument materialisme/postmaterialisme. Dit meetinstrument blijkt door de tijd heen en tussen verschillende West-Europese landen redelijk betrouwbaar en stabiel en hebben we ook gebruikt voor onze operationalisering van een orientatie op maatschappelijke zekerheid. Uit onze bevindingen is naar voren gekomen dat van de hulpbronnen alleen opleidingsniveau en in geringe mate verschillen tussen categorieën van (culturele) beroepsstatus van belang zijn voor deze orientatie op maatschappelijke zekerheid. Bovendien is gebleken dat deze orientatie alleen een negatieve invloed heeft op de culturele leefstijl en geen invloed heeft op de economische leefstijl. Daarnaast is uit het onderzoek van De Graaf en De Graaf (1988a) naar voren gekomen dat naarmate men sterker is geïntereerd op materiele waarden, men een meer uitgesproken economische leefstijl heeft en naarmate men sterker is geïntereerd op postmateriele

waarden, men een meer uitgesproken culturele leefstijl heeft. Aangezien materiële waarden verwijzen naar de meer fundamentele behoeften aan orde en veiligheid, sluit de bevinding dat een sterkere oriëntatie op materiële waarden samengaat met een meer uitgesproken economische leefstijl, niet aan bij de veronderstelling dat men zich op hogere behoeften richt, naarmate men in betere levensomstandigheden verkeert. Op basis hiervan zijn we van mening dat de hiërarchie van waarden voor economische en culturele hulpbronnen verschillen. Deze verschillen zouden ons inziens beter tot zijn recht kunnen komen als voor elke behoeftecategorie zowel economische als culturele waarden worden bedacht.

Deze aanbeveling sluit aan bij de kanttekening die we maken bij de operationalisering van de oriëntatie op economische ongelijkheid. De veronderstelling voor de invloeden van de oriëntatie op economische ongelijkheid op de economische en de culturele leefstijl, was dat men er meer belang bij heeft om de bestaande maatschappelijke verhoudingen te behouden, naarmate men over meer hulpbronnen kan beschikken en men in betere levensomstandigheden verkeert. Het is gebleken dat de culturele hulpbronnen niet zo'n sterke invloed hebben op deze oriëntatie. We gaven al aan dat een aantal stellingen en vragen om deze oriëntatie te operationaliseren verwijzen naar inkomens- en statusverschillen en daarmee mogelijk beter aansluiten bij verschillen in economische hulpbronnen dan bij verschillen in culturele hulpbronnen. Een aanbeveling is daarom om de operationalisering van de oriëntatie op maatschappelijke ongelijkheid beter te laten aansluiten bij verschillen in culturele hulpbronnen, door onder andere te verwijzen naar situaties waarbij intellectuele vaardigheden een rol spelen, zoals inspraak, overleg en de bureaucratie. Daarvoor zouden wellicht de noties over de zogenaamde 'new class-theorieën' kunnen worden gebruikt (vgl. Brint, 1984; Ladd jr., 1979).

Over de operationalisering van de economische leefstijl hebben we in hoofdstuk 5 al enkele opmerkingen gemaakt. Een belangrijke kanttekening bij onze operationalisering is dat we voor de duurzame goederen niet de mate van exclusiviteit hebben kunnen vaststellen. Dit is evenwel belangrijk, omdat de goederen dan kunnen worden geordend naar prijs. Uit de studies van Munters (1977a, 1977b) is gebleken dat de exclusiviteit en de status van goederen kan afnemen. Uit de micro-economie is bekend dat goederen veelal een bepaalde levensloop hebben. In de eerste fase van deze levensloop zijn het luxe goederen en in latere fases neemt de exclusiviteit ervan sterk af, waardoor het inferieure goederen zijn geworden (vgl. Dietz, Heijman & Kroese, 1988). Dit betekent dat voor elk duurzaam goed telkens opnieuw de mate van exclusiviteit moet worden vastgesteld, bijvoorbeeld via inkomenselasticiteiten. Op basis van onze onderzoeksresultaten is de conclusie aannemelijk dat aan de

respondenten geen echte luxe goederen zijn voorgelegd. Een aanbeveling is derhalve om in een volgend onderzoek exclusievere duurzame goederen in de vragenlijst op te nemen.

De culturele leefstijl hebben we omschreven als de mate waarin men deelneemt aan culturele activiteiten die verschillen in complexiteit. De culturele activiteiten die zijn gebruikt om deze leefstijl te operationaliseren, zijn het lezen van verschillende boeken en het bezoeken van evenementen. In SOCON 90 zijn deze activiteiten gemeten door aan de respondenten boekengenres en soorten evenementen voor te leggen, waaronder toneel-, opera- en cabaretvoorstellingen. Voor de boekengenres hebben we - met behulp van de studie van Kraaykamp (1993a, 1993b) - de mate van complexiteit vrij goed kunnen vaststellen. Voor de soorten evenementen is dat niet mogelijk gebleken, omdat in een vraag meer soorten evenementen tezamen zijn voorgelegd. We bevelen daarom aan om de soorten evenementen afzonderlijk voor te leggen. Dit zou ook voor de boekengenres beter zijn. Op die manier is de complexiteitsscore voor elk soort evenement of boekengenre specifiek vast te stellen en komen de relaties met de hulpbronnen en de maatschappelijke oriëntaties mogelijk sterker naar voren.

Samenvattend komen de bovenstaande aanbevelingen op het volgende neer. Allereerst raden we aan om de theorievorming over de werking en invloed van maatschappelijke oriëntaties op leefstijlen verder uit te werken. In dat opzicht heeft deze studie een exploratief karakter. Ten tweede raden we aan om de operationalisering van de maatschappelijke oriëntaties en de economische en de culturele leefstijl op verschillende manieren te verbeteren. Door deze aanbevelingen ter harte te nemen, kan de betekenis van maatschappelijke oriëntaties voor de verklaring van leefstijlen mogelijk beter op zijn merites worden getoetst. Deze studie biedt in ieder geval theoretisch en empirisch voldoende aanknopingspunten om die betekenis en invloed nader uit te werken en te onderzoeken.

In this study we dealt with differences in economic and cultural lifestyles. An economic lifestyle refers to the consumption of luxury goods and a cultural lifestyle refers to participation in complex cultural activities, mainly referring to the fine arts. A lot of research has been done on lifestyles. From these studies it is known that the goods people buy and the activities in which they participate share common characteristics. Moreover it is known that the expressive behaviour of people correlates with specific social positions: people who prefer the same kind of goods and cultural activities, appear also to have similar social positions (see Bourdieu, 1979/1984; Ganzeboom, 1988; Sobel, 1981, 1983).

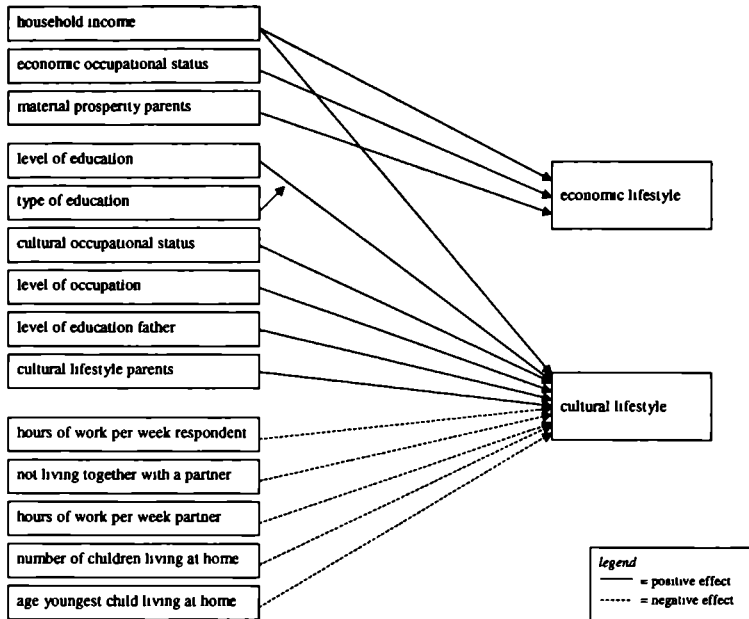
These findings raise the question as to how the correlations between specific social positions and lifestyles can be explained. The notions from classical scholars like Veblen (1899), Weber (1921/1972) and Bourdieu (1979/1984) have led to two explanations. The first explanation is based on the assumption that the social positions people occupy determine the resources they have at their disposal. According to Bourdieu (1979/1984) especially two resources are important in contemporary industrial societies: 1. financial means and 2. cultural knowledge and intellectual skills. The preferences of people and the choices they make are determined by extent that they have economic and cultural resources at their disposal. The second explanation is based on the assumption that the extent to which they have disposable (economic and cultural) resources, determines the way they perceive social reality. These perceptions are what we call social orientations. These social orientations form a frame of reference that guides people's preferences and choices.

Almost all of the contemporary empirical studies on lifestyles are based on the first explanation. The second explanation is empirically almost neglected. In order to fill in the gap, the main research question in our study is:

to what extent can relations between economic and cultural resources versus economic and cultural lifestyle be interpreted by social orientations?

To answer this question we have specified two explanatory models. The first model is in line with the first explanation and contains the direct relations between on the one hand economic and cultural lifestyles and on the other hand economic and cultural resources, together with the amount of leisure time. This model is called the basic

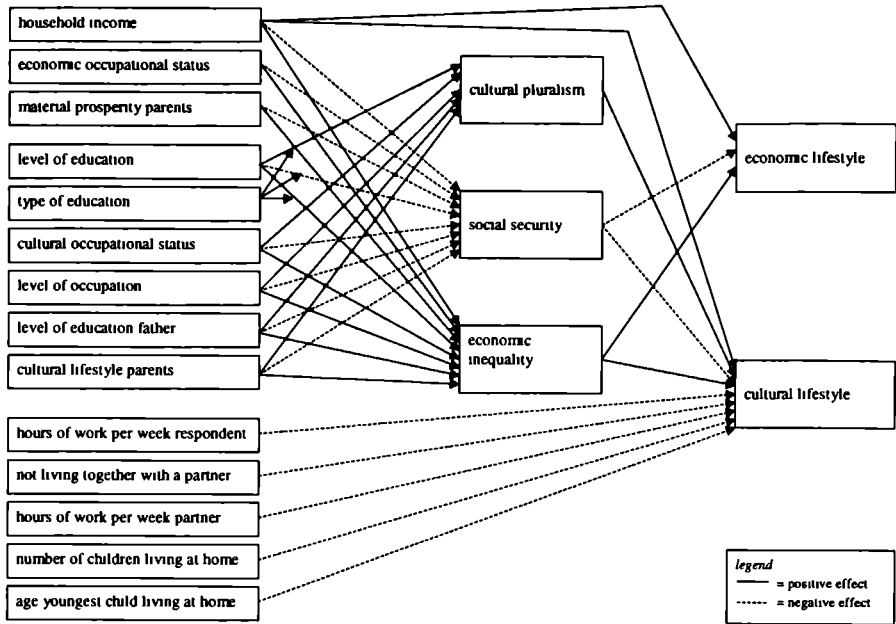
Figure 1 Visual representation of the hypotheses regarding the basic model

model. There are three economic resources considered to be important: household income, economic occupational status and material prosperity of the parents when one grew up. There are six cultural resources considered to be important: level of education, type of education - distinguishing between economic/technical education and cultural education -, cultural occupational status, level of occupation, level of education of the father and cultural lifestyle of the parents when one grew up. Moreover there are five background characteristics considered to restrict the amount of leisure time: the amount of hours per week that people work, whether or not people live together with a partner, the amount of hours per week that the partner works, the amount of children living at home and the age of the youngest child living at home (cf. Tazelaar, 1985).

From a few assumptions that we have based mainly on notions of Weber (1921/1972, 1987), Lenski (1966) and Bourdieu (1979/1984), hypotheses are derived for these relations. These hypotheses are represented in figure 1.

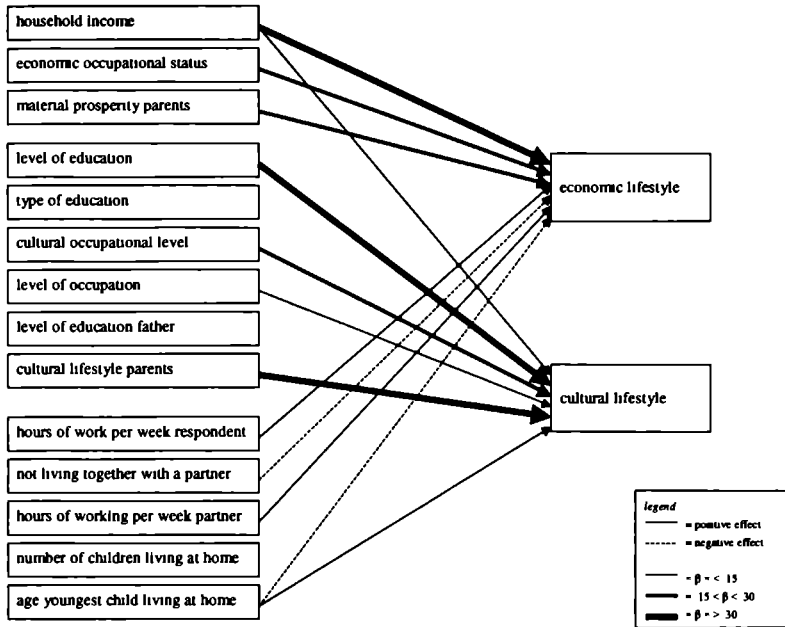
Figure 2 Visual representation of the hypotheses regarding the interpretation model

In the second model social orientations have been added to the basic model and have been specified as intervening factors. This model is called the interpretation model. In this study, three orientations are considered to be important. First, an orientation towards cultural pluralism which refers to the extent in which people recognize different values, opinions and ideas of other people and communities. Second, an orientation towards social security which refers to the extent people consider financial security, occupation and family to be important in their lives. Third, an orientation towards economic inequality which refers to the extent people want to preserve the existing differences between income and status groups. Hypotheses were derived for these relations from a few assumptions that we have based mainly on notions from Weber (1920, 1921), Maslow (1970), Kohn (1977), Bourdieu (1979/1984) and Inglehart (1990). These hypotheses are presented in figure 2.

After specifying these theoretical models, we have tested these hypotheses empirically using secondary data derived from the national survey 'Social and Cultural Developments in the Netherlands 1990' (SOCON 90) (Eisinga et al., 1992). This sample

Figure 3 Visual representation of the empirical results regarding the basic model (N=1065)

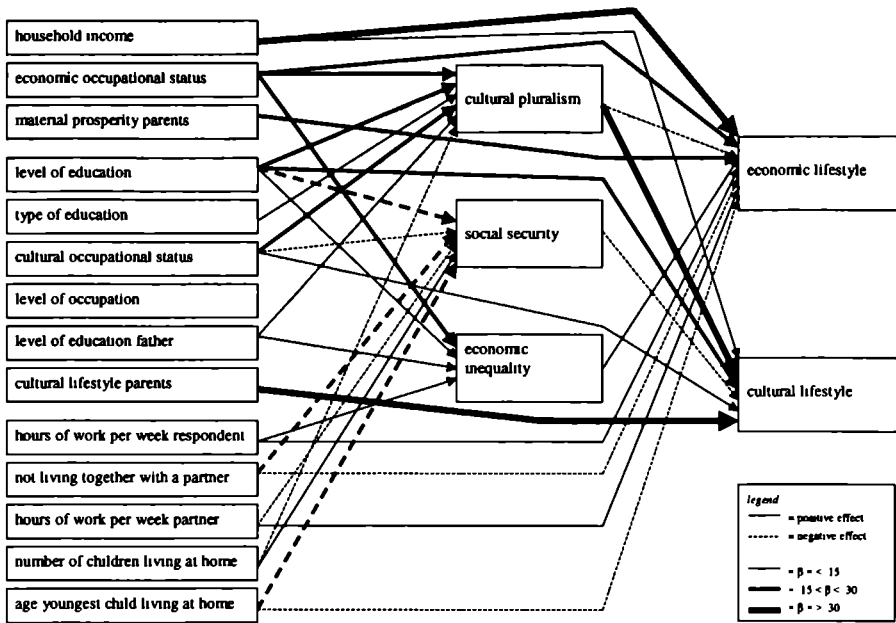

can be considered to be an optimal approximation of the Dutch population regarding selected background characteristics. Due to the organization of the questionnaire and to listwise deletion of 'missing data', the analyses were conducted on a subsample of 1065 respondents. Two models with structural equations were analysed using the program LISREL (version 8.3) (Jöreskog and Sörbom, 1996). The results for the basic model are presented in figure 3.

The main results can be summarized as follows. Differences in the economic lifestyle are explained mainly by economic resources like household income and material prosperity of the parents, and by most of the background characteristics that determine the amount of leisure time. Differences in the cultural lifestyle are mainly explained by cultural resources like level of education, cultural lifestyle of the parents, level of occupation and cultural occupational level. Moreover, household income has an effect on the cultural lifestyle.

These results lead to the conclusion that the majority of our hypotheses are supported. The main findings that are contrary to our expectations are the effect that the

Figure 4 Visual representation of the empirical results regarding the interpretation model (N=1065)

amount of leisure time has on the economic lifestyle and the absence of this effect on the cultural lifestyle.

The results for the interpretation model are presented in figure 4 and can be summarized as follows. The orientation towards cultural pluralism has a negative effect on the economic lifestyle and a strong positive effect on the cultural lifestyle. The orientation towards social security has a negative effect on the cultural lifestyle. The orientation towards economic inequality only has a positive effect on the economic lifestyle. Moreover, economic resources, cultural resources and the amount of leisure time still have direct effects on both lifestyles in the same way as observed in the basic model.

These findings are important to answer our research question. For a more detailed insight in the intervening role of the social orientations, we have compared the unstandardized regression coefficients for the interpretation model with the same coefficients for the basic model to see if there is any decrease after adding the social orientations. This comparison has led to the conclusion that social orientations play a

modest intervening role in the relations between economic and cultural resources versus the economic and the cultural lifestyles. This role is mainly for the orientation towards cultural pluralism that interprets partly the direct effects of cultural resources on the cultural lifestyle.

At this point, we conclude that we have partly met our research goal. This conclusion is based on the findings that social orientations do have independent and direct effects on the economic and the cultural lifestyle. Moreover, we have found some empirical evidence that social orientations do intervene between the direct relations of resources on the economic and the cultural lifestyle. Although several theoretical and empirical comments can be made about this study, we think it has yielded sufficient theoretical and empirical starting-points to elaborate the meaning of social orientations for the explanation of differences in lifestyles.

BIJLAGE 1 *Representativiteit*

Tabel 1 *Gerealiseerde en verwachte relatieve frequenties van ondervraagden naar regio en urbanisatiegraad (N=1185)^a*

Regio	Urbanisatiegraad				Totaal Regio
	A	B	C1-C4	C5	
Noord	31 31	29 30	33 33	12 11	107 106
Oost	27 27	88 83	58 56	43 38	217 204
Zuid	21 20	119 114	75 70	27 39	242 244
West	36 32	140 152	108 110	147 149	432 444
Totaal	115	376	275	232	1000
Urbanisatiegraad	110	381	270	238	1000

$\chi^2_{\text{regio}} = 1.45$, vrijheidsgraden = 3, $p = 0.69$

$\chi^2_{\text{urbanisatiegraad}} = 0.70$ vrijheidsgraden = 2, $p = 0.87$

$\chi^2_{\text{regio} \times \text{urbanisatiegraad}} = 8.38$, vrijheidsgraden = 15, $p = 0.91$

Bron: Konig, 1997: 138

a In iedere cel staat bovenaan het percentage ondervraagden dat in de desbetreffende regio¹ woont in een gemeente van de desbetreffende urbanisatiegraad². Daaronder staat het percentage ondervraagden dat wordt verwacht indien zij op gelijke wijze over de regio's en gemeentes zouden zijn verdeeld als de Nederlandse bevolking³. Er is een Chi-kwadraat-goodness-of-fit toets uitgevoerd waarbij we $p < 0.30$ als kritieke waarde hanteren.

- 1 Nederland is op de volgende manier in vier regio's opgedeeld: Noord (Friesland, Groningen, Drenthe), Oost (Overijssel, Gelderland, Flevoland), West (Noord-Holland, Zuid-Holland, Utrecht), Zuid (Zeeland, Noord-Brabant, Limburg).
- 2 De woonplaatsen van de respondenten zijn geclassificeerd naar de mate van verstedelijking, zoals in 1971 vastgesteld door het CBS (1983): A = plattelandsgemeenten, B = verstedelijkt platteland, C1-C4 = gemeenten met een stedelijk karakter, C5 = grote steden.
- 3 De verwachte waarden zijn berekend op basis van tabel 3 uit *Bevolking der gemeenten van Nederland op 1 januari 1991* (CBS, 1991: 12-33).

BIJLAGE 2 *Economische leefstijl*

Tabel 1 *Bezit van duurzame goederen relatieve frequenties, rekenkundig gemiddelden (GEM) en standaarddeviaties (STD)*

Variabelen	relatieve frequenties			GEM ^a	STD ^a
	Nee	Ja	N		
Is in uw huishouden aanwezig een ^a					
1 videorecorder	40.7	59.3	1184	1.6	0.5
2 Hi-Fi stereo tuner/versterker	17.9	82.1	1184	1.8	0.4
3 compact disc speler	48.0	52.0	1184	1.5	0.5
4 magnetronoven	76.5	23.5	1184	1.2	0.4
5 vaatwasmachine	82.7	17.3	1183	1.2	0.4
	huur eigendom				
6 Is dit een huurwoning of uw eigendom?	38.9	61.1	1161	1.6	0.5

a het gemiddelde en de standaarddeviatie is voor de items 1 tot en met 5 berekend op de antwoordcategorieën 1 nee 2 ja en voor item 6 op de antwoordcategorieën 1 huurwoning, 2 eigendom

Tabel 2 *Bezit van auto relatieve frequenties, rekenkundig gemiddelde en standaarddeviatie (N=1185)*

Heeft u een auto ^a	relatieve frequenties
1 geen auto	17.7
2 een auto	66.6
3 meer dan één auto	15.7
Rekenkundig gemiddelde	2.0
Standaarddeviatie	0.6

Tabel 3 *Nieuwprijs van auto relatieve frequenties, rekenkundig gemiddelde en standaarddeviatie (N=961)^a*

Nieuwprijs in guldens	relatieve frequenties
1 f 10 000,- tot f 15 000,-	6.9
2 f 15 000,- tot f 20 000,-	26.8
3 f 20 000,- tot f 25 000,-	31.4
4 f 25 000,- tot f 30 000,-	16.1
5 f 30 000,- tot f 35 000,-	7.3
6 f 35 000,- tot f 40 000,-	4.1
7 f 40 000,- tot f 45 000,-	2.2
8 f 45 000,- tot f 50 000,-	1.3
9 f 50 000,- tot f 55 000,-	1.0
10 f 55 000,- tot f 60 000,-	0.5
11 f 60 000,- tot f 65 000,-	1.3
12 f 65 000,- en hoger	1.1
Rekenkundig gemiddelde ^b	f 25 199,-
Standaarddeviatie ^b	f 10 873,-

a om reden van overzichtelijkheid zijn de oorspronkelijke scores in 12 categorieën teruggebracht

b berekend op de oorspronkelijke scores

BIJLAGE 3 *Culturele leefstijl*

Tabel 1 *Deelname aan culturele evenementen relatieve frequenties, rekenkundige gemiddelden (GEM) en standaarddeviaties (STD)*

Gaat u weleens naar een ? Hoe vaak bent u in het afgelopen jaar geweest?	relatieve frequenties ^a			GLM ^b	STD ^b	N
	niet in afgelopen jaar	1-2 keer	> 2 keer			
1 concert, naar de opera, naar het ballet of naar een uitvoering van klassieke muziek	62.9	21.6	15.5	2.07	1.27	1185
2 operette of naar een musical	83.0	14.9	2.0	1.55	0.84	1185
3 toneel- of cabaretovoorstelling	60.1	28.9	11.1	2.14	1.11	1184
4 kunsttentoonstelling of naar een museum voor beeldende kunsten	58.6	22.8	18.6	2.21	1.30	1185
5 museum voor oudheden of voor andere wetenschappelijke interessante zaken	53.8	35.0	11.1	2.27	1.10	1185
<i>Deelname aan culturele evenementen</i>	<i>laag</i>	<i>midden</i>	<i>hoog</i>	<i>GLM</i>	<i>STD</i>	<i>N</i>
Somscore totaal (range 1-5)	57.1	32.2	10.7	2.05	0.80	1185

a voor de items 1 tot en met 5 zijn er oorspronkelijk vijf antwoordcategorieën: 1 nooit, 2 niet in afgelopen jaar, 3 1 à 2 keer in het afgelopen jaar, 4 3 à 6 keer in het afgelopen jaar, 5 meer dan 6 keer in het afgelopen jaar. De categorieën zijn voor deze tabel als volgt samengevoegd: niet in afgelopen jaar (1,2), 1-2 keer (3) > 2 keer (4/5)

b voor elk item is het rekenkundig gemiddelde en de standaarddeviatie berekend op de oorspronkelijke vijf antwoordcategorieën (zie a)

Tabel 2 *Boekgenres complexiteitsscores voor genres, relatieve frequenties van lezers per genre, rekenkundig gemiddelde en standaarddeviatie van totale index*

Welke van de volgende soorten boeken leest u wel eens en welke, normaal gesproken nooit?	complexiteit		relatieve frequenties		N
	score voor complexiteit ^a	categorieën genres in Kraaykamp ^a	wel eens	nooit	
poëzie, gedichten	5.26	-	31.9	68.1	1184
streek- of historische romans	3.05	5/21	52.8	47.2	1184
detectives, science fiction of oorlogsromans	2.80	8/9/17	52.2	47.8	1184
romantische boekjes (boektreeks, etcetera)	1.21	22/23	20.2	79.8	1184
Nederlandse literatuur (Van het Reve, Hermans, 't Hart)	4.56	6	54.3	45.7	1184
vertaalde buitenlandse literatuur (Heinrich Böll, Gabriel Garcia Marquez, John Steinbeck)	5.33	2	41.9	58.1	1184
literatuur in een vreemde taal	5.33	2	29.5	70.5	1179
Rekenkundig gemiddelde ^b	3.96				
Standaarddeviatie ^b	1.99				

a bron: Kraaykamp (1993a: 221, 1993b)

b het rekenkundig gemiddelde en de standaarddeviatie zijn berekend op de scores van respondenten in de range van 0 tot en met 5.33

Tabel 3 *Kranten complexiteitsscores, relatieve frequenties van lezers, rekenkundig gemiddelde en standaarddeviatie van totale index (N=1185)*

Welke krant of kranten leest u regelmatig?	score voor complexiteit ^a	relatieve frequenties	oorspronkelijke categorieën SOCON 90 v0243,v0245,v0247
geen (dagelijkse) krant	0 00	7 8	0,67,78,101,106,999
Telegraaf	2 55	6 3	10,73,104
Algemeen Dagblad	3 47	5 2	7
regionale dagbladen	3 98	51 1	1,4,5,6,8,9 13 14,16 17,18 19,20, 21,23,25,26,27 28,29,30,31,32 34,35, 39,42,47,49,52,54,55,58,63,66,68 70, 76,79,81,83 84 88,93 95 96 97,102 10 5,107,998
overige landelijke dagbladen	5 32	0 4	60
Het Parool	5 35	2 0	45
confessionele dagbladen	5 80	1 4	53,71
Trouw	5 98	2 5	15
Volkskrant	6 48	13 2	3
buitenlandse krant	7 05	0 2	43
NRC Handelsblad	7 61	9 9	33
Rekenkundig gemiddelde		4 36	
Standaarddeviatie		1 89	

a bron Kraaykamp (1993a 219)

Tabel 4 *Aantal gelezen boeken relatieve frequenties, rekenkundig gemiddelde en standaarddeviatie (N=1185)^a*

Hoeveel boeken hebt u de afgelopen drie maanden uitgelezen? We bedoelen geen school- of studieboeken	relatieve frequenties
1 0 boeken	33 7
2 1 - 5 boeken	40 1
3 6 - 10 boeken	12 3
4 11 - 20 boeken	8 0
5 21 - 30 boeken	3 0
6 meer dan 30 boeken	2 6
Rekenkundig gemiddelde ^b	5 45
Standaarddeviatie ^b	9 15

a om reden van overzichtelijkheid zijn de oorspronkelijke scores in zes categorieën teruggebracht

b berekend op de oorspronkelijke scores

BIJLAGE 3 (vervolg)

Tabel 5 Aantal boeken dat men bezit relatieve frequenties, rekenkundig gemiddelde en standaarddeviatie (N=1185)

Hoeveel boeken heeft u in huis?	relatieve frequenties
1 0 boeken	4 1
2 1 tot 15 boeken	11 6
3 15 tot 40 boeken	17 0
4 40 tot 100 boeken	26 8
5 100 tot 500 boeken	30 2
6 500 tot 2000 boeken	8 6
7 2000 of meer	1 7
Rekenkundig gemiddelde	4 00
Standaarddeviatie	1 34

Tabel 1 Oriëntatie op culturele pluriformiteit: relatieve frequenties, rekenkundig gemiddelden (GEM) en standaarddeviaties (STD) van oorspronkelijke items en totale schaal, en factoranalyse

Variabelen	relatieve frequenties ^a			factoranalyse ^c				
	mee eens	niet mee eens/niet mee oneens	mee oneens	N	GEM ^b	STD ^b	Lading	h ²
1 Plaatselijk nieuws is meestal interessanter dan nieuws over wat elders gebeurt (v0251)	34.8	24.8	40.4	1168	3.0	1.1	55	31
2 De kranten besteden in het algemeen veel te weinig aandacht aan allerlei plaatselijk nieuws (v0252)	24.0	33.7	42.3	1158	3.2	0.9	49	24
3 Je kunt beter lid zijn van een plaatselijke vereniging dan van een landelijke organisatie (v0253)	37.5	34.4	28.1	1124	2.9	1.0	51	26
4 Voor belangrijke functies in mijn woonplaats geef ik de voorkeur aan mensen die hier geboren en getogen zijn (v0256)	32.2	22.3	45.6	1141	3.1	1.1	51	26
5 Er zijn twee soorten mensen: sterken en zwakken (v0623)	36.3	19.7	44.0	1114	3.1	1.2	51	26
6 Jonge mensen krijgen soms opstandige denkbeelden, maar als zij ouder worden behoren ze daar overheen te groeien en zich aan te passen (v0625)	31.6	22.6	45.8	1085	3.2	1.0	60	36
7 Onze sociale problemen zouden grotendeels zijn opgelost, als we ons op de een of andere manier zouden kunnen ontdoen van immorele, oneerlijke en zwakbegaafde mensen (v0626)	7.0	10.6	82.4	1063	4.2	0.9	45	21
8 Wat wij nodig hebben zijn minder wetten en instellingen en meer mondige, onvermoeibare en trouwe leiders waar het volk vertrouwen in kan hebben (v0627)	33.0	22.3	44.7	1128	3.2	1.2	65	42
9 Van iemand met slechte manieren kun je niet verwachten dat hij met fatsoenlijke mensen om kan gaan (v0628)	24.0	24.1	51.8	1119	3.3	1.0	55	30
10 Als de mensen minder zouden praten en harder zouden werken zou alles beter gaan (v0631)	34.8	26.8	38.4	1157	3.0	1.1	61	37
	klopt voor mij	klopt gedeeltelijk voor mij	klopt niet voor mij					
11 Ik hou me altijd netjes aan de regels die gelden in mijn buurt (v0262)	72.0	21.8	6.1	1177	2.1	0.8	41	16
12 Ik probeer mijn gedrag zoveel mogelijk aan te passen aan hoe mijn vrienden zich gedragen (v0263)	19.0	31.1	49.9	1176	3.3	1.0	47	22
13 Ik probeer me zoveel mogelijk aan te passen aan de gewoontes in mijn buurt (v0264)	48.8	33.4	17.8	1178	2.6	0.9	50	25
<i>Oriëntatie op culturele pluriformiteit</i>	laag	midden	hoog	N	GEM	STD		
Somscore totaal (range 1-5)	17.1	57.8	25.1	932	3.1	0.6		

- a voor de items 1 tot en met 10 zijn er oorspronkelijk vijf antwoordcategorieën: 1 heel erg mee eens, 2 mee eens, 3 niet mee eens/niet mee oneens, 4 mee oneens, 5 helemaal mee oneens. De categorieën zijn voor deze tabel als volgt samengevoegd: mee eens (1,2), niet mee eens/niet mee oneens (3), mee oneens (4,5).
- b voor de items 11 tot en met 13 zijn er oorspronkelijk vijf antwoordcategorieën: 1 dat klopt helemaal voor mij, 2 dat klopt wel voor mij, 3 dat klopt gedeeltelijk wel, gedeeltelijk niet voor mij, 4 dat klopt niet voor mij, 5 dat klopt helemaal niet voor mij. De categorieën zijn voor deze tabel als volgt samengevoegd: klopt voor mij (1,2), klopt gedeeltelijk voor mij (3), klopt niet voor mij (4,5).
- c N=1163, verklaarde variantie 27.5%

BIJLAGE 5 Oriëntatie op maatschappelijke zekerheid

Tabel 1 Oriëntatie op maatschappelijke zekerheid: relatieve frequenties, rekenkundig gemiddelden (GEM) en standaarddeviaties (STD) voor oorspronkelijke variabelen en totale schaal

Variabelen	relatieve frequenties ^a			N	GFM ^b	STD ^b
	onzeker/ niet belangrijk	belangrijk	erg belangrijk			
<i>Op dit moment vind ik in mijn leven belangrijk</i>						
1 Het financieel goed hebben (v0103)	6.6	54.4	39.0	1183	2.5	0.9
2 Maatschappelijke zekerheid (v0104)	6.6	36.7	56.7	1183	2.3	1.0
3 Getrouwd zijn (v0107)	27.8	27.6	44.6	1184	2.8	1.4
4 Kinderen hebben en opvoeden (v0108)	23.1	22.9	54.0	1181	2.5	1.3
5 Leven voor je gezin (v0109)	13.2	24.6	62.1	1177	2.2	1.2
6 De toekomst van mijn kinderen (v0110)	14.3	12.3	73.5	1159	2.0	1.3
7 Een gelukkig gezinsleven (v0111)	6.3	14.7	79.0	1178	1.7	1.0
	post- materialist	gemengd	materialist			
8 Materialisme (v0679/v0680)	21.6	63.1	15.4	1178	1.9	0.6
<i>Oriëntatie op maatschappelijke zekerheid</i>	laag	midden	hoog	N	GEM	STD
Somscore totaal (range 1-5)	59.6	31.3	9.1	1183	2.4	0.7

a voor de items 1 tot en met 7 zijn er oorspronkelijk vijf antwoordcategorieën: 1 heel erg belangrijk, 2 erg belangrijk, 3 belangrijk, 4 daar ben ik onzeker over, 5 onbelangrijk. De categorieën zijn voor deze tabel als volgt samengevoegd: onzeker/niet belangrijk (4,5), belangrijk (3), erg belangrijk (1,2).

b voor item 8 is de range 1-3 voor de items 1 tot en met 7 is het rekenkundig gemiddelde en de standaarddeviatie berekend op de oorspronkelijke antwoordcategorieën (zie a).

Tabel 1 Oriëntatie op economische ongelijkheid: relatieve frequenties, rekenkundig gemiddelden (GEM) en standaarddeviaties (STD) voor oorspronkelijke items en totale schaal, en factoranalyse

Variabelen	relatieve frequenties ^a				factoranalyse ^c			
	mee eens	niet mee eens/niet mee oneens	mee oneens	N	GEM ^b	STD ^b	Lading	h ²
1 De vakbonden moeten een veel hardere politiek voeren willen zij de belangen van de werknemers werkelijk kunnen behartigen (v0216)	30.3	33.0	36.7	1097	3.0	1.0	.48	.23
2 De vakbonden moeten hun leden adviseren op bepaalde partijen te stemmen die de belangen van de werknemers het best behartigen (v0217)	24.6	20.1	55.4	1124	3.4	1.0	.34	.11
3 Arbeiders moeten steeds strijden voor een gelijkwaardige positie in de maatschappij (v0218)	55.9	29.2	14.9	1128	2.5	0.9	.56	.31
4 De standverschillen zouden kleiner moeten zijn dan nu (v0219)	60.4	20.9	18.7	1142	2.5	1.0	.81	.65
5 Wens u dat de verschillen tussen hoge en lage inkomens groter worden, of kleiner, of wens u dat ze hetzelfde blijven? (v0220)		kleiner	gelijk blijven					
	59.1	38.5	2.5	1183	2.6	0.5	.74	.55
6 Bent u ervoor of er tegen, dat de overheid ingrijpende maatregelen neemt om de verschillen in inkomens te verkleinen? (v0221)		voor	geen mening					
	56.4	9.5	34.0	1184	1.8	0.9	.72	.51
<i>Oriëntatie op economische ongelijkheid</i>	laag	midden	hoog	N	GEM	STD		
Somscore totaal (range 1-5)	52.3	32.1	15.6	1143	2.6	0.8		

^a voor de items 1 tot en met 4 zijn er oorspronkelijk vijf antwoordcategorieën: 1 heel erg mee eens, 2 mee eens, 3 niet mee eens/niet mee oneens, 4 mee oneens, 5 helemaal mee oneens. De categorieën zijn voor deze tabel als volgt samengevoegd: mee eens (1,2), niet mee eens/niet mee oneens (3), mee oneens (4/5).

^b voor de items 1 tot en met 4 zijn het gemiddelde en de standaarddeviatie berekend op de oorspronkelijke antwoordcategorieën (zie a).

^c N=1068, verklaarde variantie: 39.6%.

BIJLAGE 5 Oriëntatie op maatschappelijke zekerheid

Tabel 1 Oriëntatie op maatschappelijke zekerheid: relatieve frequenties, rekenkundig gemiddelden (GEM) en standaarddeviaties (STD) voor oorspronkelijke variabelen en totale schaal

Variabelen	relatieve frequenties ^a			N	GEM ^b	STD ^b
	onzeker/ niet belangrijk	belangrijk	erg belangrijk			
<i>Op dit moment vind ik in mijn leven belangrijk</i>						
1 Het financieel goed hebben (v0103)	6.6	54.4	39.0	1183	2.5	0.9
2 Maatschappelijke zekerheid (v0104)	6.6	36.7	56.7	1183	2.3	1.0
3 Getrouwd zijn (v0107)	27.8	27.6	44.6	1184	2.8	1.4
4 Kinderen hebben en opvoeden (v0108)	23.1	22.9	54.0	1181	2.5	1.3
5 Leven voor je gezin (v0109)	13.2	24.6	62.1	1177	2.2	1.2
6 De toekomst van mijn kinderen (v0110)	14.3	12.3	73.5	1159	2.0	1.3
7 Een gelukkig gezinsleven (v0111)	6.3	14.7	79.0	1178	1.7	1.0
8 Materialisme (v0679/v0680)	post- materialist	gemengd	materialist	1178	1.9	0.6
	21.6	63.1	15.4			
<i>Oriëntatie op maatschappelijke zekerheid</i>	laag	midden	hoog	N	GLM	STD
Somscore totaal (range 1-5)	59.6	31.3	9.1	1183	2.4	0.7

a voor de items 1 tot en met 7 zijn er oorspronkelijk vijf antwoordcategorieën: 1 heel erg belangrijk, 2 erg belangrijk, 3 belangrijk, 4 daar ben ik onzeker over, 5 onbelangrijk. De categorieën zijn voor deze tabel als volgt samengevoegd: onzeker/niet belangrijk (4,5), belangrijk (3), erg belangrijk (1,2).

b voor de items 1 tot en met 7 is het rekenkundig gemiddelde en de standaarddeviatie berekend op de oorspronkelijke antwoordcategorieën (zie a).

Tabel 1 Oriëntatie op economische ongelijkheid: relatieve frequenties, rekenkundig gemiddelden (GEM) en standaarddeviaties (STD) voor oorspronkelijke items en totale schaal, en factoranalyse

Variabelen	relatieve frequenties ^a				factoranalyse ^c			
	mee eens	niet mee eens/niet mee oneens	mee oneens	N	GEM ^b	STD ^b	Lading	h ²
1 De vakbonden moeten een veel hardere politiek voeren willen zij de belangen van de werknemers werkelijk kunnen behartigen (v0216)	30.3	33.0	36.7	1097	3.0	1.0	48	23
2 De vakbonden moeten hun leden adviseren op bepaalde partijen te stemmen die de belangen van de werknemers het best behartigen (v0217)	24.6	20.1	55.4	1124	3.4	1.0	34	11
3 Arbeiders moeten steeds strijden voor een gelijkwaardige positie in de maatschappij (v0218)	55.9	29.2	14.9	1128	2.5	0.9	56	31
4 De standsverschillen zouden kleiner moeten zijn dan nu (v0219)	60.4	20.9	18.7	1142	2.5	1.0	81	65
5 Wenst u dat de verschillen tussen hoge en lage inkomens groter worden, of kleiner, of wenst u dat ze hetzelfde blijven? (v0220)		kleiner	gelijk blijven					
	59.1	38.5	2.5	1183	2.6	0.5	74	55
6 Bent u ervoor of er tegen, dat de overheid ingrijpende maatregelen neemt om de verschillen in inkomens te verkleinen? (v0221)		voor	geen mening					
	56.4	9.5	34.0	1184	1.8	0.9	72	51
<i>Oriëntatie op economische ongelijkheid</i>	laag	midden	hoog	N	GEM	STD		
Somscore totaal (range 1-5)	52.3	32.1	15.6	1143	2.6	0.8		

^a voor de items 1 tot en met 4 zijn er oorspronkelijk vijf antwoordcategorieën: 1 heel erg mee eens, 2 mee eens, 3 niet mee eens/niet mee oneens, 4 mee oneens, 5 helemaal mee oneens. De categorieën zijn voor deze tabel als volgt samengevoegd: mee eens (1,2), niet mee eens/niet mee oneens (3), mee oneens (4/5).

^b voor de items 1 tot en met 4 zijn het gemiddelde en de standaarddeviatie berekend op de oorspronkelijke antwoordcategorieën (zie a).

^c N=1068, verklaarde variantie: 39.6%.

BIJLAGE 7 Hulpbronnen en de omvang van vrije tijd

Tabel 1 Economische hulpbronnen relatieve frequenties, rekenkundig gemiddelden (GEM) standaarddeviaties (STD), en ranges

Variabelen	relatieve frequenties				GLM	STD	ranges	
	laag	midden	hoog	N			MIN	MAX
1 economische beroepsstatus	28.7	58.3	12.9	1066	1.8	0.6	1	3
2 materiële welvaart ouders	29.9	37.2	32.9	1184	0.0	0.8	-1.9	3.8
	<div style="display: flex; justify-content: space-between; align-items: center;"> < f 1800,- f 1800,- t/m f 3250,- > f 3250,- </div>							
3 huishoudinkomen	15.7	44.2	40.1	1055	5.6	2.0	1	8

Tabel 2 Culturele hulpbronnen relatieve frequenties, rekenkundige gemiddelden (GEM) standaarddeviaties (STD), en ranges

Variabelen	relatieve frequenties				GLM	STD	ranges	
	laag	midden	hoog	N			MIN	MAX
1 opleidingsniveau	46.0	35.0	19.0	1185	3.7	1.8	1	7
2 culturele beroepsstatus	26.4	56.3	17.3	1065	1.9	0.7	1	3
3 beroepsniveau	44.6	31.5	24.0	1185	1.7	1.0	0	3
4 culturele leefstijl ouders	50.7	40.1	9.2	1160	1.6	0.6	1	4
5 opleidingsniveau vader	69.9	15.0	15.1	1012	2.7	2.0	1	7
	<div style="display: flex; justify-content: space-between; align-items: center;"> econom / techn neutraal cultu- reel </div>							
6 opleidingsrichting	17.2	58.6	24.1	1160	0.1	1.1	-2	2

Tabel 3 De omvang van vrije tijd: relatieve frequenties, rekenkundig gemiddelden (GEM), standaarddeviaties (STD) en ranges

Variabelen	relatieve frequenties				N	GEM	STD	ranges	
	nee	ja						MIN	MAX
1 woont niet samen met partner	75.3	24.7			1185	0.2	0.4	0	1
2 leeftijd jongste thuiswonende kind	0-3 jaar	4-12 jaar	13 jaar en ouder		1185	3.2	1.1	1	4
	13.2	16.1	70.6						
	0	1 of 2	3 of meer						
3 aantal thuiswonende kinderen	53.7	37.4	9.0		1185	0.9	1.1	0	6
	0 uur	1-15 uur	16-39 uur	> 39 uur					
4 aantal uren arbeid per week respondent	32.2	4.6	32.8	30.5	1185	25.1	19.7	0	60
	0 uur	1-15 uur	16-39 uur	> 39 uur					
5 aantal uren arbeid per week partner	37.4	5.7	27.2	29.7	891	22.7	20.4	0	60

Tabel 1 Empirische modellen varianties (diagonaal) en covarianties (onder de diagonaal)

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
1 economische leefstijl	718													
2 culturele leefstijl	-007	701												
3 culturele pluriformiteit	-008	220	353											
4 maatschappelijke zekerheid	095	-212	-219	626										
5 economische ongelijkheid	149	074	065	-041	654									
<i>Beroepsstatus</i>														
6 student	-011	-010	-010	003	-010	031								
7 overig niet-werkend	-016	013	022	-044	005	-002	058							
8 eco midd/cult laag	005	-008	-003	006	017	-001	-002	028						
9 eco laag/cult midd	-013	-015	-009	011	-022	-002	-003	-002	051					
10 eco midd/cult midd	017	023	004	013	-009	-013	-025	-012	-021	239				
11 eco hoog/cult midd	041	009	006	-002	038	-002	-004	-002	-004	-027	065			
12 eco midd/cult hoog	-014	075	038	-034	-005	-003	-007	-003	-006	-043	-008	096		
13 eco hoog/cult hoog	016	027	020	014	018	-002	-003	-002	-003	-021	-004	-006	051	
14 beroepsniveau	129	251	126	-029	114	-055	-107	009	-019	025	055	120	056	907
15 opleidingsniveau vader	-047	549	359	-405	230	-000	088	-018	-043	-022	015	094	034	204
16 dummy opleiding vader	014	-021	-017	011	-015	001	-004	-001	002	006	000	-005	-004	-013
17 culturele leefstijl ouders	005	215	088	-094	061	-000	024	-005	-009	-013	004	029	007	056
18 hoogte huishoudinkomen	667	351	184	015	278	-034	001	-041	065	078	050	057	585	
19 dummy huishoudinkomen	032	-021	-009	-000	019	001	014	003	-004	-003	000	-004	-002	-039
20 materiele welvaart ouders	069	137	197	-197	084	-006	052	-010	-024	024	002	015	009	-004
21 uren arbeid p/w respondent	2 508	1 086	3 044	-3 597	3 856	-718	602	555	-469	-1 031	979	-263	446	3 437
22 uren arbeid p/w partner	1 884	2 000	1 826	-1 589	-311	057	086	-307	123	1 467	-510	095	-167	-1 323
23 woont niet samen met partner	-091	001	030	-145	-007	004	041	-001	-004	-012	-010	-005	-002	-109
24 aantal thuiswonende kinderen	186	-017	-010	277	009	-006	-055	005	010	022	007	012	-007	151
25 leeftijd jongste kind	-151	019	-080	-235	-003	009	051	002	-010	-046	-001	-013	004	-165
26 geslacht	-023	040	003	-010	-081	012	-000	-013	011	051	-027	009	-015	-094
<i>Leefstijl</i>														
27 31-40 jaar	037	030	052	-004	019	-007	-017	-001	005	014	-004	005	006	078
28 41-50 jaar	031	014	-016	031	-013	-002	-012	001	003	005	007	-002	034	
29 51-60 jaar	004	001	-054	035	-004	005	-008	-000	-002	-003	001	005	001	011
30 61-70 jaar	-026	-019	-047	032	-010	004	-006	002	-000	-005	005	-003	-000	-001
<i>Urbanisatiegraad</i>														
31 verstedelijkt platteland	044	-005	-013	025	016	-004	004	002	-001	004	-006	001	001	010
32 kleine en middelgrote steden	-002	005	008	005	-008	003	-006	000	-002	003	-003	-003	004	-002
33 grote steden	-058	038	012	-052	-021	000	002	-004	002	-000	010	003	001	012
<i>Provincie</i>														
34 Groningen	-006	-010	003	001	-005	001	003	-001	-002	-001	-000	001	-001	-011
35 Friesland	-003	-004	-000	005	-009	001	000	002	002	002	-003	-001	-000	-007
36 Drenthe	-003	003	003	-001	002	-001	-000	-000	002	001	-000	000	000	003
37 Overijssel	007	-010	-006	015	002	002	-002	-002	002	-005	-002	001	-002	-004
38 Gelderland	022	006	-000	014	005	000	001	001	-000	009	003	009	001	024
39 Noord-Holland	003	-005	000	-012	003	002	-001	-002	-000	000	-002	-001	-008	
40 Utrecht	-039	033	017	030	000	-002	003	002	000	003	006	-003	000	001
41 Zeeland	006	-003	-003	007	011	-002	-001	001	001	-001	000	001	-001	009
42 Noord-Brabant	003	-012	-004	008	-007	001	-001	-003	000	003	001	-005	-001	-008
43 Limburg	-008	-028	-017	015	-018	001	-000	000	-002	001	-004	-003	-003	-006
44 opleidingsniveau	105	771	534	-477	310	-026	019	-015	-047	-027	058	201	090	777
<i>Opleidingsrichting</i>														
45 matig economisch/technisch	007	-008	-010	004	009	000	-001	005	-001	-006	002	-005	001	-000
46 neutraal	-003	-127	-087	107	-038	005	-014	001	012	013	-012	-047	-008	-087
47 matig cultureel	-002	041	036	-061	016	001	021	-002	-005	001	001	-004	003	-033
48 sterk cultureel	-010	082	045	-036	-003	-003	-006	-004	-002	-027	-003	064	000	107
49 matig eco/techn*opi niveau	008	016	011	-015	014	-002	000	-000	000	002	007	001	006	025
50 neutraal*opi niveau	113	454	321	-230	012	-019	008	-001	-022	035	034	072	053	457
51 matig cultureel*opi niveau	-003	052	078	019	001	024	-002	-007	-001	002	-002	005	-032	
52 sterk cultureel*opi niveau	-032	191	108	-096	004	-005	-011	-007	-008	-058	-006	130	005	231
53 opleidingsrichting	-044	188	106	-110	-030	001	012	-012	002	-085	-028	147	-006	154
54 opi niveau*opi richting	-121	246	109	-147	-089	-006	006	-004	-009	-107	-061	240	-038	159

Tabel 1 (vervolg)

	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28
15 opleidingsniveau vader	3 315													
16 dummy opleiding vader	-001													
17 cultureel leefstijl ouders	580	-009	317											
18 hoogte huishoudinkomen	144	-001	041	3 276										
19 dummy huishoudinkomen	004	004	-004	-000	091									
20 materiele welvaart ouders	644	-004	162	202	015	699								
21 uren arbeid p/w respondent	5 376	-429	1 497	9 418	191	5 147	388 763							
22 uren arbeid p/w partner	2 414	399	562	5 246	389	3 768	-30 025	314 997						
23 woont niet samen met partner	-146	011	-035	177	-021	-104	-1 476	-000	183					
24 aantal thuiswonende kinderen	-281	-003	-046	230	-027	-102	-899	361	189	1 242				
25 leeftijd jongste kind	102	-004	022	-135	035	-051	597	-861	-166	-925	1 283			
26 geslacht	012	009	000	-086	011	023	-4 828	4 038	004	021	-029	249		
<i>Leeftijd</i>														
27 51-60 jaar	-008	-003	-009	104	-014	023	965	671	035	179	-234	-003	198	
28 41-50 jaar	-077	005	-007	055	-002	-057	267	215	031	120	-024	-002	-052	155
29 51-60 jaar	-040	-007	-006	-022	-001	-087	-1 539	-857	017	-039	087	004	-036	-026
30 61-70 jaar	-048	007	-014	-060	-001	-079	-1 911	-1 532	013	-066	075	-006	-025	-017
<i>Urbanisatiegraad</i>														
31 verstedelijkt platteland	-018	-010	-010	067	009	-006	012	-265	009	020	-001	-010	005	001
32 kleine en middelgrote steden	-031	005	-003	016	000	009	-192	628	003	023	-043	008	005	-005
33 grote steden	118	008	032	-086	-012	008	285	-461	-022	-073	063	001	-014	000
<i>Provincie</i>														
34 Groningen	000	-003	-001	-029	000	001	-099	000	-001	002	-004	001	-001	-003
35 Friesland	-022	-001	-001	-011	-000	-004	-273	-000	000	011	-011	003	002	002
36 Drenthe	007	-003	003	010	001	003	-048	051	-002	-002	004	001	-002	000
37 Overijssel	-011	008	-002	003	-002	-006	-117	192	009	009	-003	-002	002	004
38 Gelderland	014	-003	009	019	-003	004	-034	180	010	007	-004	001	-006	-003
39 Noord-Holland	003	001	005	-016	-005	002	-207	-076	001	003	004	-002	003	-005
40 Utrecht	050	-004	015	-017	-004	-011	379	-377	-007	-007	004	-006	-006	008
41 Zeeland	-023	-003	-005	018	006	-001	054	-036	004	024	-024	002	004	003
42 Noord-Brabant	-002	001	-011	-026	-001	014	-215	-075	-005	-023	008	002	001	000
43 Limburg	028	005	-014	-011	-002	001	015	-131	001	008	-007	-004	002	000
44 opleidingsniveau	1 281	-064	332	859	-024	493	9 775	1 789	-051	015	-158	-088	094	-034
<i>Opleidingsrichting</i>														
45 matig economisch/technisch	-000	-001	-005	-016	006	001	454	-168	-003	005	003	-013	-004	003
46 neutraal	-235	015	-068	-053	-005	-116	-1 920	-450	038	041	-006	009	005	009
47 matig cultureel	138	-008	039	-036	003	060	644	420	-031	-032	017	003	-010	-008
48 sterk cultureel	076	-003	028	034	-003	022	-292	201	004	016	-025	013	012	008
49 matig eco-techn*opl niveau	019	-001	-000	030	002	004	294	-199	-000	-010	-003	-005	000	005
50 neutraal*opl niveau	752	-026	178	649	-010	335	7 422	1 661	-014	072	-121	-065	060	-030
51 matig cultureel*opl niveau	175	-017	047	-033	001	071	816	452	-039	-042	019	-002	-011	-008
52 sterk cultureel*opl niveau	258	-006	078	070	-009	056	242	205	003	015	-041	015	036	007
53 opleidingsrichting	245	-009	089	-095	-007	040	-2 621	997	-004	052	-056	067	028	030
54 opl niveau*opl richting	427	005	119	-268	-003	086	-3 616	1 596	-026	038	-027	100	037	021

Tabel 1 (vervolg)

	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42
<i>Leeftijd</i>														
29 51-60 jaar	116													
30 61-70 jaar	-012	083												
<i>Urbanisatiegraad</i>														
31 verstedelijkt platteland	008	002	235											
32 kleine en middelgrote steden	-011	-003	-103	199										
33 grote steden	005	006	-088	-064	179									
<i>Provincie</i>														
34 Groningen	001	-001	-013	-009	004	033								
35 Friesland	-003	-001	-009	012	-009	-001								
36 Drenthe	-002	-002	010	002	-008	-001	-001	039						
37 Overijssel	000	-000	-013	006	-003	-002	-003	-002	062					
38 Gelderland	008	002	014	-005	-001	-005	-006	-005	-010					
39 Noord-Holland	-001	002	-006	-005	004	-002	-002	-002	-004	123				
40 Utrecht	000	002	-002	-012	033	-005	-006	-005	-011	-008	050			
41 Zeeland	000	-004	008	-002	-011	-002	-002	-002	-003	-023	-008			
42 Noord-Brabant	-006	002	-002	013	001	-003	-004	-003	-007	-014	-005	133	046	
43 Limburg	-001	-001	025	-005	-017	-003	-004	-003	-006	-013	-005	-015	-005	088
44 opleidingsniveau	-047	-083	028	-016	040	-005	-018	011	-023	023	-013	038	-006	-009
<i>Opleidingsrichting</i>														
45 matig economisch/technisch	000	-001	006	-004	-004	-001	002	-002	001	-003	000	002	001	000
46 neutraal	014	015	-009	017	-018	000	002	002	010	-004	-000	-017	006	007
47 matig cultureel	-009	-008	-001	-004	011	001	000	001	-007	004	004	002	-003	-005
48 sterk cultureel	004	-004	003	-007	006	002	-002	-001	-001	007	-001	-001	002	-003
49 matig eco./techn.*opl niveau	-004	002	004	007	-003	-000	001	-000	-001	-002	000	003	002	001
50 neutraal*opl niveau	-026	-068	025	-002	006	-013	-008	011	-010	017	-009	006	-010	-005
51 matig cultureel*opl niveau	-010	-010	-000	-006	012	002	001	002	-008	002	-001	004	-003	-006
52 sterk cultureel*opl niveau	002	-004	000	-010	019	008	-006	-001	001	011	-003	006	-007	
53 opleidingsrichting	017	-013	-005	-010	016	010	-001	001	-005	029	008	-030	011	-014
54 opl niveau*opl richting	019	-008	-005	-019	037	022	000	-000	005	036	-004	-053	008	-010

Tabel 1 (vervolg)

	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54
<i>Provincie</i>												
43 Limburg	084											
44 opleidingsniveau	-021	3 141										
<i>Opleidingsrichting</i>												
45 matig economisch/technisch	001	009	044									
46 neutraal	002	-474	-027	244								
47 matig cultureel	-004	159	-006	-075	112							
48 sterk cultureel	001	231	-006	-070	-015							
49 matig eco./techn.*opl niveau	001	075	008	-005	-001	106	075					
50 neutraal*opl niveau	-011	1 857	022	-199	061	057	004	1 632				
51 matig cultureel*opl niveau	-005	235	-007	-092	139	-019	-001	075	210			
52 sterk cultureel*opl niveau	002	617	-011	-134	-030	204	-002	109	-037	564		
53 opleidingsrichting	-003	461									1 155	
54 opl niveau*opl richting	014	461									1 332	3 916

REFERENTIES

- Admedia. (1982). *Psyche 1982* Amsterdam. Admedia.
- Adorno, T. W., Frenkel-Brunswik, E., Levinson, D. J. & Sanford, R. N. (1950) *The authoritarian personality*. New York: Harper & Row.
- Ansbacher, H. (1967). Lifestyle: a historical and systematic review. *Journal of Individual Psychology*, 23(2), 191-212.
- ANWB. (1988). *ANWB BOVAG koerslijst. Richtprijzen voor gebruikte auto's en nieuwprijzen november/december 1988*, 's-Gravenhage/Rijswijk: ANWB/BOVAG.
- ANWB. (1990) *ANWB BOVAG Koerslijst*. 's-Gravenhage/Rijswijk: ANWB/BOVAG.
- Becker, J. W., Van den Broek, A., Dekker, P. & Nas, M. (1996) *Publieke opinie en milieu Een verkenning van het sociale draagvlak op grond van survey-gegevens* Rijswijk: SCP.
- Beerling, R. F. (1974). Georg Simmel (1958-1918). In L. Rademaker & E. Petersma (red.). *Hoofdfiguren uit de sociologie 1* (pp. 80-94). Utrecht: Het Spectrum/Intermediair.
- Berger, P. L. & Luckman, T. (1966). *The social construction of reality A treatise in the sociology of knowledge*. London: Penguin Books.
- Bernstein, B. (1971). *Class, codes and control Vol. 1 Theoretical studies towards a sociology of language*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Berry, W. D. & Feldman, S. (1985). *Multiple regression in practice*. London: Sage.
- Black, A. W. (1985). The impact of theological orientation and breadth of perspective on church members' attitudes and behaviors: Roof, Moll and Kaill revisited. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 24(1), 87-100.
- Bollen, K. A. (1989). *Structural equations with latent variables*. New York: John Wiley
- Bosch, B. & Saris, W. E. (1996). Zijn leefstijlen in Nederland driedimensionaal? *Mens & Maatschappij*, 71(1), 58-73.
- Bourdieu, P. (1984). *Distinction: a social critique of the judgment of taste* (vertaald door Richard Nice). London: Routledge (origineel gepubliceerd in 1979).
- Bourdieu, P. (1989). *Opstellen over smaak, habitus en het veldbegrip*. Amsterdam: Van Gennep.
- Bourdieu, P. (1993). *The field of cultural reproduction. Essays on art and literature* (edited and introduced by Randal Johnson). Cambridge: Polity Press.
- Brint, S. (1984). "New-class" and cumulative trend explanations of the liberal political attitudes of professionals. *American Journal of Sociology*, 90(1), 30-71
- Brown, R. (1965). The authoritarian personality and the organization of attitudes. In R. Brown. *Social psychology* (1st ed.) (pp. 477-546). New York: Free Press.
- Buiks, P. E. J. (1981). Cultuur. In L. Rademaker. *Sociologische grondbegrippen 1 theorie en analyse* (pp. 221-248). Utrecht/Antwerpen: Het Spectrum.
- Carmines, E. G. & Zeller, R. A. (1979). *Reliability and validity assessment*. London: Sage.
- CBS. (1983) *Typologie van de Nederlandse gemeenten naar urbanisatiegraad, op 28 februari 1971* 's-Gravenhage: Sdu
- CBS. (1989) *Standaard Onderwijs Indeling 1978*. 's-Gravenhage: Sdu.
- CBS. (1991). *Bevolking der gemeenten van Nederland op 1 januari 1991* 's-Gravenhage: Sdu.
- CBS. (1993a). *Statistisch Jaarboek 1993*. Voorburg/Heerlen: CBS.
- CBS. (1993b). *Standaard beroepenclassificatie 1992*. Voorburg/Heerlen: CBS.
- CBS. (1993c). *Standaard Onderwijs Indeling 1978* 's-Gravenhage: Sdu.

- CEBUCO (1990) *Dagbladen oplage specificatie 1990* Amsterdam: CEBUCO.
- Cohen, J. & Cohen, P. (1977). *Applied multiple regression/correlation analysis for the behavioral sciences*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Collins, R. (1975). *Conflict sociology* New York: Academic Press.
- Dangschat, J. & Blasius, J. (Hrsg.). (1994). *Lebenstile in den Stadten Konzepte und Methoden*. Opladen: Leske + Budrich.
- De Graaf, N. D. (1988). *Postmaterialism and the stratification process An international comparison* Utrecht: ISOR.
- De Graaf, N. D. (1991). Distinction by consumption in Czechoslovakia, Hungary, and the Netherlands. *European Sociological Review*, 7(3), 267-290
- De Graaf, N. D. (1992) Statusinconsistentie en consumptie van luxegoederen. Toepassing van een nieuw statusinconsistentie-model met Hongaarse data. *Sociale Wetenschappen*, 35(1), 15-31
- De Graaf, N. D. & De Graaf, P. M. (1988a). Family background, postmaterialism and lifestyle, *The Netherlands' Journal of Sociology*, 24(1), 50-64.
- De Graaf, N. D. & De Graaf, P. M. (1988b). De samenhang tussen leeftijd en postmaterialistische waardenpatronen. *Sociologische Gids*, 35(6), 397-417.
- De Graaf, N. D. & Evans, G. (1995). Why are the young more post-materialist? A cross-national analysis of individual and contextual influences on postmaterialist values *Comparative Political Studies*, 28, 608-636
- De Graaf, N. D. & Ganzeboom, H. B. G. (1990) Cultuurdeelname en opleiding. een analyse van statusgroep-effecten met diagonale referentiemodellen *Mens en Maatschappij*. 65(3), 219-244.
- De Graaf, P. M. (1987). *De invloed van financiële en culturele hulpbronnen in onderwijsloophbanen*. Nijmegen: ITS.
- De Jager, H. & Mok, A. L. (1983). *Grondbeginselen der sociologie Gezichtspunten en begrippen* (achtste herziene druk). Leiden/Antwerpen: Stenfert Kroese
- De Moor, R. (1987). Sociaal-politieke waarden. In L. Halman, F. Heunks, R. De Moor & H. Zanders. *Traditie, secularisatie en individualisering Een studie naar de waarden van de Nederlanders in een Europese context* (pp. 50-73). Tilburg: Tilburg University Press.
- De Vries, N. K. & Van der Pligt, J. (red.). (1991). *Cognitieve sociale psychologie* Meppel: Boom.
- De Witte, H. (1993) Verschillen in conservatisme tussen arbeiders en bedienden: een interpretatie vanuit het concept persoonlijke controle. *Gedrag en Organisatie*, 21(2), 57-78.
- De Witte, H. (red.). (1994). *Op zoek naar de arbeidersklasse Een verkenning van de verschillen in opvattingen en leefstijl tussen arbeiders en bedienden in Vlaanderen, Nederland en Europa* Leuven: Acco.
- De Witte, H. & Jacobs, T. (1994). De deelname aan 'populaire' en 'elitaire' cultuur in Vlaanderen: klassegebonden leefstijlen? In H. De Witte. (red.). *Op zoek naar de arbeidersklasse. Een verkenning van de verschillen in opvattingen en leefstijl tussen arbeiders en bedienden in Vlaanderen, Nederland en Europa* (pp. 48-73). Leuven: Acco
- Dietz, F. J., Heijman, W. J. M. & Kroese, E. P. (1988). *Leerboek algemene economie Boek 1 Micro economie*. Leiden/Antwerpen: Stenfert Kroese.
- Driessen, F. M. H. M. (1994). *Leefstijlen en duurzame woonomgevingen Verslag van een verkennende studie naar leefstijlen en duurzame woonomgevingen uitgevoerd in opdracht van de Rijksplanologische Dienst Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer* Utrecht: Bureau Driessen.

- Driessen, F. M. H. M. & Beereboom, H. J. A. (1983). *De kwaliteit van het stedelijk leefmilieu bewoners en hun voorkeuren* Utrecht: RUU, Vakgroep Theorie en Methodologie van de Sociologie.
- Driessen, F. M. H. M. & Goossens, R. H. (1993). *Leefstijlen en openbaar vervoer Verslag van een onderzoek naar de samenhang tussen leefstijl en openbaar vervoergebruik op basis van gegevens van het Tijdsbestedingsonderzoek 1990 uitgevoerd in opdracht van de Centrale Ontwikkelingskern van de NV Nederlandse Spoorwegen* Utrecht: Bureau Driessen.
- Dronkers, J. & De Graaf, P. M. (1995). Ouders en het onderwijs van hun kinderen In J Dronkers & W. C. Ultee. (red.). *Verschuivende ongelijkheid in Nederland. Sociale gelaagdheid en mobiliteit* (pp. 46-66). Assen. Van Gorcum
- Eisinga, R., Felling, A. & Peters, J. (1991). Christian belief and ethnocentrism in Dutch society. A test of three models. *Review of Religious Research*, 32(4), 305-320
- Eisinga, R., Felling, A., Peters, J., Scheepers, P., Schreuder, O., Jacobs, E. & Konig, R. (1992). *Religion in Dutch society 1990*. Nijmegen: ITS.
- Eisinga, R., Lammers, J. & Peters, J. (1991). Community, commitment and conservatism, *European Sociological Review*, 7(2), 123-134.
- Eisinga, R. & Scheepers, P. (1989). *Etnocentrisme in Nederland Theoretische en empirische modellen*. Nijmegen: ITS.
- Eisinga, R., Scheepers, P. & Van Snippenburg, L. B. (1991). The standardized effect of a compound of dummy variables or polynomial terms. *Quality and Quantity*, 25(1), 103-114.
- Elias, N. (1982). *Het civilisatieproces Sociogenetische en psychogenetische onderzoeken* Utrecht: Het Spectrum (oorspronkelijk gepubliceerd in 1939).
- Elshout, D. (1990). *Prijzen gerangschikt. Een internationaal vergelijkend onderzoek naar toegangsprijzen voor podiumkunsten seizoen 1989/1990* Amsterdam: Boekmanstichting.
- Environmental Resources Unlimited. (1993). *Het beste van twee werelden: duurzame en aantrekkelijke levensstijlen voor de 21e eeuw* Oxford/Den Haag: Environmental Resources Unlimited/Ministerie van VROM.
- Erikson, R., Goldthorpe, J. H. & Portocarero, L. (1983) Intergenerational class mobility and the convergence thesis: England, France and Sweden. *British Journal of Sociology*, 34(3), 303-343.
- Eurotax. (1988). *Personenwagens. Marktbericht voor gebruikte motorvoertuigen verkoop 10/1988*. Tilburg: Eurotax.
- Felling, A., & Peters, J. (1984). Conservatisme in Nederland nader bekeken *Mens en Maatschappij*, 59(4), 339-362.
- Felling, A. J. A. & Peters, J. (1991). Culturele pluriformiteit in Nederland. Verschillen in cultuurpatroon tussen sociale categorieën en ideologische groeperingen In A. J A Felling & J. Peters. (red.). *Cultuur en sociale wetenschappen. Beschouwingen en empirische studies* (pp. 249-270). Nijmegen: ITS.
- Felling, A., Peters, J. & Schreuder, O. (1983). *Burgerlijk en onburgerlijk Nederland Een nationaal onderzoek naar waardenorientaties op de drempel van de jaren tachtig* Deventer: Van Loghum Slaterus.
- Friedrich, R. J. (1982). In defense of multiplicative terms in multiple regression equations. *American Journal of Political Sciences*, 26, 797-833.

- Gabennesch, H. (1972). Authoritarianism as world view. *American Journal of Sociology*, 77(5), 857-875.
- Gans, H. J. (1974). *Popular culture and high culture. An analysis and evaluation of taste*. New York: Basicbooks.
- Ganzeboom, H. (1982a). *Beleving van monumenten* (deel 1 en 2). Utrecht: Rijksuniversiteit Utrecht, Vakgroep Theorie en Methodologie van de Sociologie.
- Ganzeboom, H. (1982b). Cultuurdeelname als verwerking van informatie of verwerving van status. Een confrontatie van twee alternatieve verklarende theorieën aan de hand van reeds verricht onderzoek. *Mens en Maatschappij*, 57(4), 341-372
- Ganzeboom, H. (1984). *Cultuur en informatieverwerking Een empirisch-theoretisch onderzoek naar cultuurdeelname en esthetische waardering van architectuur*. Utrecht: Vakgroep Empirisch-theoretische Sociologie.
- Ganzeboom, H. (1988). *Leefstijlen in Nederland Een verkennende studie* (SCP-cahier 60) Rijswijk: Samsom
- Ganzeboom, H. (1989). *Cultuurdeelname in Nederland. Een empirisch-theoretisch onderzoek naar determinanten van deelname aan culturele activiteiten*. Assen: Van Gorcum.
- Ganzeboom, H. (1990a). *Economic Occupational Status Recodes. ECOSTAT INC* [machine readable data file]. Nijmegen/Amsterdam: InterCom/Steinmetz Archive.
- Ganzeboom, H. (1990b). *Cultural Occupational Status Recodes. CULSTAT INC* [machine readable data file]. Nijmegen/Amsterdam: InterCom/Steinmetz Archive
- Ganzeboom, H. (1994). Culturele en materiële consumptie van hand- en hoofdarbeiders in Oost en West. In H. De Witte. (red.). *Op zoek naar de arbeidersklasse Een verkenning van de verschillen in opvattingen en leefstijl tussen arbeiders en bedienden in Vlaanderen, Nederland en Europa* (pp. 244-265). Leuven: Acco.
- Ganzeboom, H. B. G. & De Graaf, P. M. (1991) Culturele socialisatie en culturele participatie. Over de invloed van het ouderlijke milieu. In R. Verhoeff & H. Ganzeboom (red.). *Cultuur en publiek. Multidisciplinaire opstellen over de publieke belangstelling voor kunst en cultuur in Nederland* (pp. 133-157). Amsterdam: SISWO.
- Ganzeboom, H., De Graaf, P. & Kalmijn, M. (1987). De culturele en economische dimensie van beroepsstatus. *Mens en Maatschappij*, 62(2), 153-175
- Ganzeboom, H. B. G. & Flap, H. D. (1988). *Sociale netwerken en morele opvattingen*. Paper gepresenteerd op de Vlaams-Nederlandse sociologendagen, Antwerpen.
- Ganzeboom, H. & Haanstra, F. (1989). *Museum en publiek Een onderzoek naar ontwikkelingen in publiek en publieksbenadering in de Nederlandse musea door middel van heranalyse van bestaande publieksgegevens en heronderzoek van educatieve medewerkers*. Rijswijk: WVC
- Goudriaan, R. (1991). Kunst en consumentengunst. Een economische analyse van de effecten van prijsstelling op de publieke belangstelling voor kunst en cultuur. In R. Verhoeff & H. Ganzeboom. (red.). *Cultuur en publiek. Multidisciplinaire opstellen over de publieke belangstelling voor kunst en cultuur in Nederland* (pp. 33-53). Amsterdam: SISWO
- Gluchowski, P. (1988). *Freizeit und Lebensstile. Pladoyer für eine integrierte Analyse von Freizeitverhalten*. Erkrath: DGFF.
- Gujarati, D. N. (1988). *Basic econometrics*. New York: McGraw-Hill.
- Halman, L. (1987). Waarden rond gezin, huwelijk, seksualiteit en opvoeding. In L. Halman, F. Heunks, R. De Moor & H. Zanders. (1987). *Traditie, secularisatie en individualisering Een studie naar de waarden van de Nederlanders in een Europese context* (pp. 123-167). Tilburg: Tilburg University Press

- Halman, L. & De Moor, R. (1987). Waarden: een inleiding. In L. Halman, F. Heunks, R. De Moor & H. Zanders. (1987). *Traditie, secularisatie en individualisering Een studie naar de waarden van de Nederlanders in een Europese context* (pp. 1-14) Tilburg: Tilburg University Press.
- Halman, L. & De Moor, R. (1994). Religion, churches and moral values. In P. Ester, L. Halman & R. De Moor. (red.). *The individualizing society Value change in Europe and North America* (pp. 37-65). Tilburg: Tilburg University Press.
- Halman, L. & Heunks, F. (1987). Structuur en toekomst van de waarden in Europa. In L. Halman, F. Heunks, R. De Moor & H. Zanders. (1987) *Traditie, secularisatie en individualisering. Een studie naar de waarden van de Nederlanders in een Europese context* (pp. 255-266). Tilburg: Tilburg University Press
- Hood, M. G. (1989). Leisure criteria of family participation and nonparticipation in museums. *Marriage and the Family Review*, 13(3/4), 151-169
- Hubers, F. (1997). *Religie, conservatisme en de invloed van lokalisme* Nijmegen: ITS.
- Inglehart, R. (1990). *Culture shift in advanced industrial society*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Jacobs, E., Scheepers P. & Felling, A. (1992). *Lifestyles as social-cultural patterns' A description of material and cultural lifestyles in the Netherlands in 1990* Paper gepresenteerd tijdens de conferentie van de ISA Research Committee on Social Stratification, Trento, Italy.
- Jagodzinski, W. & Weede, E. (1981). Testing curvilinear propositions by polynomial regression with particular reference to the interpretation of standardized solutions. *Quality and Quantity*, 15(5), 447-463.
- Janssen, J. P. G. & Ultee, W. C. (1994). De cultuur of de centen... Een nieuwe toetsing van hypothesen over culturele en economische hulpbronnen in de intergenerationele overdracht van onderwijs. *Mens en Maatschappij*, 68(4), 400-419.
- Jöreskog, K. G. & Sörbom, D. (1996). *LISREL 8: User's reference guide* Chicago, IL. Scientific Software International.
- Kaiser, A. (1987). Een wereld van papier Werkwijze en uiterlijk van de Nederlandse krant. In J. Bardoel & J. Bierhoff. (red.). *Media in Nederland Feiten, analyses* (4e herziene druk) (pp. 111-132). Groningen: Wolters Noordhoff.
- Kelman, H. C. & Barclay, J. (1963). The F scale as a measurement of breadth of perspective. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 67(6), 608-615.
- Ketelaar, J. (1994). *Het woonmilieu op begrip gebracht*. Eindhoven: Technische Universiteit Eindhoven, Faculteit Bouwkunde.
- Knulst, W. (1989). *Van vaudeville tot video. Een empirisch-theoretische studie naar verschuivingen in het uitgaan en het gebruik van media sinds de jaren vijftig* Rijswijk: SCP.
- Knulst, W. (1991). Een elite van achterblijvers. Sociale stijging onder de bezoekers van culturele uitgaansdiensten als gevolg van een verschil in reactie op de opkomst van alternatieven In R. Verhoeff & H. B. G. Ganzeboom. (red.). *Cultuur en publiek Multidisciplinaire opstellen over de publieke belangstelling voor kunst en cultuur in Nederland* (pp. 5-32). Amsterdam: SISWO.
- Knulst, W. P. & Van Beek, P. (1990). *Tijd komt met de jaren. Onderzoek naar tegenstellingen en veranderingen in dagelijkse bezigheden van Nederlanders op basis van tijdbudgetonderzoek*. Rijswijk: SCP.

- Kohn, M. L. (1977). *Class and conformity A study in values* (2nd ed.). Chicago The University of Chicago Press.
- Kohn, M. L. & Schooler, C. (1978). The reciprocal effects of the substantive complexity of work and intellectual flexibility: a longitudinal assessment. *American Journal of Sociology*, 84(1), 24-52.
- Kohn, M. L. & Schooler, C. with the collaboration of J. Miller (1983) *Work and personality: an inquiry into the impact of social stratification*. Norwood, NJ. Ablex.
- Kohn, M. L. & Slomczynski, K. M., with the collaboration of C. Schoenbach (1990). *Social structure and self-direction A comparative analysis of the United States and Poland*. Cambridge, MA/Oxford: Basil Blackwell.
- Konig, R (1997) *Christelijke religie en antisemitisme in Nederland 1990 Een sociaal wetenschappelijk onderzoek*. Kampen: Kok.
- Kooiker, S. E. & Mootz, M. (red.). (1996). *Patient en professie Culturele determinanten van medische consumptie*. Rijswijk: SCP.
- Kraaykamp, G. (1993a). *Over lezen gesproken Een studie naar sociale differentiatie in leesgedrag*. Amsterdam: Thesis.
- Kraaykamp, G. (1993b). *Lezen en lezers in Nederland* [machine readable data file: Steinmetzarchief P 1174]. Utrecht/Amsterdam. Steinmetzarchief.
- Kraaykamp, G & De Graaf, N. D. (1995). Sociale differentiatie in materiële en cultuurconsumptie: een kwestie van leefstijl. In J. Dronkers & W. C. Ultee. (red.) *Verschuivende ongelijkheid in Nederland. Sociale gelaagdheid en mobiliteit* (pp. 223-246). Assen: Van Gorcum.
- Kruihof, C. L. (1990). Burgerdom en eetlust. Het 19e eeuwse restaurant als teken van een mondaine levensstijl. *Tijdschrift voor Sociale Wetenschappen*, 35(4), 424-428
- Lammers, J. & Pelzer, B. (1999) *Kwantitatieve methoden. College dictaat KUN: Vakgroep Methoden*.
- Lenski, G. (1966). *Power and privilege*. New York: McGraw-Hill.
- Ladd Jr, E. C. (1979). Pursuing the new class: social theory and survey data. In B. Bruce-Briggs. (red.). *The new class?* (pp. 101-122). New Brunswick, NJ: Transaction Books.
- Lööv, T. & F. Miegel. (1990). The notion of lifestyle. Some theoretical contributions. *The Nordicom Review of Nordic Mass Communication Research*, 1, 21-31
- Lüdtke, H. (1989). *Expressive Ungleichheit Zur Soziologie der Lebensstile*. Opladen: Leske und Budrich.
- Maas, I. (1990). *Deelname aan podiumkunsten via de podia, de media en actieve beoefening. Substitutie of leereffecten?* Amsterdam: Thesis.
- Maas, I (1991). Sociale omgeving en cultuurdeelname. De rol van het sociale netwerk bij podiumbezoek en mediagebruik. In R. Verhoeff & H. B. G. Ganzeboom (red). *Cultuur en publiek. Multidisciplinaire opstellen over de publieke belangstelling voor kunst en cultuur in Nederland*. (pp. 105-132). Amsterdam: SISWO.
- Maas, I., Verhoeff, R. & Ganzeboom, H. (1990). *Podiumkunsten en publiek Een empirisch-theoretisch onderzoek naar omvang en samenstelling van het publiek van de podiumkunsten*. Rijswijk: WVC.
- Mackenbach, J. P. (1994). *Ongezonde verschillen. Over sociale stratificatie en gezondheid in Nederland*. Assen. Van Gorcum.
- Marx, K. & Engels, F. (1969). Die Deutsche Ideologie. Vorrede, I. Feuerbach. In K. Marx & F. Engels. *Werke Teil 3* (pp. 9-77). DDR: Berlin.

- Maslow, A. H. (1970) *Motivation and personality* (second edition). New York. Harper & Row.
- Mediamarkt (1990). Op zoek naar consumentenlevensstijlen en beslissers in bedrijven. *Mediamarkt Media-index 1990*, 7(7/8), 12-17.
- Middendorp, C. (1978). *Progressiveness and conservatism The fundamental dimensions of ideological controversy and their relationship to social class*. Berlin: Mouton.
- Middendorp, C. (1979). *Ontzuiling, politisering en restauratie in Nederland Progressiviteit en conservatisme in de jaren 60 en 70*. Meppel: Boom.
- Middendorp, C. (1991). *Ideology in Dutch politics. The democratic system reconsidered, 1970-1985*. Assen/Maastricht: Van Gorcum.
- Miller, J. & Kohn, M. L. (1983). Reciprocal effects of jobconditions and the intellectuality of leisure time activities. In M. L. Kohn & C. Schooler, with the collaboration of J. Miller. *Work and personality an inquiry into the impact of social stratification* (pp. 217-241). Norwood, NJ: Ablex.
- Ministerie van WVC. (1992). *Investeren in cultuur. Nota cultuurbeleid 1993-1996*. Den Haag: Sdu.
- Mitchell, A. (1983). *The nine American lifestyles who we are and where we are going*. New York: Warner Books.
- Molnár, H. (1999). *Social class, political attitudes and political orientations. International comparative research*. Dordrecht: H. Molnár.
- Molnár, H., Scheepers, P. & Felling, A. (1994). Cultureel conservatisme en economische progressiviteit onder arbeiders. Lipsets thesen getoetst in zes landen. In H. De Witte (red.). *Op zoek naar de arbeidersklasse. Een verkenning van de verschillen in opvattingen en leefstijl tussen arbeiders en bedienden in Vlaanderen, Nederland en Europa* (pp. 215-243). Leuven: Acco.
- Müller, H. P. (1992). *Sozialstruktur und Lebensstile. Der neuere theoretische Diskurs über soziale Ungleichheit*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Munters, Q. J. (1977a). Social stratification and consumer behaviour. *The Netherlands' Journal of Sociology*, 13, 153-173.
- Munters, Q. J. (1977b). *Stijgende en dalende cultuurgooederen De "open" samenleving ter discussie*. Alphen aan den Rijn: Samsom.
- Nas, P. J. M. & Van der Sande, M. L. (1985). Stedelijke levensstijlen Een biografische benadering. *Sociologische Gids*, 32(2), 152-162.
- Neuwirth, K., Salmon, C. T. & Neff, M. (1988). Community orientation and media use. *Journalism Quarterly*, 65(3), 31-39.
- Niehof, J. (1997). *Resources and social reproduction. The effects of cultural and material resources on educational and occupational careers in industrial nations at the end of the twentieth century*. Amsterdam: Thesis.
- Nieuwbeerta, P. (1988). *Hoeveel vrije tijd hebben we? Een poging tot ontwikkeling van schattingsmodellen voor de hoeveelheid vrije tijd van individuen*. Enschede: UT, Vakgroep Bestuurskunde.
- Nijdam, B. & Van Buuren, H. (1983). *Statistiek voor de sociale wetenschappen*. Alphen aan den Rijn/Brussel: Samsom.
- Plummer, J. T. (1974). The concept and application of life style segmentation. *Journal of Marketing*, 38(1), 33-37.

- Ranshuysen, L. & Ganzeboom, H. (1993). *Cultuureducatie en cultuurparticipatie. Opzet en effecten van de Kunstzijkuren en de Muzieklusterlessen in het Amsterdamse primair onderwijs*. Rijswijk: WVC.
- Rokeach, M. (1972). *Beliefs, attitudes and values A theory of organization and change*. San Francisco/Washington/London: Jossey-Bass.
- Rokeach, M. (1973). *The nature of human values*. New York/London: The Free Press/Collier Macmillan.
- Roof, W. C. (1972). The local-cosmopolitan orientation and traditional religious commitment. *Sociological Analysis*, 33(1), 1-15.
- Roof, W. C. (1974). Religious orthodoxy and minority prejudice. Causal relationships or reflections of a localistic world view? *American Journal of Sociology*, 80(3), 643-664.
- Roof, W. C. (1976). Traditional religion in contemporary society. A theory of local-cosmopolitan plausibility. *American Sociological Review*, 41(2), 195-208.
- Roof, W. C. (1978). *Community and commitment Religious plausibility in a liberal protestant church*. New York: Elsevier.
- Rosenberg, B. G. & Zimet, C. N. (1957). Authoritarianism and aesthetic choice. *The Journal of Social Psychology*, 46, 293-297.
- Scheepers, P., Eisinga, R. & Van Snippenburg, L. (1992). Working class authoritarianism. Evaluation of a research tradition and an empirical test. *The Netherlands Journal of Social Sciences*, 28(2), 103-126.
- Scheepers, P., Lammers, J. & Peters, J. (1994). Arbeiders. Hun ideologische opvattingen en politieke voorkeur. In H. De Witte. (red.) *Op zoek naar de arbeidersklasse Een verkenning van de verschillen in opvattingen en leefstijl tussen arbeiders en bedienden in Vlaanderen, Nederland en Europa*. (pp. 139-161). Leuven/Amersfoort ACCO.
- SCP. (1992). *Sociaal en cultureel rapport 1992*. Rijswijk: SCP.
- SCP. (1994). *Sociaal en cultureel rapport 1994*. Rijswijk: SCP.
- Simmel, G. (1900). Der Stil des Lebens. In G. Simmel. *Philosophy des Geldes* (pp. 480-585). Leipzig: Duncker & Humblot.
- Sixma, H. & Ultee, W. (1983). Een beroepsprestigieschaal voor Nederland in de jaren tachtig. *Mens en Maatschappij*, 59, 360-382.
- Sjögren, A. (1991). Access to power through the family meal. A study of the Parisian bourgeoisie of today. *Etnofoor*, 4, 89-102.
- Sobel, M. (1981). *Lifestyle and social structure. concepts, definitions, analyses*. New York. Academic Press.
- Sobel, M. (1983). Lifestyle differentiation and stratification in contemporary U.S. society. *Research in Social Stratification and Mobility*, 2, 115-144.
- Spears, R. & De Vries, N. K. (1991). Cognitieve verklaringen voor stereotypering. In N. K. De Vries & J. Van Der Pligt. (red.). (1991). *Cognitieve sociale psychologie* (pp. 315-336). Amsterdam/Meppel: Boom.
- Studio Edelkoort. (1995). *Eindrapport ex-ante trend onderzoek*. Parijs/Den Haag: Studio Edelkoort.
- Swanborn, P. G. (1982). *Schaaltechnieken. Theorie en praktijk van acht eenvoudige procedures*. Amsterdam: Boom.

- Tazelaar, F. (1985). *De kwaliteit van het stedelijk leefmilieu*. Utrecht: ESP.
- Te Grotenhuis, M., Lammers, J. & Wolbers, M. (1995). Cohorten zonder collineariteit? Een methodologisch commentaar op 'Cohorten zonder generaties: cohortvervangende en generatievorming in Nederland' van Andries van den Broek. *Sociologische Gids*, 42(2), 163-169.
- Ter Voert, M. (1994). *Religie en het burgerlijk-kapitalistisch ethos Een onderzoek naar de relatie tussen religieuze overtuigingen en opvattingen over arbeid, consumptie en eerlijkheid*. Nijmegen: ITS.
- Thielbar, G. (1970). Localism-cosmopolitanism: prolegomenon to a theory of social participation. *Sociological Quarterly*, 11(2), 243-254.
- Ultee, W., Arts, W. & Flap, H. (1992) *Sociologie Vragen, uitspraken, bevindingen* Groningen: Wolters Noordhoff.
- Van Berkel, M. & De Graaf, N. D. (1995). Husband's and wife's culture participation and their levels of education: a case of male dominance? *Acta Sociologica*, 38(2), 131-149
- Van den Broek, A. (1994). Cohorten zonder generaties: cohortvervangende en generatievorming in Nederland. *Sociologische Gids*, 41(5), 346-371.
- Van den Broek, A. (1995). Cohorten met haken en ogen maar zonder generaties. *Sociologische Gids*, 42(2), 171-178.
- Van der Hoek, J. W. (1984/1985). Levensstijl- en typologie-onderzoek In J. Roomer (coördinatie-eindredactie). *Handboek Reclame. Deel 13* (pp. 6.1.4-01 - 6.4.1-10). Deventer/Antwerpen: Kluwer.
- Van der Lucht, F. (1992). *Sociale ongelijkheid en gezondheid bij kinderen*. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen, Vakgroep Sociale Geneeskunde en Epidemiologie.
- Van Doorn, J. A. A. & Lammers, C. J. (1966). *Moderne sociologie Systematiek en analyse* Utrecht/Antwerpen: Het Spectrum.
- Van Eijck, K. (1997). Socialisatie in het gezin en de culturele consumptie van siblings *Sociale Wetenschappen*, 40(2), 106-125.
- Van Eijck, K. (1998). Leefstijlen van stijgers en dalers. De invloed van sociale mobiliteit op culturele consumptiepatronen. *Mens en Maatschappij*, 73(1), 27-46
- Van Eijck, K. (1999). Individuele - en gezinsdeterminanten van culturele consumptie: de rol van opleiding en socialisatie. *Sociale Wetenschappen*, 42(3), 63-80.
- Van Elderen, P. L. (1991). *De triomf der ironie. Thorstein Veblen (1857-1929) als radicaal-burgerlijk criticus van de moderne cultuur* Tilburg: Tilburg University Press.
- Van Engelsdorp Gastelaars, R. (1987). Levensstijlen, leefomstandigheden en het sociale klimaat in buurten. In R. P. Hortulanus & E. T. Van Kempen. (red.) *Sociaal beheer van buurten, leefklimaat, bewonersselectie en vormen van beheer* (pp. 33-44). Den Haag: VUGA Uitgeverij.
- Van Hulst, T., Marsman, G. W. & Van Der Rijt, G. (1989). VALS-typologie als criterium voor marktsegmentatie. Een onderzoek naar koopgedrag en media gebruik. *Tijdschrift voor Marketing*, 23, 26-34.
- Van Knippenberg, A. (1991). Sociale identiteit en intergroepsrelaties. In N. K. De Vries & J. Van der Pligt. (red.). (1991). *Cognitieve sociale psychologie* (pp 337-365) Meppel: Boom.

- Van Reusel, B., Taks, M. & Renzon, R. (1994) Is golfspelen een dure manier van biljarten De sociale gelaagdheid van de sportbeoefening in Vlaanderen in 1969, 1979 en 1989 In H. De Witte (red.) *Op zoek naar de arbeidersklasse Een verkenning van de verschillen in opvattingen en leefstijl tussen arbeiders en bedienden in Vlaanderen Nederland en Europa* (pp. 25-47) Leuven Acco
- Van Snippenburg, L. (1994) Vroege geschiedenis van de krant en ontwikkeling van de Nederlandse dagbladen tot 1960 In K. Renckstorf, P. Hendriks Vettehen, Y. Need & L. Van Snippenburg (red.) *Communicatiewetenschappelijke bijdragen 1993-1994* (pp. 69-84) Nijmegen ITS
- Veblen, T. (1899) *The theory of the leisure class* New York Penguin Books
- Vergeer, M. (1993) De doden van ver Geografische reikwijdte van informatie-interesse en het gebruik van lokale media *Massacommunicatie* 2, 102-119
- Verhoeff, R. (1991) Plaats en publiek Geografische aspecten van podiumbezoek In R. Verhoeff & H. B. G. Ganzeboom (red.) *Cultuur en publiek Multidisciplinaire opstellen over de publieke belangstelling voor kunst en cultuur in Nederland* (pp. 55-68) Amsterdam SISWO
- Verhoeff, R. (1993) *De weg naar de podia Ruimtelijke aspecten van het bezoek aan podiumkunsten in Nederland* Utrecht Koninklijk Nederlands Aardrykskundig Genootschap/Faculteit Ruimtelijke Wetenschappen, RUU
- Verschuren, P. J. M. (1991) *Structurele modellen tussen theorie en praktijk* Utrecht Het Spectrum
- Vollebergh, W. (1991) *The limits of tolerance* Utrecht Faculteit der Sociale Wetenschappen
- Warshaw, L. H. (1962) Breadth of perspective In A. M. Rose (eds.) *Human behavior and social processes An interactionist approach* (pp. 148-176) London Routledge & Kegan Paul
- Weber, M. (1920) *Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie Band I* Tübingen J. C. B. Mohr (Paul Siebeck)
- Weber, M. (1972) *Wirtschaft und Gesellschaft Grundriss der verstehenden Soziologie* (funfde redivierte Ausgabe) Tübingen Mohr (oorspronkelijk gepubliceerd in 1921)
- Weber, M. (1987) *Over klassen, standen en partijen* (Ingeleid, vertaald en geannoteerd door Albert Benschop) Kampen Kok Agora
- Wells, W. D. (eds.) (1974) *Life style and psychographics* Chicago American Marketing Association
- Wippler, R. (1969) *Sociale determinanten van het vrijetijdsgedrag* Assen Van Gorcum
- Zablocki, B. D. & Kanter, R. M. (1976) The differentiation of lifestyles *Annual Review of Sociology*, 269-298
- Zanders, H. L. G. (1987) Opvattingen over arbeid in Nederland en Europa In L. Halman, F. Heunks, R. De Moor & H. Zanders *Traditie, secularisatie en individualisering Een studie naar de waarden van de Nederlanders in een Europese context* (pp. 168-187) Tilburg Tilburg University Press
- Zapf, W., Breuer, S., Hampel, J., Krause, P., Mohr, H. & Wiegand, E. (1987) *Individualisierung und Sicherheit Untersuchungen zur Lebensqualität in der Bundesrepublik Deutschland* München C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung

Eric Jacobs werd op 10 mei 1965 in Groesbeek geboren. Na het behalen van het eindexamen HAVO in 1983 aan de Nijmeegse Scholengemeenschap (NSG) in Nijmegen, ging hij studeren aan de Pedagogische Academie Groenewoud in dezelfde stad. In 1986 behaalde hij zijn bevoegdheid als leerkracht basisschool, waarna hij sociologie ging studeren aan de Katholieke Universiteit Nijmegen. In 1990 voltooide hij deze studie. In de periode van 1990 tot en met 1999 werkte hij als junior-onderzoeker, junior-docent en assistent in opleiding mee aan de onderzoeksprojecten Sociaal-Culturele Ontwikkelingen in Nederland (SOCON), Massamedia als Transactie (MASSAT) en aan het verzorgen van onderwijs bij de secties Sociologie, Methoden en Communicatiewetenschap aan de Katholieke Universiteit Nijmegen. Dit proefschrift is het resultaat van zijn aanstelling als aio bij de sectie Sociologie. Sinds 1 januari 2000 is hij als methodoloog-statisticus werkzaam aan de Open Universiteit Nederland te Heerlen.

SERIE: SOCIAAL-CULTURELE ONTWIKKELINGEN IN NEDERLAND

Eerder verscheen in deze serie:

- Felling, A., J. Peters & P. Scheepers (1986). *Theoretische modellen ter verklaring van ethnocentrisme*.
- Peters, J. & O. Schreuder (1987). *Katholiek en protestant. Een historisch en contemporair onderzoek naar confessionele culturen*.
- Avort A. Van Der (1988). *Vrijzinnig in relaties. hedendaagse attitudes in de primaire levenssfeer*
- Knijin, G. & C. Verheyen (1988). *Tussen plicht en ontplooiing Het welbevinden van moeders met jonge kinderen in een veranderde cultuur*
- Eisinga, R. & P. Scheepers (1989) *Ethnocentrisme in Nederland. Theoretische en empirische modellen*.
- Felling, A. & J. Peters (red.). (1991). *Cultuur en sociale wetenschappen. Beschouwingen en empirische studies*.
- Scheepers, P. & R. Eisinga (1991). *Onderdanig en intolerant Lacunes en controverses in autoritarisme-studies*.
- Spruit, L. (1991). *Religie en abortus. Interactiemodellen ter verklaring van de houding tegenover abortus*.
- Felling, A., J. Peters & O. Schreuder (1991). *Dutch religion. The religious consciousness of the Netherlands after the cultural revolution*
- Dam, B Van (1992). *Een generatie met verschillende gezichten Culturele diversiteit onder de jonge volwassenen van de jaren tachtig*.
- Peters, J. (1993). *Individualisering en secularisering in Nederland in de jaren tachtig Sociologie als contemporaine geschiedschrijving*.
- Steggerda, M. (1993). *Vrouwen in Nederland Verscheidenheid in sociale contexten en opvattingen*.
- Hijmans, E. J. S. (1994). *Je moet er het beste van maken. Een empirisch onderzoek naar hedendaagse zingevingssystemen*.
- Voert, M. Ter (1994). *Religie en het burgerlijk-kapitalistisch ethos Een onderzoek naar de relatie tussen religieuze overtuigingen en opvattingen over arbeid, consumptie en eerlijkheid*
- Eisinga, R (red.) (1995). *Social and cultural trends in the Netherlands A sociological research program, 1979-1994*.
- Scheepers, P. (1995). *Maatschappelijke vooroordelen in perspectief*.
- Hubers, F. (1997). *Religie, conservatisme en de invloed van lokalisme*
- Eisinga, R. (1998). *Data per datum Profijt van regelmatig herhaalde surveys toegelicht aan de hand van electorale compositie, convergentie en cycli*.
- Grotenhuis, M. Te (1999). *Ontkerlyking. oorzaken en gevolgen*.
- Verberk, G. (1999) *Attitudes towards ethnic minorities. Conceptualizations, measurements, and models*.
- Denessen, E (1999). *Opvattingen over onderwijs. Leerstof- en leerlinggerichtheid in Nederland*.

Mensen verschillen van elkaar in leefstijlen. Daarbij kan men een economische en een culturele leefstijl onderscheiden. Een economische leefstijl verwijst naar de mate waarin mensen duurzame goederen consumeren. Een culturele leefstijl verwijst naar de mate waarin mensen deelnemen aan culturele activiteiten, zoals het bezoeken van schouwburgvoorstellingen en het lezen van boeken. Uit onderzoek blijkt dat degenen die dezelfde leefstijl hebben vaak ook dezelfde sociale posities innemen. Een veelgebruikte verklaring hiervoor is dat degenen die dezelfde sociale posities innemen over dezelfde soort en hoeveelheid hulpbronnen kunnen beschikken en daardoor dezelfde leefstijl voeren. Een aanvullende verklaring die men aanvoert, is dat degenen die over dezelfde soort en hoeveelheid hulpbronnen kunnen beschikken ook gemeenschappelijke maatschappelijke oriëntaties hebben. Daardoor kennen ze aan goederen en activiteiten dezelfde betekenis en waarde toe en vertonen ze derhalve dezelfde leefstijl. Deze laatste verklaring is tot nu toe nauwelijks empirisch onderzocht en staat in deze studie centraal.

Eric Jacobs is socioloog en heeft dit onderzoek uitgevoerd aan de Katholieke Universiteit Nijmegen. Momenteel is hij als methodoloog-statisticus werkzaam aan de Open Universiteit Nederland.

